

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
АКАДЕМИК

№1, 249. 23.04.2024 г.

“Международный научный журнал АКАДЕМИК”

№ 1 (249), 2024 г.

АПРЕЛЬ, 2024 г.

Издаётся с июля 2020 года

Астана
2024

Содержание

РЕАЛИЗАЦИЯ ОТДЕЛЬНЫХ ПРИНЦИПОВ В ПРОЦЕССЕ ДОКАЗЫВАНИЯ В СООТВЕТСТВИИ С ОБНОВЛЕННЫМ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Омаров Канат Агбаевич	4
АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ АЙМАҚТЫҚ ДАМУЫНДАҒЫ ІРІ АГРОБИЗНЕСІНІҢ МАҢЫЗЫ Тасқожа Б.Б., Абдикеримова Г.И., Аюбек Б.Е.....	8
КЕДЕЙЛІК ПЕН ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ АРТТА ҚАЛУШЫЛЫҚТЫ ЖЕНУДІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ СТРАТЕГИЯСЫ: БРАЗИЛИЯ ТӘЖІРИБЕСІ Ералиева А.С., Абдикеримова Г.И., Оналтай А.И.	15
INTEGRATION OF THE TUPLE MODEL IN INFORMATION SECURITY RISK ANALYSIS: A COMPARATIVE STUDY Tursunali Aidana Tursunaliyeva, Tlegen Bokeykhan Merzhanuli, Kabdoldina Assem, Alimseitova Zhuldyz	23
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ПАРАЛЕЛЬДІ ҚАРЖЫЛЫҚ ТЕРГЕЛЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ Дәркенбай Максат Бейбітұлы.....	31
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ВОПРОСУ ПРЕПОДАВАНИЯ ГЕОЭКОНОМИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН Кожабаяв Ермуханбек Кайырбекович.....	35
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ Кожабаяв Ермуханбек Кайырбекович.....	39
ВИЗУАЛЬНАЯ АРХИВАЦИЯ ВРЕМЕНИ: ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПЛАКАТОВ КАК ИННОВАЦИОННОГО ИСТОЧНИКА В ИСТОРИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ШКОЛЬНИКОВ Дуйсенов А.Н.	44
ПЛАКАТ КАК ЗЕРКАЛО Дуйсенов А.Н.	46
СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕКОНСТРУКЦИИ ЗДАНИЙ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ВЫБОР ОРГАНИЗАЦИОННО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ Атырау Айнура Сағатқызы, Тлеубаева А.К.....	49
ӨНДІРІСТІ ӨРТАРАПТАНДЫРУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТҮРҒЫДАҒЫ ТИІМДІЛІГІ Молдабаева Айназ Абайқызы.....	55
ИММОБИЛИЗАЦИЯЛАНҒАН ПОЛИМЕРЛІ МЕТАЛЛ ТОТЫҒУ КАТАЛИЗАТОРЛАРЫН АЛУДЫҢ ФИЗИКА-ХИМИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІН ЗЕРТТЕУ Мерғалым М. М., Тастанова Л.К.	57
ПОЛИМЕР-ИММОБИЛИЗАЦИЯЛАНҒАН ПАЛЛАДИЙ НАНОБӨЛШЕКТЕРІ Мерғалым М. М., Тастанова Л.К.	61
СУ РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУДА ИЗРАИЛЬ ТӘЖІРИБЕСІН ҚОЛДАНУ Қ.Б. Жандарбеков	64
ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИИ ПРОЕКТНОГО ОБУЧЕНИЯ В ГЕОЭКОЛОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ ШКОЛЬНИКОВ Барат Шугыла Амангелдиқызы, Лайсханов Шахислам Узакбаевич	68
ПРИМЕНЕНИЕ ЛАЗЕРНОГО СКАНИРОВАНИЯ ДЛЯ АНАЛИЗА ДЕФОРМАЦИЙ В СТРОИТЕЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЯХ: ИССЛЕДОВАНИЕ СЛУЧАЯ ТРЕЩИН И ДЕФОРМАЦИЙ В СТЕНЕ Есенжолова Айгерім Жұматқызы, Тлеубаева Акмарал Кубегенқызы.....	73
ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ШКОЛЬНОЙ ГЕОГРАФИИ Жасымбек Бибижамал Адильбекқызы, Муздыбаева Карлығаш Каманаевна	76
АҚШАЛАЙ ӨНДІРІП АЛУ МӘЖБҮРЛЕУ ШАРАСЫНЫҢ ПРОЦЕССУАЛДЫҚ ТӘРТІБІ Жандар Айдарұлы Болатбек	81
ТЕНДЕНЦИИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА В КОНТЕКСТЕ РЕАЛИЗАЦИИ ЦУР Сатаева А.М., Имашев А.Б.....	84
ВЛИЯНИЕ IT В ИННОВАЦИОННОМ РАЗВИТИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА Сатаева А.М., Имашев А.Б.....	87
ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ АКАДЕМИЧЕСКОГО ХОРОВОГО ПЕНИЯ Тойкенова Рахима Махмутовна, Кузбакова Гульнара Жанабергеновна	90

РЕАЛИЗАЦИЯ ОТДЕЛЬНЫХ ПРИНЦИПОВ В ПРОЦЕССЕ ДОКАЗЫВАНИЯ В СООТВЕТСТВИИ С ОБНОВЛЕННЫМ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Омаров Канат Агбаевич

*Магистрант Академии правоохранительных органов
при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан
г.Косшы, Акмолинская область, Республика Казахстан*

Аннотация: В данной статье автор подвергает анализу современный процесс уголовно-процессуального доказывания на предмет реализации в нем принципов уголовного процесса, являющихся их правовой основой. В результате автор приходит к выводу, что при современной регламентации процесса доказывания такие принципы уголовного процесса, как презумпции невиновности, о всестороннем, полном и объективном исследовании обстоятельств дела, осуществлении судопроизводства на основе состязательности и равноправия сторон получают реализацию за некоторыми изъятиями.

Ключевые слова: формы; досудебное расследование; оптимизация; сокращение; цифровизация; предварительное следствие.

Процесс доказывания представляет собой содержание досудебного производства. Все следственные действия, выполняемые в ходе досудебного производства, выполняют задачу по выявлению и закреплению фактических данных, способствующих полному и объективному исследованию обстоятельств совершенного уголовного правонарушения. Все, принимаемые по делу решения, основываются на совокупности достоверных доказательств, позволяющих сформировать правовой статус участников уголовного процесса.

Как известно, уголовно-процессуальное доказывание является объектом многовекового научного исследования, которое не завершено и в настоящее время. Дело в том, что процесс доказывания из века в век претерпевает различные изменения, которые отображают правовую философию соответствующего периода.

Так, на постсоветском пространстве хорошо помнят «доказывание» вины лиц, привлекаемых к уголовной ответственности во времена сталинизма. Среди всех доказательств приоритет отдавался признательным показаниям привлекаемых к ответственности лиц. При наличии признательных показаний других доказательств не требовалось и приговор основывался только лишь на этих признательных показаниях.

В любые времена и у любых народов уголовно-процессуальное доказывание имеет целью установление всех обстоятельств совершенного либо совершаемого преступления, то есть оно ретроспективно.

Как писал М.С. Строгович, доказывание – и есть процесс познание фактов, обстоятельств уголовного дела [1, с. 296].

Понятие «познание» не имеет собственно уголовно-процессуального значения, оно является общим для всех отраслей наук, занимающихся изучением окружающей нас действительности.

В науке уголовного права общепризнанным является понимание термина «познание» в качестве процесса приобретения знаний, выявление закономерностей познаваемого мира [2, с. 546-547]. В философии познание рассматривается в качестве способа освоения окружающей действительности посредством восприятия ее в сознании познающего и формировании на этой основе умозаключений и обнаружением закономерностей и существующих связей в познаваемом объекте [3, с. 364-374].

Как утверждает болгарский философ Т. Павлов, именно теория отражения (восприятия) служит инструментом объяснения самого существа процесса познания и доказывания не только в уголовном процессе, но в любой сфере исследования [4, с. 3].

И. Я. Фойницкий по этому поводу писал: «Историческая истина вообще и судебная в частности достигается при помощи тех же приемов и способов, научная истина, и столь же реальна, отличаясь от последней лишь тем, что содержанием ее являются не общие законы, а признаки и явления отдельных фактов или группы фактов...» [5, с. 173-174].

Изложенное убеждает, что уголовно-процессуальное доказывание по своей сути является процессом познания, поскольку использует те же самые приемы и методы, посредством которых устанавливается любая научная истина.

Тем не менее, уголовно-процессуальное познание помимо общепринятых научных методов и способов достижения истины имеет собственные правила, которыми очерчивается круг дозволенных в процессе этого познания действий, в виде установления принципов уголовного процесса.

Эти уголовно-процессуальные основополагающие начала воплощают в законе идею о самоограничении государства в правоотношениях с личностью.

После распада СССР первым документом, предусматривающим реформирование уголовного процесса является Государственная программа правовой реформы в Республике Казахстан, утвержденная постановлением Президента Республики Казахстан от 12 февраля 1994 года, в которой говорилось о необходимости «сосредоточить внимание правоохранительных органов на обеспечение принципа состязательности процесса, неприкосновенности личности, уважении чести и достоинства, презумпции невиновности, праве на профессиональную юридическую помощь и защиту на любой стадии судопроизводства, а также повышении эффективности правосудия, освободив его от чрезмерной процессуальной формализации»[6].

В 1997 году был принят новый УПК Республики Казахстан. В отличие от прежнего УПК Казахской ССР в нем наблюдалась четкая систематизация всех его институтов.

Самой главной новеллой является предварение регламентации деятельности по расследованию уголовных дел установлением 22 принципов, размещенных во второй главе с 10 по 31 статье, а также нормативным определением их правовой значимости, которое закреплено в статье 9 и состоит в том, что нарушение принципов влечет отмену принятых решений, а также признание собранных фактических данных не имеющими силы доказательств [7].

В УПК РК 2014 года все 22 принципа были воспроизведены в прежней редакции.

В настоящее время современное уголовно-процессуальное доказывание, помимо того, что его регламентация предусматривает подробную характеристику понятия, предмета и составляющих его элементов, зиждется на следующих принципах:

- презумпции невиновности (19 УПК);
- осуществлении судопроизводства на основе состязательности и равноправия сторон (ст.23 УПК);
- о всестороннем, полном и объективном исследовании обстоятельств дела (ст.24 УПК);
- оценке доказательств по внутреннему убеждению (ст.25 УПК).

Как известно, в соответствии с основным положением презумпции невиновности каждый считается невиновным пока его виновность в совершении уголовного правонарушения не будет доказана в предусмотренном настоящим Кодексом порядке и установлена вступившим в законную силу приговором суда (ч.1 ст.19 УПК).

Однако данное положение в настоящее время по определенной категории дел остается не реализованным.

Так, например, в случаях заключения с подозреваемым или обвиняемым лицом соглашения о признании им своей вины и возврате незаконно приобретенных активов (ст.67-1 УК РК) одним из условий этого соглашения законодатель признает тот факт, что указанные лица не оспаривают выдвигаемые в их отношении подозрение или обвинение, а также собранные по делу уличающие их в совершении преступления доказательства, характер и размер причиненного ими вреда (пункт 2) ч.1 ст.613 УПК; пункт 2) ч.1 ст.617-1 УПК).

Уголовно-процессуальный закон предписывает необходимость сбора доказательств в объеме, достаточном для обоснования подозрения или обвинения.

Указанные выше законодательные положения игнорируют требования, содержащиеся в принципе о всестороннем, полном и объективном исследовании обстоятельств дела. При таком расследовании о полноте расследования не может быть речи.

Далее, при условии выполнения подозреваемыми, обвиняемыми всех условий процессуального соглашения, как это предусмотрено в ст.67 УК РК, они могут быть освобождены от уголовной ответственности.

Получается, что в указанных случаях лицо признается виновным не на основании приговора суда, как гласит часть первая ст.19 УПК, а постановлением об освобождении его от уголовного наказания.

Принцип осуществления судопроизводства на основе состязательности и равноправия сторон обычно получает свою полную реализацию в стадии главного судебного разбирательства. В стадии досудебного производства данный принцип получает лишь частичную реализацию в силу того, что, во-первых, в рамках досудебного производства нет возможности создания необходимых для этого условий; во-вторых, расследование по уголовному делу осуществляется органом уголовного преследования, которое все же не свободно от обвинительного уклона.

В настоящее время судебная стадия уголовного процесса предусматривает согласительное производство и сокращенное производство, в процессе которых не обеспечивается состязательность сторон.

Так, статья 622 УПК гласит, что в порядке согласительного производства могут быть рассмотрены дела:

1) при достижении процессуального соглашения о признании вины со всеми привлекаемыми к уголовной ответственности лицами в стадии предварительного расследования;

2) при достижении процессуального соглашения со всеми подсудимыми о признании вины в процессе главного судебного разбирательства;

3) в стадии досудебного производства либо в ходе судебного разбирательства заключено процессуальное соглашение о признании вины и возврате незаконно приобретенных активов со всеми подозреваемыми, обвиняемыми, подсудимыми [8].

Судебное разбирательство в согласительном производстве осуществляется без участия потерпевшей стороны. Предусмотрено обязательное участие прокурора, привлекаемых в уголовной ответственности лиц и их защитников (ст.624 УПК).

По ряду уголовных дел, за исключением дел об особо тяжких преступлениях, возможен сокращенный порядок судебного рассмотрения, при соблюдении следующих условий:

1) преданное суду лицо полностью признает свою вину, а также заявленные исковые требования;

2) в стадии предварительного расследования участникам уголовного процесса была предоставлена возможность реализовать предусмотренные законом права;

3) фигуранты уголовного дела не оспаривают собранные доказательства в части их относимости и допустимости, а также не заявляют требований об их исследовании в судебном заседании;

4) уголовное дело завершено в порядке ускоренного производства;

5) при достижении соглашения о примирении в порядке медиации (ч.1 ст.382 УПК).

Принцип состязательности и равноправия сторон в процессе многочисленных изменений уголовно-процессуального законодательства в целях оптимизации этого вида государственной деятельности постепенно был замещен такими нормативными формулировками, как «подсудимый признает свою вину в полном объеме, в том числе размер причиненного уголовным правонарушением вреда и предъявленные к нему исковые требования», «участники процесса не оспаривают относимость и допустимость доказательств, собранных по делу, и не настаивают на их исследовании в судебном заседании».

Однако, следует признать бесспорным факт того, что в процессе оптимизированных вариантов судебного разбирательства (согласительное производство и сокращенный порядок)

принцип о всестороннем, полном и объективном исследовании обстоятельств дела остается не востребованным.

В данном случае следует отметить, что перспектива проведения полного главного судебного разбирательства существенным образом сказывается на качестве предварительного расследования. Лица, осуществляющие досудебное производство, зная о том, что все собранные ими доказательства будут подвергнуты перекрестному исследованию в суде, подходят к их сбору более ответственно.

Упрощение производства при заключении процессуального соглашения, ускоренном производстве, приказном производстве, на наш взгляд, упрощает и процесс доказывания. Это выражается в игнорировании на законодательном уровне указанных выше принципов.

Так, к примеру, при ускоренном производстве и по делам, заканчиваемым в порядке приказного производства, орган уголовного преследования может провести лишь те следственные действия, посредством которых устанавливаются фактические данные, доказывающие вину подозреваемого, обвиняемого.

Сокращенный порядок судебного рассмотрения уголовного дела сводится лишь к допросу подсудимого, потерпевшего, установления соблюдения порядка заключения процессуального соглашения или соглашения о достижении примирения в порядке медиации, вопросов о сроке и порядке выплат по гражданскому иску и процессуальных издержек. (ст.382 УПК РК)

Данный порядок судебного разбирательства, также, как и согласительное производство, не предусматривают такие стадии, присущие главному судебному разбирательству, как судебное следствие, прения сторон, последнее слово подсудимого.

С учетом того, что в настоящее время большинство уголовных дел могут быть закончены в указанных выше оптимизированных уголовно-процессуальных формах, как в досудебной, так и в судебной стадиях, принцип об обеспечении всесторонности, полноты и объективности исследования обстоятельств дела остается нереализованным по большинству уголовных дел.

Таким образом, проведенное исследование позволяет нам сделать вывод о том, что в рамках оптимизации уголовно-процессуальной деятельности в процессе предварительного расследования по уголовным делам рассмотренные выше принципы уголовного процесса получают реализацию за изъятиями следующих форм досудебного производства:

- ускоренное досудебное производство;
- по делам, по которым заключено процессуальное соглашение о признании вины;
- по делам, по которым заключено соглашение о достижении примирения в порядке медиации;
- по уголовным делам, подлежащим рассмотрению в порядке приказного производства.

Список использованных источников:

1. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: в 2 т. Т. 1. М., 1968. С. 296
2. Ожегов С. И. Словарь русского языка. М., 1989. С. 546–547
3. Астафьев Ю. В. Особенности познавательной деятельности по раскрытию преступлений // Вестник Воронежского Государственного университета. 2011 №1 С.364-374
4. Павлов Т. Информация, отражение, творчество. М., 1967. С. 3
5. Фойницкий И. Д. Курс уголовного судопроизводства. СПб., 1996. Т. 2. С.173-174
6. Государственная программа правовой реформы в Республике Казахстан, утвержденная постановлением Президента Республики Казахстан от 12 февраля 1994 года
7. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13 декабря 1997 года // Электронный ресурс: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=1004273
8. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года // Электронный ресурс: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=1004273

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ АЙМАҚТЫҚ ДАМУЫНДАҒЫ ІРІ АГРОБИЗНЕСТІҢ МАҢЫЗЫ

Тасқожа Б.Б.

*ҚАҚ М.Ауезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің магистранты,
7М04110 Экономика бағыты*

Абдикеримова Г.И.*

*ҚАҚ М.Ауезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің профессоры,
экономика ғылымының кандидаты, ғылыми жетекшісі*

Аюбек Б.Е.

*ҚАҚ М.Ауезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің магистранты,
ЕМВА 7М04173 – Искерлік әкімшілендіру бағыты*

Түйін: Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және ауылдық жерлерді дамыту үшін қалыпты жағдай жасауға арналған тиімділігі жоғары аграрлық жүйені қалыптастыру кез-келген ел мен оның аймақтары үшін қарапайым мәселе емес, бірақ түбегейлі реформалар дәуірінде қиындай түсуде. Өзгерістер процесі ауыл шаруашылығының жаңа құрылымдық келбетін нақты түсінбестен жүргізілді. Нәтижесінде жаңа диспропорциялар мен теңгерімсіздік ескі басқару жүйесінің тиімсіздігінің негізгі проблемасына жатқызылды.

Экономиканың нақты секторында бұл агрономиялық қызметтің әртүрлі салаларындағы трансформациялық өзгерістердің біркелкі встігінен, салаішілік пропорциялардың ұтымсыздығынан және ресурстарды салаішілік қайта бөлу, өндірістік әлеуеттің күйреуі және өндірушілердің өнеркәсіптен кетуі бойынша құрылымдық маневрлердің шектеулі мүмкіндіктерінен көрінді.

Зерттеудің салалық аспектісінде қазіргі заманғы экономика қазақстандық өнеркәсіптегі құрылымдық өзгерістерді зерттеуге басымдық береді. Ауыл шаруашылығын құрылымдық қайта құрылымдау мәселесі дамудың бастапқы кезеңдерінде ғана тұр.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы-ауыл шаруашылығындағы құрылымдық өзгерістерді жүзеге асырудың теориялық және әдіснамалық негіздері мен әдістемелік ережелерін әзірлеу.

Мемлекеттік реттеу жүйесінің қажеттілігі дәлелденді, құрылымдық саясаттың мәртебесі айқындалды, аграрлық құрылымдық саясаттың тұжырымдамасы зерделенді және қаралды, оның практикалық негізі: мақсаттар мен міндеттер жүйесі, ұйымдастырушылық принциптер, құрылымдық реттеудің басым бағыттары мен құралдары, өзара іс-қимыл тетіктері болып табылады.

Кілт сөздер: ауыл шаруашылығы, агробизнес, өсімдік шаруашылығы, мал шаруашылығы, Агроөнеркәсіптік интеграция, тігінен интеграцияланған компаниялар (ТИК), агрохолдингтер, ауыл шаруашылығы ұйымдары, шаруа (фермер) қожалықтары, халық шаруашылықтары.

Кіріспе. Қазақстандағы өмір мен басқарудың барлық салаларындағы өзгерістердің нәтижесі болған ауыл шаруашылығы және индустриялық парктерді ұйымдастырудағы елеулі өзгерістер ауыл шаруашылығы өндірісінің функционалдық және аумақтық құрылымындағы өзгерістерді тудырды. Динамизм - әр жүйенің бірегей қасиеті. Дегенмен, соңғы 20 жылдағы ауыл шаруашылығындағы өзгерістер қарқыны маңызды екенін атап өткен жөн. Кейбір өзгерістер әртүрлі болды. Қазақстанның қазіргі заманғы ауылшаруашылық өндіріс жүйесінің құрылымы мен жағдайы ХХ ғасырдың 90-жылдарының басындағы осы жүйенің құрылымы мен жағдайынан мүлдем өзгеше. Ауыл шаруашылығын дамыту тетіктерінің жай-күйін бақылау және талдау белгілі бір дәрежеде тұрақтылық дәрежесін арттыруға және оның функцияларының тиімділігін арттыруға ықпал етеді.

Ауылшаруашылық өндірісінің дамуының негізгі тенденциясы көп деңгейлі ауылшаруашылық өндірісінің қалыптасуы және аграрлық секторда, сондай-ақ ауылдық

жерлерде инновациялардың агентіне айналатын холдингтік типтегі ауқымды құрылымдардың пайда болуы болды. Айта кету керек, постиндустриалды даму жағдайында дәстүрлі түрде патриархалды ауыл шаруашылығы жоғары бәсекелестік пен тиімділіктің қатаң талаптары жағдайында жұмыс істейтін өте қарқынды дамып келе жатқан агробизнеске айналуға. Алайда, аймақтағы агроөнеркәсіптік белсенділіктің ауқымын және оның аймақтық агроөнеркәсіптік кешендердің дамуына әсерін бағалаудың бірыңғай әдістемесі әлі жоқ.

Теориялық талдау. Ауылшаруашылық өндірісін ұйымдастыру бойынша зерттеулер өте маңызды болды және 20 ғасырда жүргізілді. 19 ғасырдың басында А.В. Чаянов [1] пен А.В. А.Н. Челинцевтің [2] еңбектері ауылшаруашылық қызметінің әртүрлі нысандары мен түрлерін, сондай-ақ ынтымақтастық пен интеграция тетіктерін зерттеу үшін экономика мектебінің теориялық негізін қалады. А.А. Рыбниковтың [3] еңбегінде ауылшаруашылық нысандарының дамуын анықтайтын географиялық факторлар талданды. Кеңестік кезеңде ауыл шаруашылығын, ауылшаруашылық өндірісін және ауылдық жерлерді аумақтық ұйымдастырудың заңдылықтарын анықтауға басты назар аударылды. Экономикалық-географиялық ғылымдардың дербес саласы ретінде ауылшаруашылық географиясын дамытудың теориялық және әдістемелік негіздері құрылды. А.Н. Ракитниковтың [4], К.И. Ивановтың [5], В.Г. Крючковтың [6], А.М. Носоновың [7] еңбектерінде, ауыл шаруашылығының аумақтық ұйымдастырылуын оңтайландырудың және ауылшаруашылық кәсіпорындарының тиімділігін арттырудың кілті ретінде зерттелді.

Ағымдағы кезеңде жарияланған нәтижелердің көпшілігі әртүрлі шаруашылық санаттарының, соның ішінде агроөнеркәсіптік кешен экономикасының, жекелеген салалар мен ірі кәсіпорындардың ауыл шаруашылығы өндірісіне қосқан үлесін экономикалық бағалауға қатысты [8]. Аграрлық сектордың экономикалық құрылымының қалыптасу тарихы [9], агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың стратегиялық бағытын қамтамасыз етудің өзекті мәселелері [10] және т.б. А.М. Никулинның [11], С. Ю. Крабтың [12], О. П. Фадееваның [13] ғылыми еңбектерінде, ауылды дамыту мәселелерін, ауылдың өмір салтын қалыптастыруды және ауыл тұрғындарының ауыл шаруашылығының әртүрлі формаларына қатынасын зерттейтін әлеуметтік бағытқа ие.

Қарастырылып отырған аумақтың географиялық ауқымы өте кең және алуан түрлі, ауыл мәселелерін әлеуметтанулық зерттеуден бастап жер қатынастарын дамыту және әртүрлі көлемдегі салалық аумақтарды қалыптастыру мәселелеріне дейін [14]. Экономикалық-географиялық тәсілдер әлеуметтік-экономикалық мәселелерді зерттеуді біріктіріп қана қоймай, сонымен қатар аумақтық саралау тұрғысынан ауылшаруашылық холдингтерінің кеңістіктік заңдылықтарын ашатындығымен қиындайды. Т.Г. Нефёдованың [15,16] еңбегінде ауыл шаруашылығы өндірісінің проблемасы әлеуметтік-географиялық әдістер призмасы арқылы ауылдық жерлерде болып жатқан барлық процестерді толыққанды зерттеу аясында қарастырылады. Көпмәдениеттіліктің қалыптасуы, ауыл шаруашылығының нығаюы мәселелері жан-жақты атап өтілетін және осы процестердегі агробизнесің рөлі бағаланатын авторлар тобының (Аберкиев және т.б.) жұмысы үлкен назар аударуға тұрарлық [17]. Алайда, тік интеграция мен аөк дамуының аумақтық аспектілері географиялық тұрғыдан әлі де нашар шешілуде.

Зерттеу әдістері. Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі классикалық экономиканың, заманауи отандық және шетелдік ғалымдардың өнеркәсіптік және құрылымдық өзгерістердің экономикалық дамуы, сондай-ақ экономиканың аграрлық секторындағы өзгерістерді реттейтін заңнамалық және нормативтік актілер мәселелері бойынша жұмысы болды.

Ғылыми мақалалардың әдіснамалық негізі құрылымдық қайта құру процесін тұтас зерттеуді көздейтін жүйелі, логикалық және диалектикалық тәсілдерді біріздендіру болып табылады. Жеке міндеттерді шешу үшін жұмыста монографиялық және әлеуметтанулық зерттеу әдістері қолданылды, оның аясында әртүрлі әдістер мен құралдар қолданылды.

Нәтижелер және оларды талқылау. Ауыл шаруашылығы ұзақ мерзімді тұрақты даму, экономиканы әртарапандыру және қазақстан халқының өмір сүру деңгейін жақсарту үшін

өсудің маңызды көздерінің бірі болып табылады. Елдің кең аумағы мен маңызды ресурстардың болуына байланысты орасан зор ауылшаруашылық әлеуеті бар. Ондаған жылдар бойы үкімет экономиканың осы саласын дамытуға көп көңіл бөлді және әртүрлі стратегиялық даму бағдарламалары аясында көп ақша жұмсады. Үкіметтің ауыл шаруашылығын қатты қолдағанына қарамастан, аграрлық сектор баяу дамып келеді және әлі де тиімсіз және бәсекеге қабілетсіз.

Қазақстанның экономикалық өсімді әртараптандыруға және инклюзивті етуге көмектесетін орасан зор ауылшаруашылық әлеуеті бар. Елдегі ауыл шаруашылығының басты артықшылықтарының бірі-халық тығыздығы төмен, үлкен ауылшаруашылық жерлері бар кең аумақ. Қазақстанның ауыл шаруашылығының жалпы ауданы шамамен 217 млн га құрайды, оның ішінде егістік алқаптар 35 млн га құрайды (әлемде 10-шы, жан басына шаққандағы егістік көлемі бойынша 2-ші), ал егістік алқаптар 13 млн га құрайды. Ауылшаруашылық жерлерінің тең бөлінбеуіне байланысты ауыл шаруашылығы әр аймақта әр түрлі болады. Өсімдік шаруашылығы негізінен солтүстікте (Ақмола, Қостанай, Солтүстік Қазақстан облысы), шығыста (Павлодар облысы) және оңтүстікте (Түркістан облысы) шоғырланған, орталықта мал шаруашылығы кең көлемде, ал оңтүстік-шығыста аралас егіншілік дамыған. – шығыс (Алматы, Шығыс Қазақстан облысы).

Сумен жабдықтау сумен жабдықтаудың жетіспеушілігі болып табылады және Еуразиядағы ең тапшы елдердің бірі болып табылады: аумақтың тек 2,8%-ы ғана сумен қамтылған, ал үштен екісі суға қол жетімділігі өте қиын құрғақ аймақтармен ұсынылған. Ел қазірдің өзінде су тапшылығын сезіне бастады Және Біріккен Ұлттар ұйымының болжамы бойынша 2040 жылға қарай су ресурстарының айтарлықтай тапшылығына тап болуы мүмкін, бұл жалпы сұраныстың 50%-на тең. Жылына 250 миллиметр жауын-шашынды мал шаруашылығы немесе ауыл шаруашылығы толығымен суаруға тәуелді елдермен салыстыруға болады. Сонымен қатар, жауын-шашын өте алуан түрлі, бұл суарылмайтын ауылшаруашылық өндірісіне үлкен қауіп төндіреді.

Қазіргі уақытта аграрлық сектор елдегі су ресурстарының ең ірі тұтынушысы болып табылады. Жалпы су алудың шамамен үштен екісі ауыл шаруашылығында суаруға жұмсалады, ал пайдаланылған судың 11-15%-ы тасымалдау кезінде жоғалады, негізінен суару инфрақұрылымының ескіруіне байланысты, суару жүйелерін жаңартуға күрделі салымдардың аздығына байланысты. Жалпы, 4 миллион гектар ауылшаруашылық жерлерін суаруға болатын су ресурстары бар. Алайда, қазіргі уақытта суару үшін игерілген аумақ шамамен 1,8 миллион гектарды құрайды, бұл дақылдардың жалпы өнімінің жартысына жуығын құрайды. Континенттік климат және су ресурстарының шектеулі қолжетімділігі судың қолжетімділігі мен ауа райы жағдайлары ауыл шаруашылығы өндірісіне әсер ететін негізгі факторлар болып табылатынын білдіреді.

Өте қатал климаттық жағдайларға қарамастан, өсімдік шаруашылығы елдің ауылшаруашылық өндірісінің негізгі үлесін қамтамасыз етеді. Дәнді дақылдар көлемі бойынша Қазақстан әлемдегі жетекші бидай өндірушілер мен экспорттаушылардың бірі болып табылады. Ең көп таралған түрі-жоғары сапалы және фрезерлік сипаттамаларымен сипатталатын серіппелі диірмен. Айта кету керек, бұл елде жауын-шашын бидай өсіру үшін жеткілікті, әсіресе солтүстік Қазақстанда, бірақ аймақтың салыстырмалы елдеріндегідей жақсы емес, Оның ішінде Ресей мен Украина. Едәуір аумақ бөлінген сақталған тұқымдардың ішінде күнбағыс тұқымын өндіру мен экспорттау басым. Сонымен қатар, елімізде рапс, жүгері, қарақұмық, мақта, қызылша, зығыр, картоп, күріш, арпа, сұлы, көкөніс және бақша дақылдары өсіріледі. Климаттың табиғатына байланысты жабық көкөністер (негізінен жылыжай қиярлары мен қызанақтары) және цитрус және экзотикалық жемістердің көпшілігі шетелден әкелінеді, ал жергілікті өндіріс бәсекеге қабілетті емес.

Қазақстанда едәуір ірі және бұрыннан келе жатқан мал шаруашылығы бар, сиыр, құс, қой және сүт өнімдерін өндіру негізінен ішкі нарықтың қажеттіліктерін қанағаттандырады. Мал шаруашылығының қазіргі үлгісі көшпелі шаруашылықтың тарихи дәстүрі мен Қазақстанның бәсекелестік артықшылығына негізделген 30 миллионға дейін ірі қара мал өсіруге жарамды -

180 миллион гектар табиғи жайылымдар (Әлемде Қытай, Австралия және Бразилия АҚШ-тан кейінгі бесінші орында). Алайда, қазіргі уақытта жайылымдардың тек 30%-ы ғана пайдаланылады. Мал шаруашылығы құрылымы қой өсіруден, ірі қара мен жылқы өсіруден тұрады. Түйе өсіру шөлді және шөлейт жерлерде кең таралған. Соңғы жылдары мал шаруашылығы да артып келеді. Елімізде жұмыртқаға деген ішкі сұранысты қанағаттандыратын 65-ке жуық құс фабрикасы бар, бірақ көптеген ет сорттарының болмауына байланысты тұтынылатын құс етінің жартысына жуығы шетелден әкелінеді. Өте жоғары рентабельділігіне қарамастан, шошқа өсіру жергілікті қалауларға байланысты өте танымал емес.

Біздің ойымызша, Қазақстандағы ауыл шаруашылығы құлдырауының басты себебі осы маңызды экономикалық сектордың дамуын басқаруға дұрыс емес көзқарас болып табылады, ол кейінірек мақалада талқыланады.

Тік агроөнеркәсіптік интеграцияны сандық бағалаудың және ауқымды агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың негізгі проблемасы-қоғамдық саладағы ірі кәсіпорындар үшін интеграцияланған статистикалық көрсеткіштердің болмауы. Тігінен интеграцияланған кәсіпорындардың ауылшаруашылық өндірісінің жалпы көлеміне қосқан үлесін толық анықтау мүмкін емес. Алайда, статистикалық көрсеткіштердің динамикасын талдау және оларды салыстыру негізінде агроөнеркәсіптік кешеннің аумақтық құрылымын қайта құрудағы ауылшаруашылық холдингтерінің рөлін сапалы бағалауға болады.

Зерттеудің жұмыс гипотезасы ірі тігінен интеграцияланған кәсіпорындардың дамуының әр кезеңі ауылшаруашылық өндірісінің құрылымының ерекшеліктерінде ұлттық және аймақтық аспектілерде көрініс табады деген ұстаным болды. Бірінші кезеңде шаруашылықтардың санаттары бойынша заманауи өндірістік құрылымдарға және олардың өзгеру динамикасына талдау жүргізілді.

Сарапшылардың пікірінше, қазіргі заманғы ауылшаруашылық өндірісіндегі ауылшаруашылық меншігінің үлесі 50%-дан асады, ауылшаруашылық ұйымдарының үлесі расталды. Өйткені олардың көпшілігі ауыл шаруашылығына меншік құрылымына біріктірілген.

Көрсеткіштерді салыстыру ең серпінді және елеулі өзгерістер орын алатын аймақтарды анықтауға мүмкіндік берді. Бастапқы гипотезаға сәйкес, бұл ауылшаруашылық шаруашылықтарының қызметіне байланысты пайда болады.

2022 жылы ауылшаруашылық ұйымы өндіріс құрылымында көшбасшы болды - 52,6%, бұл көрсеткіш 2012 жылдан бастап жыл сайын 0,5–1 пайыздық тармаққа тұрақты түрде өсіп келеді. Өсімдік шаруашылығында ауылшаруашылық ұйымдары өнімнің жартысына жуығын өндіреді. Сонымен қатар, олар дәнді дақылдардың 70% - дан астамын, қызылшаның 90%-ға жуығын, күнбағыстың 70%-дан азын қамтамасыз етеді. 20 жыл ішінде негізгі өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіруде тіндердің үлесі 10-15%-ға төмендеді, бірақ егістік алқаптарының 40%-ға қысқаруын ескере отырып, өсімдік шаруашылығы өндірісінің қарқындылығы айтарлықтай өсті. айтарлықтай өсті.

Географиялық тұрғыдан алғанда, бұл негізінен ауылшаруашылық климаттық жағдайлары ең қолайлы аудандарда өндіріс концентрациясының жоғарылауымен көрсетілді. Бұл тенденцияны дәнді дақылдарды, атап айтқанда өнеркәсіптік дақылдарды (қызылша мен күнбағыс) өсіру айқын дәлелдейді, ал 2012 жылдан бастап өнімділіктің айтарлықтай өсуі картоп өсіруде байқалды.

Мал шаруашылығында ауылшаруашылық ұйымдары өндірістің шамамен 60% құрайды. Олар құс және шошқа өндірісінің 80% өндіреді. Бұл құс шаруашылығы және шошқа шаруашылығы ірі тігінен интеграцияланған компаниялардың дамуының қозғаушы күшіне айналды. Ірі ұйымдардың құс еті мен шошқа етін өндіруге, сондай-ақ дәнді дақылдар мен өнеркәсіптік дақылдарды өсіруге мамандануы, ең алдымен, осы салаларға автоматтандыру мен өнеркәсіптік технологияларды енгізу мүмкіндігімен түсіндіріледі. салыстырмалы түрде қысқа инвестициялық циклдар.

Өндірістің барлық кезеңдерін, шикізат алудан бастап дайын өнімге дейін жүйелі түрде шоғырландыратын тігінен интеграцияланған ірі кәсіпорындар бәсекелестік артықшылыққа ие

болады. Бұл факторлардың әсері өндірісті шоғырландыру және өндіріс шығындарын азайту болып табылады.

Халықтың үй шаруашылықтары ауылшаруашылық өнімдерінің үштен бірінен астамын өндіреді. Осы санаттағы шаруа қожалықтарының үлесі 2012 жылдан бастап жыл сайын 1-1,5 пайыздық тармаққа тұрақты түрде төмендеп келеді, бірақ өндіріс жыл сайын дерлік өзгеріссіз қалады.

Өсімдік шаруашылығында халықтың шаруашылықтары картоп пен көкөніс өсіру сияқты өте көп еңбекті қажет ететін шаруашылықтарға маманданған. Бұл дақыл бойынша жердің шамамен 80%-ын халық өсіреді, ал картоп пен көкөністердің жалпы өндірісін олар алып жатқан жерлердің үлесімен салыстыруға болады, бұл мұндай өндірістің тұрақты төмен қарқындылығын көрсетеді.

Жалпы ірі қара малдың 45%-ы және ірі қара малдың 43%-ы халықтың үй шаруашылығында шоғырланған. 2005-2012 жылдар аралығында бұл көрсеткіштердің өсіп, кейіннен тұрақты түрде төмендеуі өте маңызды. Алайда, халықтың аз бөлігінде ірі қара малдың пайызы азайды, бұл күштің төмендеуін көрсетеді. Қарастырылып отырған шаруашылық санатындағы ірі қара малдың үлесі де 20 жыл ішінде 52%-дан 46%-ға дейін төмендеді. Алайда, бұл салада тиімділік күрт төмендеді. Жануарларды бордақылау тек ет сатып алу үшін жүзеге асырылады, ал жүн мен былғары жиі пайдаланылмайды, өйткені бұл шикізатты халықтан жинау жүйесі толығымен бұзылған.

Бүгінгі таңда шаруа қожалықтары ауылшаруашылық өнімдерінің 12% өндіреді. 1996 жылдан бастап өндірістің өсуі төмен болды, бірақ ол жыл сайын 0,5–0,7 пайыздық тармаққа тұрақты түрде өсті. Фермерлер қой шаруашылығында ғана емес, дәнді дақылдар, күнбағыс және басқа да өнеркәсіптік дақылдарды өсіруде де маңызды орын алады. Көптеген сарапшылардың пікірінше, олардың көкөніс және сүт өнімдерін өсіру перспективалары маңызды. Алайда, шаруашылықтардың осы санатының дамуы елдің орташа беріктігімен ерекшеленбейді-өсімдік шаруашылығының ұлғаюы ауданның пропорционалды ұлғаюымен, ал мал шаруашылығы өндірісінің үлесінің артуымен байланысты. мал шаруашылығының ұлғаюымен байланысты.

Ауылшаруашылық өндірісін бүкіл ел бойынша бөлудің маңызды тенденцияларының бірі-кеңістіктегі шоғырланудың артуы, нәтижесінде өндірістің жалпы көлеміндегі әр түрлі аймақтардың үлесі артады. Сонымен, егер 1996 жылы алғашқы 10 ірі облыс жалпы өнімнің 1/5 бөлігін ғана өндірсе, онда 1912 жылдары - 1/3, ал қазіргі кезеңде ауылшаруашылық өнімдерінің шамамен 40% өндірілді. Қазіргі уақытта ең ірі 20 ірі аймақтың үлесіне ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің шамамен 60%-ы, 1996 жылы 40%-дан сәл астамы және 1912 жылы 45% - ы тиесілі.

Ауыл шаруашылығы өндірісінің өсуіне ықпал ететін аймақтардың ішінде Оңтүстік қазақстан облысы (Түркістан облысы) ерекше көзге түседі. Ауыл шаруашылығының қолайлы климаттық жағдайлары, сондай-ақ институционалды факторлардың тұрақтылығы және ХХ ғасырдың 90-жылдарының аяғында пайда болған нақты даму стратегиясы аймақтың ауыл шаруашылығындағы өзгерістердің алдыңғы қатарындағы орнын және өндірістің тұрақты оң динамикасын анықтайды. ауыл шаруашылығының барлық салаларында.

Өндіріс құрылымының өзінде астық өсіру және өнеркәсіптік дақылдарды өсіру, ал мал шаруашылығында құс шаруашылығы, шошқа шаруашылығы және сүтті мал шаруашылығы ерекшеленеді. Негізі ірі ауылшаруашылық ұйымдары болып табылады, бірақ дәнді дақылдар, өнеркәсіптік дақылдар мен сүт өндіруге мамандандырылған шаруашылықтар жергілікті ауылшаруашылық өндірісінің құрылымына айтарлықтай үлес қосады.

Аймақтағы экономикалық өсудің баяулауы логистикалық мәселелерге және өзгерістерді үйлестірудегі белсенділіктің төмендігіне байланысты. Сондықтан, егер фермер өндірген астықты сату мен сақтауда қиындықтар туындамаса, өнеркәсіптік дақылдардың артық өндірілген жылдарында егіннің бір бөлігі өңдеуге жетпейді. Сүт өнеркәсібінде көптеген фермерлер өндірісті ұлғайтуға мүдделі емес, өйткені сатып алу бағасы шығындарды сирек жабады. Ауылшаруашылық шаруашылықтарына біріктірілген ірі ауылшаруашылық кәсіпорындары құс және шошқа өсірумен айналысады.

Қазіргі уақытта тұрақты даму сатысында Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешеніндегі ең маңызды позицияларды ірі бірлестіктер, кәсіпорындар, ауылшаруашылық компаниялары, ауылшаруашылық холдингтері, компаниялар тобы және т.б. алады. Олардың пайда болуы мен дамуы 20 жыл бұрын басталған өзгерістердің маңызды нәтижесі болып табылады. Ауыл шаруашылығы саласында жұмыс істейтін интеграцияланған кәсіпорындардың мәліметтер базасы кәсіпорынның есептеріне, аналитикалық есептерге және далалық бақылаулар мен материалдық нәтижелердің жалпыға қол жетімді мәліметтеріне негізделген.

Барлық жергілікті ауылшаруашылық холдингтерінің «байырғы» аймақта филиалдары мен бөлімдері бар, олар әдетте көп салалы және күрделі аумақтық құрылымға ие. Ұйымдастырудың екі деңгейі бар: біріншісінде ауылшаруашылық кәсіпорны немесе бөлімшесі жұмыс істейді, ол іс жүзінде жергілікті тігінен интеграцияланған кәсіпорын (ТИК) болып табылады-әкімшілік округ шегінде ауылшаруашылық шикізатын өндіру және бастапқы өңдеу жүзеге асырылады., аудан орталығында шоғырланған. Екінші деңгейде логистика, дайын өнім шығаратын ірі қайта өңдеу кәсіпорындары, маркетинг бөлімдері (сауда үйлері) жұмыс істейді. Аймақтық ТИК-тегі сауда кеңселері көптеген басқа аймақтарда болуы мүмкін, ал өнімдер бүкіл ел бойынша таратылуы және экспортталуы мүмкін, бірақ тұтастай алғанда барлық өндірістік қызмет толығымен базалық аймақта шоғырланған, 40% дейін қамтамасыз етеді. жергілікті ауылшаруашылық өнімдерінің.

Мұндай компаниялар аймақтық билік органдарының және олардың құрылымындағы әртүрлі мамандықтардың интеграцияланған кәсіпорындарының бастамасымен құрылды. Олардың көпшілігі бүгінде әртүрлі өндірістік құрылымдарды ұстайды. Дегенмен, біздің аймағында жұмыс істейтін кейбір жергілікті компаниялар негізінен агроөнеркәсіптік кешеннің астық секторында егін өндіруге маманданған монопрофильдерге айналды. Кейбіреулер ақырында ауылшаруашылық активтерінен толығымен құтылып, ауылшаруашылық логистикасында (астықты сақтау және өңдеу) немесе қайта өңдеу өнеркәсібінде (тамақ өнеркәсібі) жұмыс істейді..

Қорытындылар. Біздің елімізде ауыл шаруашылығы ірі ауылшаруашылық бизнесін қалыптастыру жолымен жүрді. Ауыл шаруашылығы өндірісінің аумақтық құрылымының өзгеруін не анықтады? Егер қалыптасудың алғашқы кезеңдерінде ірі компаниялар тек қолайлы ауылшаруашылық климаты мен топырақтың геологиялық жағдайларына назар аударса, қазір институционалдық орта ауылшаруашылық холдингтерінің кеңістіктік кеңеюі мен инвестициялық қызметі туралы шешім қабылдау үшін әлдеқайда маңызды болып табылады.

Қазіргі уақытта ТИК Қазақстанның ауыл шаруашылығында дамудың локомотиві рөлін атқарады. Экономикалық технологиялар, агротехнологиялар және осындай компаниялардың көптеген процестерін функционалды ұйымдастыру әлемде әрдайым жаңашыл бола бермейді, бірақ біздің еліміз үшін озық болып шықты. Қазақстанның ауылдық жерлері үшін бәсекелестік, сондай-ақ өндіріс құрылымын оңтайландырудың және компания функцияларының тиімділігін арттырудың кейбір жолдары қатал, бірақ ауылшаруашылық холдингтері ауылшаруашылық өндірісінің инвестициялық тартымдылығын едәуір арттырады, импортты алмастыру мәселесін шешеді, және елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету. Агроөнеркәсіптік кешен индустрияландырудан кейінгі ауыл шаруашылығын дамытуға көшуге ықпал етеді..

ТИК-дың ауылшаруашылық өндірісінің аймақтық құрылымындағы белсенділігі өндіріс өсімінің жеделдеуінен көрінеді, ал интеграция тенденциясының дамуы және ірі компаниялар арасындағы бәсекелестіктің артуы ауылшаруашылық инфрақұрылымы мен логистиканың дамуын ынталандырады. Осыдан кейін қалыптасқан инфрақұрылым шаруашылықтардың, тіпті халықтың үй шаруашылықтарының дамуына қолайлы жағдай жасайды. Өсімдік шаруашылығы мен сүтті мал шаруашылығындағы мұндай дамудың мысалдары біраз уақыттан бері жиі кездеседі. Алайда, қазір ірі компаниялар мен шағын және орта кәсіпорындар арасындағы жеміс өсіру, құс шаруашылығы және етті мал шаруашылығы саласындағы ынтымақтастық мүмкін, ал ауылшаруашылық холдингтері бастапқы нүкте болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. М.: Наука, 1991. 454 с.
2. Челинцев А.Н. Русское сельское хозяйство перед революцией. М.: Новый агроном, 1928. 239 с.
3. Рыбников А.А. Основные вопросы плана сельского хозяйства. М.: Новая деревня, 1928. 60 с.
4. Ракитников А.Н. Избранные труды. Смоленск: Ойкумена, 2003. 472 с.
5. Иванов К.И. Территориальные системы общественного производства. Географические аспекты аграрно-промышленного комплексирования. М.: Мысль, 1975. 269 с.
6. Крючков В.Г. Территориальная организация сельского хозяйства. Проблемы и методы экономико-географического исследования. М.: Мысль, 1978. 268 с.
7. Носонов А.М. Территориальные системы сельского хозяйства. М.: Янус-К, 2001. 324 с.
8. Серова Е.В. Аграрная экономика. М.: ГУ-ВШЭ, 1999. 476 с.
9. Соломахин А.Н., Бугаков Д.В. Значение агрохолдинговых компаний для развития сельского хозяйства в России // Региональная экономика: теория и практика. 2007. № 9 (48). С. 178–179
10. Челинцев А.Н. Русское сельское хозяйство перед революцией. М.: Новый агроном, 1928. 239 с.
11. Никулин А.А. Аграрники, власть и село: от прошлого к настоящему. М.: Дело, 2014. 400 с.
12. Барсукова С.Ю. Дилемма «фермеры – агрохолдинги» в контексте импортозамещения // Общественные науки и современность. 2016. № 5. С. 63–74.
13. Фадеева О.П. Сельские сообщества и хозяйственные уклады: от выживания к развитию. Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, 2015. 264 с.
14. Богачев Д.В. География сельского хозяйства (аграрная география) // Социально-экономическая география в России / Под ред. П.Я. Бакланова, В.Е. Шувалова. Владивосток: Дальнаука, 2016. С. 58–61.
15. Нефедова Т.Г. Агропромышленная концентрация в российских регионах // ЭКО. 2014. № 4. С. 64–82.
16. Нефёдова Т.Г. Двадцать пять лет постсоветскому сельскому хозяйству России: географические тенденции и противоречия // Известия РАН. Сер. геогр. 2017. № 5. С. 7–18.
17. Аверкиева К.В., Даньшин А.И., Землянский Д.Ю., Ламанов С.В. Стратегические вызовы развития сельского хозяйства России // Региональные исследования. 2016. № 4 (54). С. 55–66.

КЕДЕЙЛІК ПЕН ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ АРТТА ҚАЛУШЫЛЫҚТЫ ЖЕҢУДІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ СТРАТЕГИЯСЫ: БРАЗИЛИЯ ТӘЖІРИБЕСІ

Ералиева А.С.

*ҚАҚ М.Ауезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің магистранты,
7М04110 Экономика бағыты*

*Абдикеримова Г.И. **

*ҚАҚ М.Ауезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің профессоры,
экономика ғылымының кандидаты, ғылыми жетекшісі*

Оналтай А.И.

*ҚАҚ М.Ауезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің магистранты,
ЕМВА 7М04173 – Искерлік әкімшілендіру бағыты*

Түйін: Жаңа жағдайлардың әсерінен тек трансформация процесі ғана емес, сонымен бірге конвергенция, немесе басқаша айтқанда, кейбір идеологиялардың құндылықтарын басқалармен жақындастыру және қарызға алу, сондай-ақ идеологиялардың өзара енуі болды, бұл партиялардың танымалдылығының артуына және олардың сайлау науқандарындағы жетістіктеріне мүдделі партиялық идеологиялармен айналысады. XX ғасырда өсіп келе жатқан орта таптың және оның мүдделерінің өзгеруінің айтарлықтай әсерінен партиялық идеологиялардың идеологиялық құндылық негіздері және сәйкесінше партиялық бағдарламалар жақындасты. Осыған қарамастан идеологияның негізгі негіздері әлі де сақталды.

Ертеңгі күннің нақты көрінісі қандай болады, бүгін айту қиын, өйткені жаңа (алтыншы) технологиялық құрылымға көшу процесі ең басында. Бұл процесс өндірістік қатынастарға қандай әсер етеді, сонымен қатар айтуға әлі ерте. Бірақ қазіргі заманның барлық негізгі идеологиялары елеулі қиындықтарға тап болып, жаңа шындыққа бейімделуге мәжбүр екені анық.

Зерттеудің әдіснамалық негізі ретінде жүйелік тәсіл әдістемесі қолданылды. Жүйелік талдау және синтез, индукция, дедукция, салыстырмалы, факторлық талдау және басқа әдістер жеке әдістер ретінде қолданылды. Округ өңірлері дамуының негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерін салыстырмалы талдау негізінде динамикада авторлар жаңғыртудың инновациялық әлеуетін дамытудың қазіргі проблемалары мен үрдістерін жинақтайды. Өңірлер экономикасының инновациялық трендке қосылу қабілетін айқындайтын факторлар бөлінді. Жүргізілген талдау нәтижелері бойынша өңірлердің инновациялық әлеуетін пайдалану тиімділігін арттыру үшін қорытындылар жасалды және жалпы ұсынымдар берілді.

Кілт сөздер: кедейлік пен инновация, әлеуметтік-экономикалық даму, инновациялық әлеуметтік экономика құралдары, инновациялық жүйе, даму, жүйе моделі, Бразилия тәжірибесі.

Кіріспе. Әлеуметтік саланың жағдайы аймақтық экономикалық өсудің негізі ретінде адами капиталды қалыптастыру факторлары мен шарттарын анықтайды. Сонымен қатар, әлеуметтік саланы дамыту мүмкіндіктері қолда бар қаржылық және материалдық ресурстармен шектеледі. Бұл ретте мемлекеттің әлеуметтік міндеттемелерінің, оның ішінде демографиялық проблемалармен байланысты көлемдерінің ұлғаюы мемлекеттің әлеуметтік салаға жұмсайтын шығындарының өсу қажеттігін негіздейді. Демек, инновациялық қызметті жандандырусыз мүмкін болмайтын мемлекеттік қолдау шараларын да, өңірдің шаруашылық жүргізуші субъектілерінің әлеуетін де кешенді пайдалану негізінде әлеуметтік саланы трансформациялаудың экономикалық алғышарттарын қалыптастыруға мүмкіндік беретін тетіктер мен құралдарды іздеу қажет. Инновацияларды енгізу бюджет ресурстарын неғұрлым тиімді жұмсауға, әлеуметтік инфрақұрылым объектілерінің жұмыс істеуінің материалдық базасын нығайтуға және жаңартуға, әлеуметтік салаға бағдарланған қызметтер ассортименті мен көлемін кеңейтуге ықпал етеді.

Сонымен қатар, талдау көрсеткендей, өңірлердегі әлеуметтік саладағы инновациялық процестер кешенді және жүйелі болып табылмайды, ал тиісті нормативтік-құқықтық реттеу, ақпараттық-әдістемелік қамтамасыз ету, іске асыру тетіктері мен құралдары толықтыруды және кеңейтуді қажет етеді. Осы проблемаларды еңсеру саясаттың жекелеген түрін: Қазақстан субъектілері деңгейіндегі әлеуметтік саладағы инновациялық саясатты әзірлеу және іске асыру шеңберінде мүмкін болады.

Ресурстардың шектеулі жағдайында әлеуметтік салада инновациялық саясатты қалыптастыру мен іске асырудың экономикалық құралдарын дамыту ерекше маңызға ие. Экономикалық құралдар мүмкіндік беруі керек:

- а) әлеуметтік саладағы инновацияларды дамытуды жеделдету проблемаларын шешу
- б) келешекте мемлекеттің әлеуметтік саланы дамытуға тікелей шығындарын азайту
- в) әлеуметтік салаға (оның ішінде инновацияларға) шығындардың тиімділігін арттыратын

өзге де әсерлерді алу.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы осы зерттеудің өзектілігін растайды.

Теориялық талдау. Әлеуметтік саланың даму мәселелерін, әлеуметтік қызметтердің ерекшеліктерін, әлеуметтік қызметтің инновацияларын Баранова И.В., Баранова В., Галактионова Л.А., Губина Н.В., Дефурни Дж., Кисова А. Е., Кроливецкий Э.Н., Ксенофонтowa X. З., Кузнецов С. В., МакЭлрой Дж., Малган. Г., Морозова М. А., Москвина А. Ю., Нижний Новгородцев Р.М., Пантелеева Т.С., Пирсон П., Тимофеева Г.В., Усманов Б.Ф., Устинова К. А., Филс Дж., Хейскала Р., Шаймарданова В.М., Эмиров Н.Д., Якимец В.Н., Яременко Д.В. және басқалар.

Инновацияларды қалыптастыру мен енгізудің әртүрлі аспектілері, инновациялық процестердің ерекшеліктері, соның ішінде әлеуметтік салада Васильева Н.В., Гриненко А.В., Евменова А., Заборовская О.В., Зворыкина Т.И., Кадол Н.Ф., Кимберли Дж.Р., Кох П., Левчаева П.А., Мартинус К., Махотаева М.Ю., Монастырь Е.А., Орлова О.С., Павлова А.В., Родионова Д.Г., Руденко И.Р., Сантос Ф.М., Серебрякова Н.А., Стриян Ю., Сулоева С.Б., Тимофеева Г.В., Харламова Т.Л., Харченко Е.В., Чистякова О.В., Шатохина Д.Д., Шмелева Д., Щанкина С.А. және басқалар.

Сонымен қатар, қолданыстағы зерттеулерде мынадай мәселелер жеткіліксіз әзірленген: тұжырымдамалық-категориялық аппаратты жүйелеу; әлеуметтік салаға инновацияларды енгізудің нәтижелілігін бағалау; басқарудың әртүрлі деңгейлерінде әлеуметтік салада инновациялық саясатты қалыптастыру мен іске асырудың экономикалық құралдарының түрлерін талдау; инновациялық процестерді басқарудың тиімділігін арттыру мақсатында әлеуметтік кәсіпкерлік пен импакт-инвестициялау мүмкіндіктерін пайдалану тетіктері әлеуметтік салада. Бұл зерттеуде аталған мәселелер бойынша авторлық шешімдерді ұсынуға әрекет жасалды.

Зерттеу әдістері. Инновациялық менеджмент теориясы саласында, менеджменттің әртүрлі салаларындағы, әлеуметтік салалардың дамуының экономикалық негіздері, басқарудың жалпы теориясы, сонымен қатар аймақтық және салалық экономика теориясының жүйеленген ережелері түрінде отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері берілген, олар теориялық және әдістемелік зерттеулердің негізін ұсынылды.

Зерттеу әдістері: талдау және синтез, жүйелік және экономикалық статистикалық талдау, тарихи және логикалық әдістер, аналогия әдістері, модельдеу, сараптамалық әдіс.

Заңнамалық және нормативтік актілер, стратегиялық және басым құжаттар жиынтығы, мемлекеттік статистиканың ресми ақпараты, сараптамалық-талдамалық шолулардан жиналған деректер, мақала авторлары өңдеген эмпирикалық ақпарат, сондай-ақ әлеуметтік сектор ұйымының бухгалтерлік құжаттамасы, осы баптың ақпараттық базасының негізін құрады.

Нәтижелер және оларды талқылау. Әлеуметтік саланы дамыту тұжырымдамасын қарастыра отырып, әлеуметтік инфрақұрылымды қалыптастырудың экономикалық процесі, олардың артықшылықтары мен кешілдіктері, оны қаржыландыру сияқты аспектілер қамтылды. Осыған байланысты халыққа көрсетілетін әлеуметтік қызметтердің сапасы мен қолжетімділігін арттыруды анықтайтын әлеуметтік салада инновация сияқты элемент жеке категория ретінде

ерекшеленді. Сондықтан, егер әлеуметтік инновация түсінігін қарастыратын болсақ, ол басқару мақсаттары үшін жеткілікті түрде нақтыланбаған, ал «әлеуметтік саладағы инновация» түсінігі басқару объектілерін қамтиды.

Әлеуметтік саладағы инновациялар мыналарға жіктелуі мүмкін: технологиялық (өндіріс және қызмет көрсету процестеріндегі инновациялар); әкімшілік (әлеуметтік саланы басқарудағы инновациялар; ақпараттық (процестерді автоматтандыру, ақпараттық ресурстарды дамыту; психологиялық (тұтынушылармен жұмыс істеудің инновациялық тәсілдері); экономикалық (инновациялық экономикалық әдістер, әлеуметтік саланы дамыту және қаржыландыру тетіктері мен құралдары сфералар).

Әлеуметтік, экономикалық, инновациялық, ғылыми-техникалық аймақтық саясат сияқты аспектілердің үйлесуі әлеуметтік саладағы аймақтық инновациялық саясаттың мәні мен құрамын көрсетеді. Сондықтан аймақтық инновациялық саясаттың мақсаттары әртүрлі аймақтық әлеуметтік-экономикалық элементтер мен инновациялар арқылы әлеуметтік саладағы кейбір шектеулер ретінде көрсетілуі мүмкін.

Дегенмен кедейлік пен технологиялық артта қалу дәстүрлі түрде «үшінші әлем» елдерінің қасіреті болып табылады, дегенмен соңғы онжылдықтарда бұл факторлар айтарлықтай саяси дыбысқа ие болды, өйткені Батыс елдерінің «гедонистік идеалына» қайшы келетін кедейлік пен үмітсіздік елеулі әлеуметтік теңгерімсіздіктерді тудырады және әлемдік периферия елдеріндегі тұрақтылықтың бұзылуына әкеледі. Сонымен қатар, әлем халқының қарқынды өсуі (негізінен дамымаған елдерде) азық-түлік мәселесінің өзектілігіне әкеледі. Бүгінгі таңда, ондаған жылдар бұрынғыдай, аштық мәселесі өте өткір. Прогрессивті аграрлық технологиялардың дамуына қарамастан, қазір әлемдік периферия халқының шамамен үштен бірі «минимумда» немесе жалпы аштықта өмір сүреді, ал тағы 500 миллион адам сарқылудан қайтыс болу алдында тұр. Мұндай елдерде аштықтан өлім-жітім орасан зор, ол жыл сайын 10 миллион адамға жетеді.

Өз кезегінде, дамыған елдер халық санының тұрақты қысқаруымен тұтыну тұрғысынан әлемдік перифериядан бірнеше есе асып түседі, бұл әлемдегі тепе-теңдіктің бұзылуына әкеледі және күшті әлеуметтік жарылыс қаупін тудырады. БҰҰ-ның адамзаттың дамуы туралы есебінде бұл байлық 2021 жылы келесідей есептелген: жалпы адамзат биыл 45 000 миллиард доллар өнім шығарды. Егер бұл байлық әділ бөлінген болса, онда Америкада немесе Африкада болсын, 3 баласы бар әрбір отбасы ай сайын кем дегенде 2260 еуро табыс табар еді. Сонымен қатар, планетаның ең бай тұрғындарының 10%-ы оның ең кедей тұрғындарының 10%, қарағанда 124 есе көп табысқа ие екендігі хабарланды.

«Өркениеттердің соқтығысуының» тағы бір катализаторы «бірінші әлемнің» өнеркәсіптік тауарлары бағасының «үшінші әлемнің» шикізаты мен азық-түлік тауарларына бағамен сәйкес келмеуі болып табылады. Осындай диспропорциялардың нәтижесінде соңғысы біріншісіне қарыз болды алып сомалар, олар жақын болашақта төлей алмайды. Нәтижесінде бұл қарыз құлдығының жағдайын тудырады, ал несие берушілер мен борышкерлер арасында өзара иеліктен айырылу мен сенімсіздік пайда болады.

Дамушы елдер экономиканың дамуында индустриалды дамудан едәуір төмен, бұл алшақтықты жою жолдары жақын арада күтілмейді. Басқаларды былай қойғанда, қазіргі таңда баспана мәселесі өте үлкен мәселе. Халықтың басым бөлігі антисанитариялық жағдайларда өмір сүреді, олардың едәуір бөлігі ешқандай қолайлылығы жоқ және өркениеттің басқа да минималды жағдайлары жоқ шағын лашықтар мен фавелаларда тұрады (бұл әсіресе Африка континентінде және Латын Америкасында айқын байқалады). Жер шарындағы 1,5 миллиард адам жалпы медициналық көмектен айырылған; 2 миллиард адамға қарапайым ауыз су жетіспейді.

«Үшінші әлем» елдерінің кедейлік мәселесін еңсеруіне кедергі келтіретін себептерді талдаймыз:

- Артта қалған елдер, ең алдымен, бүкіл әлемдік ауыл халқының 90% - дан астамын құрайтын аграрлық елдер болып табылады. Сонымен қатар, бұл елдерде өзін-өзі тамақтандыруға мүмкіндік жоқ, өйткені халықтың табиғи өсуі ауыл шаруашылығы өндірісінің өнімін шығарудан озып тұр.

- Бұл елдердің экономикалық артта қалуы олардың әлемдік нарықта бәсекеге қабілетсіздігіне, әлемдік саудаға қатыса алмауына және сәйкесінше өздерінің экономикалық модельдерін дамытудағы деформацияларға әкеледі, бұл оларға жаңа технологияларды игеруге, өнеркәсіпті, қызмет көрсету саласын дамытуға мүмкіндік бермейді.

- Энергия көзі ретінде негізінен дәстүрлі: жануарлардың тартылыс күші, әртүрлі органикалық материалдар мен ағаштарды пайдалану, бұл пайдалы әсердің төмен коэффициентіне байланысты ауыл шаруашылығында, өнеркәсіпте, көлікте, қызмет көрсету саласында еңбек өнімділігінің елеулі өсуіне кедергі келтіреді.

- Әлемдік конъюнктураға тәуелділіктің жоғары дәрежесі.

-. Көшбасшы елдерге қатысты сыртқы қарыздың жылдам өсуі, бұл артта қалушылықты жеңуге айтарлықтай кедергі келтіреді және дамушы елдерді мәңгілік қуып жететін дамуға айыптайды.

- Халықтың білім деңгейі негізінен төмен. Бүгінгі күннің шындығында халықтың білім деңгейін көтермей және ғылыми-техникалық прогрестің озық жетістіктерін игермей экономикалық және әлеуметтік даму мүмкін емес. Сонымен қатар, бұл үшін білім беру жүйесін, сондай-ақ дамушы елдердің көпшілігі көтере алмайтын тиісті жоғары білікті ғылыми-техникалық және педагогикалық кадрларды қомақты қаржыландыру талап етіледі.

Нәтижесінде кедейлік пен мәдениеттің төмен деңгейі демографиялық диспропорцияларға көбейтіліп, әлемдік тұрақтылыққа нақты қауіп төндіреді. Қазіргі кезеңдегі терроризм мен экстремизм құбылысы жер бетіндегі ресурстардың біркелкі бөлінбеуімен байланысты.

Бразилия тәжірибесіне жүгінейік. Бразилия - территориясы мен халқы бойынша Латын Америкасындағы ең ірі ел. Тарихи қалыптасқан экономикалық жүйе Бразилия экономикасында ауыл шаруашылығының, ең алдымен кофе, какао және қант қамысы өндірісінің үлкен рөл атқаруына әкелді. Бразилияның әлемдік нарықтағы кофе экспорттаушысы ретіндегі рөлі біртіндеп төмендеп бара жатқанымен (80% - XX ғасырдың басында, 60% - 1939 жылы, 43% – 1965 жылы, 33% – 1975 жылы және т.б.), бірақ кофе әлі де ұлттық табыстың маңызды бөлігі болып табылады [1]. Какао өндірісі бойынша Бразилия Ганадан кейін әлемде екінші орында. Үшінші орында қант қамысы тұр, оны өндіру бойынша Бразилия 1980 жылы әлемде бірінші орында тұрды. Әлемдік нарықтағы кофе бағасының өзгеруіне тәуелділік, шетелдік (ең алдымен американдық) капиталдың монополиясы экономикалық жағдайдың тұрақсыздығына әкелді. Ең бай отбасылардың қолында шоғырланған экономикалық тауарлардың біркелкі бөлінбеуін елде қатаң диктатура орнатқан әскерилер қолдады [2].

Бразилия халқының 70%-дан астамы қалаларда тұрады. 1985 жылы Бразилияның экономикалық белсенді халқы 55,1 миллион адамды құрады, оның ішінде 36,6 миллион ер адам және 18,5 миллион әйел. Ауыл шаруашылығында экономикалық белсенді халықтың 28,5%-ы, өңдеу өнеркәсібінде - 14,8%-ы жұмыспен қамтылды. Бұл ретте елде 12 миллионнан астам жұмыссыз болды.

Тарихи тұрғыдан Бразилиядағы әлеуметтік поляризация өте қолайлы деңгейде болды, Джини коэффициенті бойынша 0,6-ға жетті (Батыс Еуропада ол әдетте 0,3-тен төмен). Алайда, Фернандо Энрике Кардозоның президенттігінен бастап, ел басшылығы Луис Инасиу Лула да Силва басқарған жылдары басымдыққа ие болған «әлеуметтік бағдарланған» курсты бастады.

Бразилиядағы экономикалық реформалар дәуірі әскери биліктен конституциялық азаматтық режимге көшуді жүзеге асырған Президент Хосе Сарнейден (1985-1990) басталды. Рас, бұл ретте армия әлі де «саяси тұрақтылықтың кепілі» рөлін талап ете берді [3].

1986 жылы экономикалық жағдайды тұрақтандыруға бағытталған «Крузадо» жоспарын жүзеге асыру басталды, оған сәйкес баға мен жалақы деңгейі қатып, жаңа валюта енгізілді – 1000 ескі крузейроға тең крузадо. Нәтижесінде Сыртқы қарыз бойынша төлемдерді азайтуға мүмкіндік туды.

1984 жылдан бастап Бразилияда экономикалық дамудың жеделдеуі байқалды. ЖІӨ 1987 жылы 7%-ға, 1986 жылы 8,2%-ға өсті. Өңдеу өнеркәсібіндегі өндіріс 1985 жылы 7%-ға, 1986 жылы 11,3%-ға өсті. Мұнай өндіру екі есе өсті (жылына 30 миллион тонна), бұл елдің импортқа тәуелділігін азайтуға мүмкіндік берді. Болат өндірісі 1,5 есе өсті - 1987 жылы 22 миллион

тоннаға дейін өсті. өнеркәсіптің дамуы 1986 жылы 1 миллион жұмыс орнын құруға мүмкіндік берді [4].

Озық технологияларға көп көңіл бөлінді. 1986 жылы «Орбита» компаниясы зымырандар шығару, спутниктер мен әскери зымырандарды ұшыру үшін құрылды. Ғарыш айлағының құрылысы басталды. Бразилия қазіргі заманғы қару-жарақ пен әскери техниканың ірі экспорттаушыларының біріне айналды, тек 1986 жылы 1,5 миллиард доллар алды. АҚШ. Сонымен қатар, Бразилия басшылығы компьютерлік нарықтың болашағына тез бағдарланды-елде компьютерлер өндірісі жедел түрде жолға қойылды. Қазірдің өзінде 1986 ж., іс жүзінде осы салада компьютерлік технологияларды дамытудың алғашқы күндерінде 250 мың адам жұмыспен қамтылды. Осылайша, бірнеше жыл ішінде Бразилия компьютерлерге деген қажеттіліктерін қамтамасыз етіп, оларды экспорттай бастады.

Алайда, қайта құрудың бірінші кезеңінде Бразилия Үкіметінің нарықтық либерализмі, жоғарыда аталған жетістіктерге қарамастан, белгілі бір «қиғаштықтарға» әкелді. Капиталды салуды қажет ететін экономиканың жоғары өсу қарқынын 120 миллиард долларға жақындаған Сыртқы қарыз бойынша пайыздарды төлеумен біріктіру қиын болды. АҚШ, және халықты әлеуметтік қолдау. 1986 жылдың қарашасында «Крузадо-2» жоспары қабылданды, ол үнемдеу шараларын күшейтті. Бұл 9 миллионға дейін адам қатысқан наразылық акцияларының толқынын тудырды. Сонымен бірге реформалардың әлеуметтік жағын елемей реформа басшылығының танымалдылығының төмендеуіне әкелді [5].

Сонымен бірге мемлекеттік компанияларды жекешелендіру және «бюрократизация» арқылы мемлекеттік сектордың шығындарын қысқарту басталды. Министрліктер саны 23-тен 12-ге дейін қысқарды. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы «үлгілі-индикативті» күрес басталды: аукциондарда лимузиндер, жоғары әкімшілік өкілдерінің қызметтік пәтерлері мен виллалары сатылды.

Реформаторлар протекционистік саясаттан бас тартты. 1990 жылы мемлекеттік субсидиялар, сыртқы сауда шектеулері алынып тасталды, импортқа салынатын салықтар мен баждар айтарлықтай қысқарды. Үкімет Ұлттық кәсіпорындар өндірісті модернизациялайды және өнімнің өзіндік құнын төмендетеді деп жоспарлады. Бразилия шектеулі көлемде болса да, Сыртқы қарыз төлемдерін қайта бастады. Сонымен бірге ел басшылығы қарызды өтеу есебінен мемлекеттік сектор кәсіпорындарының акцияларын сатты.

Инфляция мен бюджет тапшылығын азайта отырып, «шок терапиясы» өндіріс дағдарысына, нақты жалақының төмендеуіне, жұмыссыздықтың өсуіне, көптеген Бразилиялық кәсіпкерлердің банкроттығына әкелді; ЖІӨ 4,6% - ға төмендеді, өнеркәсіптік өндіріс 9%-ға қысқарды. 1990 жылдың аяғында инфляция бұрынғы деңгейіне оралып, айына 20% құрады, ал жыл қорытындысы бойынша 2000%-ға жетті [6].

Реформалаудың неолибералдық моделінен бас тарту сыртқы факторларды, ең алдымен әлемдік қаржы ұйымдарын сынға алды. Либералды бағыттан кез-келген ауытқулар Батыстың ықпалына тікелей қарсы тұру ретінде қабылданған АҚШ-қа басымдықпен назар аудары отырып, олардың Бразилияға сараптамалық және ақпараттық қысымы күшейе түсті. Тиісінше, реформалардың сәтсіздігі және жаңа келісімнің құлдырауы болжалды. Бастапқыда бұл сарапшылардың болжамдары орындалған сияқты: 1993 жылы инфляция 2500%-ға дейін өсті. Екінші жағынан, экономикалық құлдыраудың тоқтауы оң үрдіске айналды: бірнеше жылда алғаш рет ЖІӨ-нің 4,5%-ға өсуі байқалды, өнеркәсіптік өндіріс 9% - ға өсті, сыртқы сауда көлемі өсті [7].

Жаңа экономикалық саясатта экономика министрі, белгілі экономист және әлеуметтанушы Фернандо Энрике Кардоз жас кезінде солшыл көзқараста маңызды рөл атқарды. Оның қол жеткізген жетістіктері оған 1994 жылғы қазанда өткен Мемлекет басшысының сайлауында жеңіске жетуін қамтамасыз етті.

Станок жасау, кеме жасау, ауылшаруашылық машина жасау, авиация жасау, әскери техниканы шығару қарқынды дамыды. Өнеркәсіптік даму экспорт құрылымында да оң нәтиже берді: Өнеркәсіп тауарларының үлесі 55%-ға дейін өсті (бұл ретте машиналар мен жабдықтар экспорттың 15%-на дейін құрады), ал шикізат 27%-ға дейін төмендеді.

Мұндай экономикалық өрлеу ел басшылығына (1996 жылдан бастап) әлеуметтік мәселелерді шешуге мүмкіндік берді. Кедейлікке қарсы күрестің мемлекеттік бағдарламалары қарқындалды, әлеуметтік қамсыздандыру, білім беру, денсаулық сақтау бағдарламалары, жеке тұрғын үй құрылысын қолдау бағдарламалары іске асырылды. Алайда, әлеуметтік салада Бразилияның либералды экономикалық бағыттағы жетістіктері (бұл белсенді Мемлекеттік әлеуметтік саясатты қамтымайды) өте қарапайым болып шықты-халықтың табысында үлкен айырмашылық сақталды: кедейлердің 10% - национального ұлттық табыстың тек 2%-ы болды, ал ең байлардың 10% национального ұлттық табыстың 51%-ы болды. Ең күшті мүліктік стратификация аграрлық секторда болды: егістік жерлердің 20%-ы 20 латифундистке тиесілі, ал 11 миллион шаруа қожалығында жер мүлдем жоқ.

Бразилиядағы қаржылық дағдарыс елдегі өнеркәсіптік өндірістің 2,3%-ға (1993 жылдан бері алғаш рет), әсіресе ұзақ мерзімді тауарлардың 20%-дан астам төмендеуіне әкелді. Жекешелендірудің жылдық бағдарламасын іске асыру 20 млрд. АҚШ бұзылды. Тікелей шетелдік инвестициялар ағыны бірден қысқарды.

Әлемдік дағдарыс аяқталғаннан кейін Бразилия экономикасы «жандана» бастады, бұған ішінара аргентиналық дефолт ықпал етті, бұл песоны құнсыздандырды және Аргентина экономикасынан Бразилияға капитал ағынына әкелді. 2000 жылы Бразилияның еңбек министрлігінің мәліметі бойынша, халықтың жұмыспен қамтылуы 1999 жылмен салыстырғанда 3,2%-ға өсті. Жыл ішінде 657,6 мың жаңа жұмыс орны құрылды. Сонымен бірге жұмыссыздық деңгейі 1999 жылдың аяғында экономикалық белсенді халықтың 7,56%-дан 2000 жылдың аяғында 7,46%-ға дейін төмендеді.

1980-1990 жылдардағы Бразилияның тұрақсыз экономикалық және қаржылық жағдайының екі негізгі себебін атап өтуге болады. Біріншіден, оның АҚШ экономикасының циклдарына жоғары тәуелділігі және бюджеттің тұрақты тапшылығына және мемлекеттік қарыздың өсуіне әкелген тиімсіз мемлекеттік қаржы жүйесі. Бразилияның өз саласын дамытудағы сөзсіз жетістіктері Бразилия тауарларын тұтынушылар құрылымының өзгеруіне әкелмеді. Бразилия өнімдерінің негізгі тұтынушылары әлі де АҚШ пен Латын Америкасы елдері болды, олардың экономикаларының жағдайына Бразилия қатты тәуелді болды. Бразилияның экспорттық тауарларына сұраныстың төмендеуі мемлекеттік бюджеттің кірісін төмендетіп, тапшылықтың өсуіне әкеліп соқтырды, бұл мемлекеттік қарызға қызмет көрсетуде қиындықтар туғызды, сонымен қатар елдегі өнеркәсіптік өндірістің құлдырауына әкелді. Жағдай сонымен қатар аймақтар мен Орталық арасында, сондай-ақ әртүрлі әлеуметтік топтар арасында ақшалай қаражаттың ұтымсыз бөлінуімен күрделене түсті [8].

Бразилия өзінің инновациялық дамуының жаңа кезеңін 2012 жылдың қаңтар айында 2012-2015 жылдарға арналған Ғылым, технология және инновациялар жөніндегі ұлттық стратегия туралы ережені Бразилияның Ғылым, технологиялар және инновациялар министрлігі жариялағаннан кейін қарастыра бастады. Мұнда саланы дамытудың басым бағыттары, олардың негізгі проблемалары ескеріліп, болашаққа арналған мақсаттар айқындалды, т.б. алдағы төрт жылға және негізгі қаржыландыру көздері.

Бразилия экономикасының ғылыми-техникалық даму стратегиясы оның өмір сүруінің барлық аспектілерінің негізі болып табылады, атап айтқанда мұнай-газ кешені, авиация, ғарыш, атом энергетикасы, әскери-өнеркәсіптік кешен, ақпараттық технологиялар және телекоммуникациялар, сонымен қатар фармакология және медицина. Сондай-ақ еліміздің прогрессивті әлеуметтік-экономикалық дамуымен байланысты экологиялық таза энергия көздерін және өндірістерді пайдалану мен құруға ерекше назар аударылды.

Басқа нәрселермен қатар, стратегия келесі элементтерді қамтиды: экономикалық дамыған елдерден ғылыми-техникалық артта қалуды азайту; табиғи және ғылыми білімге негізделген Бразилияның экономикасын кеңейту және нығайту; қоршаған ортаның тұрақты дамуының бәсекеге қабілетті ғылыми негіздерін қарастыру; елдің әлемдік қауымдастықта алатын орны; сондай-ақ кедейшілік пен әлеуметтік-аймақтық теңсіздікті төмендету [9]. Қойылған міндеттерді орындау үшін ел Үкіметі еліміздің инновациялық дамуын ынталандыруға, экономиканы

дамыту үшін білікті кадрларды іріктеуге және даярлауға көңіл бөліп, ғылыми-зерттеу базасын нығайту және заманауи инновацияны құру үдерісін назарға алды. инфрақұрылым.

Инновациялық секторды қаржыландыруға келетін болсақ, мұнда тағы да мемлекет үстемдік етеді – іргелі зерттеулерді қаржыландыру 90%-дан астамы үкіметтік бағытта жүреді [10].

Жалпы алғанда, Бразилиядағы Жетілдірілген зерттеулер мен инновацияларды қаржыландырудың алты негізгі көзін анықтауға болады.

1. Мемлекеттік (федералды, штаттық және муниципалдық) көздер. Оларға ХХ ғасырдың ортасында құрылған мемлекеттік құрылымдар кіреді. ғылыми зерттеулерді тікелей ілгерілету және қаржыландыру мақсатында:

2. Жанама қаржыландыру мемлекеттік және жеке университеттердің бюджеттері арқылы жүзеге асырылады. Бірқатар университеттерде ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізетін студенттер мен оқытушыларға қаржылық қолдау көрсететін жеке бөлімшелер бар.

3. Embpara (Бразилияның ауылшаруашылық ғылыми-зерттеу кәсіпорны) сияқты мемлекеттік компаниялар, олар бюджет қаражатын министрліктер мен ведомстволарға бөлу арқылы үкіметтік көздер есебінен қаржыландырылады.

4. Жеке ғылыми-зерттеу орталықтары бар және мемлекеттен салық преференцияларын алатын өнеркәсіп, сауда және қызмет көрсету салаларындағы кәсіпорындар.

5. Ұлттық жеке және коммерциялық емес ұйымдар, сондай-ақ жеке немесе заңды тұлғалардың жеке қайырымдылықтары. мысал ретінде Бразилия Ұлттық Банкінің қорын келтіруге болады.

6. Мысалы, Дүниежүзілік банк, Америкааралық даму банкі, Форд қоры, Рокфеллер қоры, БҰҰ Даму Бағдарламасы, ЮНЕСКО, Дүниежүзілік жабайы табиғат қоры, Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы, Билл және Мелинда Гейтс қоры, Келлогг қоры, АҚШ Ұлттық ғылыми Қоры, Фольксваген қоры сияқты шетелдік ұйымдардың инновациялық қызметін қаржыландыру.

Алайда, айтарлықтай «болашаққа серпіліске» қарамастан, жалпы алғанда, қазіргі Бразилияның жаһандық ауқымдағы инновациялық көрсеткіштері әлі де салыстырмалы түрде орташа.

Бұл ретте кедейлікпен күрес саласында, оның ішінде инновациялық даму есебінен Бразилияда сөзсіз табыстар бар.

Елдегі кедейлер саны 1994 жылдан бастап 67,3%-ға азайды. Осылайша, ел басшылығы БҰҰ–ның «Мыңжылдық жоспарын» айтарлықтай асыра орындады, оған сәйкес кедейлік деңгейі 1990-2015 жылдары 50% - ға қысқаруы тиіс еді. Бұл туралы 2011 жылы Бразилияның Гетулио Варгас қоғамдық пікірді зерттеу және әлеуметтік зерттеулер қоры (FGV) жариялаған баяндамада айтылды. Егер 2001-2009 жылдары елдің ең кедей тұрғындарының табысы 52,59%-ға өссе, онда ең бай бразилиялықтардың 10%-ы өз капиталын тек 12,8%-ға арттыра алды. FGV сарапшыларының пікірінше, егер бұл үрдіс одан әрі жалғаса берсе, алдағы 30 жыл ішінде Бразилия АҚШ сияқты дамыған елдермен қатар тұра алады, сонымен қатар салыстырмалы әлеуметтік әділеттілікке қол жеткізе алады. Қазіргі уақытта елдегі байлар мен кедейлер арасындағы алшақтық 1960 жылдан бастап ең төменгі деңгейге дейін қысқарды белгілер. Латын Америкасы институты директорының орынбасары, саясаттану ғылымдарының докторы Б. Мартыновтың айтуынша, «соңғы жылдары Луис Инасиу Лула да Силваның президенттігі кезінде Бразилия үлкен серпіліс жасады. Кедейлік жағдайынан 30 миллион адам көтерілді. Бұл үлкен жетістік. Бразилия қазірдің өзінде ХХІ ғасырдың көтеріліп келе жатқан державаларына жазылды. Көптеген көрсеткіштер бойынша «234» Бразилия екі жыл бойы шетелдік инвестициялар бойынша әлемдік көшбасшы болды, экономиканың өсу қарқыны керемет болды».

Бұл көбінесе ел үкіметінің саяси-экономикалық бағытындағы инновациялық компоненттің әлеуметтік құрамдас бөлігімен тиімді үйлесуіне байланысты.

Қорытындылар. Бразилияның әлеуметтік-экономикалық дамуында көптеген күрделі проблемалар бар. Елдің инновациялық әлеуетін арттыру үшін мемлекет қолайсыз

макроэкономикалық жағдайлары, жоғары пайыздық мөлшерлемелері, жетілмеген салық саясаты және инновациялық процестің негізгі қатысушыларының тиімсіз қызметі бар трансформация процестеріне назар аударады.

Кедейлікке қарсы саясаттың «көмшілігі» өзін-өзі білуге мүмкіндік береді. Белсенді әлеуметтік саясат жүргізіп, осылайша салыстырмалы түрде жаппай орта тап құра отырып, Бразилия үкіметі жаңа проблемаға тап болды.

Бай бола отырып, көптеген бразилиялықтар «тұтынушылық» көңіл-күйдің әсеріне ұшырады, сонымен бірге «әлеуметтік паразитизм» деңгейі өсті. Мұның бәрі наразылық акцияларына ұласты, олардың қатысушылары қазір "төменгі" емес, Бразилия қоғамының «орта» қабатының мүдделерін білдірді.

2013 жылдың маусымында елдің көптеген қалаларында Бразилияда футболдан әлем чемпионатын өткізуге қарсы жаппай тәртіпсіздіктер болды - халық ел басшылығына халықаралық футбол форумына азаматтардың өмір сүру деңгейін көтеруге жұмсауға болатын тым көп қаражат жұмсау жоспарланып отыр деген талап қойды.

Негізінде, бұқараның мұндай «гедонистік» ұстанымы елеулі қаржылық инвестициялар мен инвестицияларды қажет ететін Елдің инновациялық дамуына әлеуетті қауіп төндіреді. Мүмкін, «охлократиялық» қысыммен ел билігі «инновациялық» шығындарды қысқартуға мәжбүр болады.

Әдебиеттер тізімі

18. Белдер, Б. ООН публикует обвинительный документ // <http://left.ru/2005/1/belder118.phtml>
19. Бразилия и Индия будут вместе бороться с бедностью // <http://lenta.ru/news/2008/04/17/memorandum/>.
20. Nuclear Weapons Programs // <http://www.globalsecurity.org/wmd/world/brazil/nuke.htm>.
21. Kingstone, S. Brazil joins world's nuclear club // <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/4981202.stm>.
22. Бразильский немирный атом // <http://www.warandpeace.ru/ru/reports/view/71701/>.
23. Афанасьев, И., Воронцов, Д. Трудная дорога к небу // <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/6687/>.
24. Шульгинов, Д. Рост бразильского телекоммуникационного рынка // <http://allmobile.ua/forum/drugie-strany/9379-rost-brazil-skogo-telekommunikacionnogo-rynka.html>.
25. Мельников, Ф. Деньги из воздуха // <http://www.kommersant.ru/doc/1833612>.
26. 9 <http://www.customsonline.ru/2368-obzor-ekonomiki-brazilii-v-pervoy-polovine-marta-2012-g.html>.
27. По данным IMD World Competitiveness Yearbook, в 2012 г. Бразилия занимала 46 место в мире по конкурентоспособности. См.: <http://gtmarket.ru/news/2012/05/31/4423>.

Referens list:

1. Belder, B. OON publikuet obvinitel'nyj dokument // <http://left.ru/2005/1/belder118.phtml>
2. Бразилия и Индия будут вместе бороться с бедностью // <http://lenta.ru/news/2008/04/17/memorandum/>.
3. Nuclear Weapons Programs // <http://www.globalsecurity.org/wmd/world/brazil/nuke.htm>.
4. Kingstone, S. Brazil joins world's nuclear club // <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/4981202.stm>.
5. Бразильский немирный атом // <http://www.warandpeace.ru/ru/reports/view/71701/>.
6. Afanas'ev, I., Voroncov, D. Trudnaja doroga k nebu // <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/6687/>.
7. Shul'ginov, D. Rost brazil'skogo telekommunikacionnogo rynka // <http://allmobile.ua/forum/drugie-strany/9379-rost-brazil-skogo-telekommunikacionnogo-rynka.html>.
8. Mel'nikov, F. Den'gi iz vozduha // <http://www.kommersant.ru/doc/1833612>.
9. <http://www.customsonline.ru/2368-obzor-ekonomiki-brazilii-v-pervoy-polovine-marta-2012-g.html>.

INTEGRATION OF THE TUPLE MODEL IN INFORMATION SECURITY RISK ANALYSIS: A COMPARATIVE STUDY

*Tursunali Aidana Tursunaliyeva
Tlegen Bokeykhan Merzhanuli.*

*Master's students
ATU "Almaty Technological University"
Kazakhstan, Almaty*

*Scientific advisers: Kabdoldina Assem
Alimseitova Zhuldyz
Doctor. Ph.D.
Senior lecturer Ph.D.
ATU "Almaty Technological University"
Kazakhstan, Almaty*

ABSTRACT

This paper presents a comprehensive comparative study of the tuple model in the field of information security risk analysis. The study focuses on integrating the tuple model with existing security frameworks to improve the effectiveness and adaptability of risk management practices. A systematic evaluation and comparison with other well-known risk analysis models highlight the unique capabilities of the tuple model in solving complex security problems. Key results show that the tuple model provides improved risk identification, better integration, and enhanced decision support, making it a valuable tool for organizations seeking to strengthen their information security posture.

Keywords: information security, risk analysis, tuple model, comparative study, risk management.

Introduction

In today's world, where information technology plays a key role in the operations of most organizations, information security risk management has become a priority. Advanced risk analysis and assessment techniques are important for protecting information assets. This research focuses on analyzing and comparing the effectiveness of integrating a tuple model into information security risk analysis processes. The main objective is to determine how this model can improve the accuracy and relevance of risk assessments and improve decision-making processes in this area. The objectives of the study are to examine and summarize current approaches and models used for information security risk analysis, including quantitative and qualitative methods, to identify the main characteristics and advantages of the tuple model as well as its potential applications in information risk analysis, to conduct a comparative study between traditional methods and methods integrated with the tuple model to determine improvements in the accuracy and efficiency of risk analysis, and to implement the proposed methodology. The study proposes a novel approach to information security risk assessment and management by integrating the tuple model. This approach not only improves the overall security strategy of organizations through more accurate and relevant risk assessment, but also opens new perspectives for research in information risk management. The results can offer significant improvements in decision-making processes, thereby increasing organizations' resilience to information threats. The need to integrate the tuple model into information security risk analysis arises from the limitations of current methodologies, which often fail to account for the complex interactions between different aspects of the information environment. This leads to underestimation or overestimation of risks, which may lead to inappropriate strategic security decisions. The research

problem is the need to test the hypothesis that the integration of a tuple model can significantly improve the accuracy and adequacy of risk assessments compared to traditional methods. The main research question is what specific benefits the tuple model can bring and how it can be most effectively integrated into information risk management processes. Advanced risk analysis and assessment techniques are important for protecting information assets. These techniques form the cornerstone of modern information security management strategies, focusing on both the prevention and mitigation of cyber threats [1].

Literature review and formulation of the research problem

Information security research traditionally involves various risk analysis techniques, which can be classified as qualitative and quantitative. Qualitative methods, such as Delphi or SWOT analysis, provide assessments based on expert opinions and intuitive understanding of threats and vulnerabilities. On the other hand, quantitative approaches, including statistical analysis and mathematical modeling, seek to provide more objective and numerically expressive results. Among various risk analysis methodologies, CRAMM provides a structured approach by emphasizing on physical and procedural security [2].

Recently, a trend has begun to emerge in information security research toward hybrid models that integrate both of these approaches to improve the accuracy of risk analysis. However, while a variety of techniques are available, many of them face problems related to adequacy and applicability in different contexts and environments.

The tuple model Among the innovative approaches, the tuple model stands out as a way of structuring and analyzing data in the form of tuples (sets of elements). This model allows for a holistic view of information risks, taking into account not only the probability of occurrence of events, but also the interrelationships between different risk factors. The tuple model offers new opportunities for in-depth and multifaceted analysis, which makes it promising for integration into existing risk analysis systems. Incorporating the tuple model into information security risk analysis processes offers significant benefits for organizations seeking to improve their ability to identify, analyze, and manage information risks.

Overview of the tuple model in information security risk analysis

The tuple model in information security risk analysis is based on the concept of using tuples, or ordered sets of elements, to represent and analyze data. In the context of information security, each tuple can represent a combination of different aspects of a threat, including threat type, potential attack vector, target assets, probability of threat occurrence, and potential consequences. This method allows for a more nuanced understanding of the interdependencies within security systems [3]. This model allows risk information to be organized and visualized, making it more accessible for analysis and decision-making.

The tuple model works on the principle of multivariate analysis, where each measured parameter is treated as a separate dimension in a multidimensional data space. This allows analysts to consider many variables simultaneously and evaluate the relationships between different aspects of information security. A key benefit is the ability to consider multiple threat dimensions simultaneously, which provides a more comprehensive understanding of risk and helps identify potential blind spots in the analysis.

Previous studies and their contribution to the topic

A study by Smith and Johnson (2020) demonstrates the use of a tuple model to integrate data from different sources, which improved the accuracy of risk assessments in the cybersecurity of enterprise systems. The authors emphasize that the use of multidimensional tuples facilitated the identification of non-linear relationships between data.

Li and Wang (2021) discuss how a tuple model integrated with machine learning algorithms significantly improved intrusion detection performance. The use of tuple models in combination with artificial intelligence has made it possible to automatically analyze large amounts of data and effectively recognize threats.

A case study of a large financial organization described by Taylor and Kim (2019). The authors describe the successful application of a tuple model to assess and manage risks associated with financial transactions, which significantly reduced the frequency of fraudulent transactions.

Comparative analysis and results

CRAMM is a methodology developed by the UK government for information security risk management. The method involves three main steps: asset identification, threat assessment and risk analysis. Particularly emphasizes physical and procedural security and includes recommendations for risk management. Completeness of analysis is high, strongly focuses on physical and procedural security. Suitable for a variety of industries. Requires detailed understanding of assets and threats. Methodology updates are not frequent. May require additional work to integrate with new IT systems.

MARION is a lesser known system focused on information security management in IT infrastructures. It focuses on rapid threat detection and adaptive risk management, making it particularly useful for dynamic technology environments. Completeness of analysis medium, strengths in threat assessment. Domain specificity is high for IT infrastructures. Relatively easy to use. Easily adapts to new environments. Integrates well with modern IT platforms.

MAGERIT is an IT risk analysis and management method developed by the Spanish government. It provides a comprehensive approach to threat and vulnerability assessment, emphasizing a wide range of potential consequences and supporting systematic documentation. Covers a wide range of threats and consequences. Suitable for government and large enterprise systems. Requires significant time and resources. Difficult to customize for small and medium-sized businesses. Requires specific customizations for integration.

Developed by the U.S. National Institute of Standards and Technology, this standard provides detailed guidance on the risk assessment process. The methodology emphasizes the need for continuous risk assessment and management and offers flexible approaches to risk management depending on the needs of the organization. **Completeness of analysis** is high, with a strong emphasis on risk management. Suitable for a variety of organizations. Understandable methodology, accessible to most organizations. Regularly updated on a regular basis. Easy integration with most standards and practices.

FAIR is a quantitative risk analysis method that helps organizations understand, quantify and analyze information security risks. This approach is particularly valuable for the financial sector where accurate quantification of risks is required. Based on quantitative methods, high accuracy in risk assessment. Suitable for the financial sector and large businesses. Requires specialized knowledge in statistics and analytics. Modular structure, well adaptable. Well compatible with other methodologies.

ISO/IEC 27005 - The international standard guides the information security risk management process, integrating with the broader ISO/IEC 27000 series of standards. It provides a framework for establishing, implementing, maintaining and improving systematic information risk management. Covers an integrated approach to information security management. International Standard. Integrates with ISO/IEC 27001, requires knowledge of the standards. Updates are not as frequent as NIST. Integrates with other ISO standards. The tuple model provides improved risk identification, better integration, and enhanced decision support, making it a valuable tool for organizations seeking to strengthen their information security posture. Integration with existing frameworks achieves a more harmonized approach to risk management [4].

MUSCLE focuses on managing and analyzing access levels and permissions in multi-user environments. This model is particularly suited for organizations that require strict access control and continuous monitoring of changes in security levels. Specialized in multi-level access control. Domain

specificity is high for organizations with strict access requirements. Difficult to configure and manage. Difficult to adapt to change. Requires a specialized approach for integration.

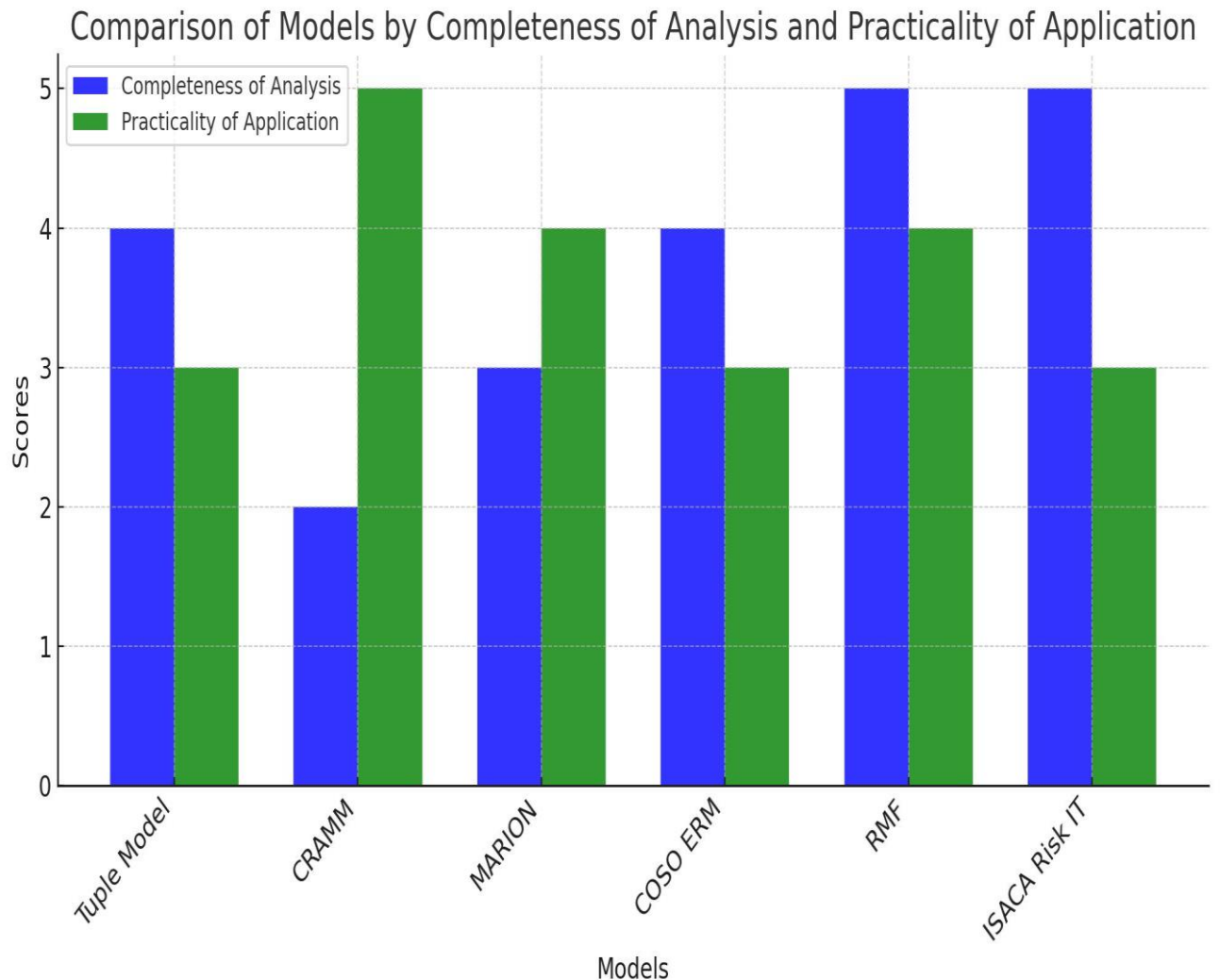

Figure 1. Comparative graph

The histogram above shows the scores of each model according to the criteria "Completeness of analysis" and "Practicality of application". This provides a visual comparison of which models provide deeper and more comprehensive risk analysis, as well as which models are easier to use.

This comparison helps to understand in which aspects the tuple model may be preferable or require additional adaptation for certain types of organizations or usage scenarios.

As can be seen, the tuple model performs well in terms of ease of use and versatility, making it attractive to a variety of organizations. However, it requires a moderate amount of resources, which is important to consider when planning implementation. This makes the tuple model particularly suitable for companies looking for a flexible and efficient approach to information security risk management. Afterwards, we performed a comparison using radar charts.

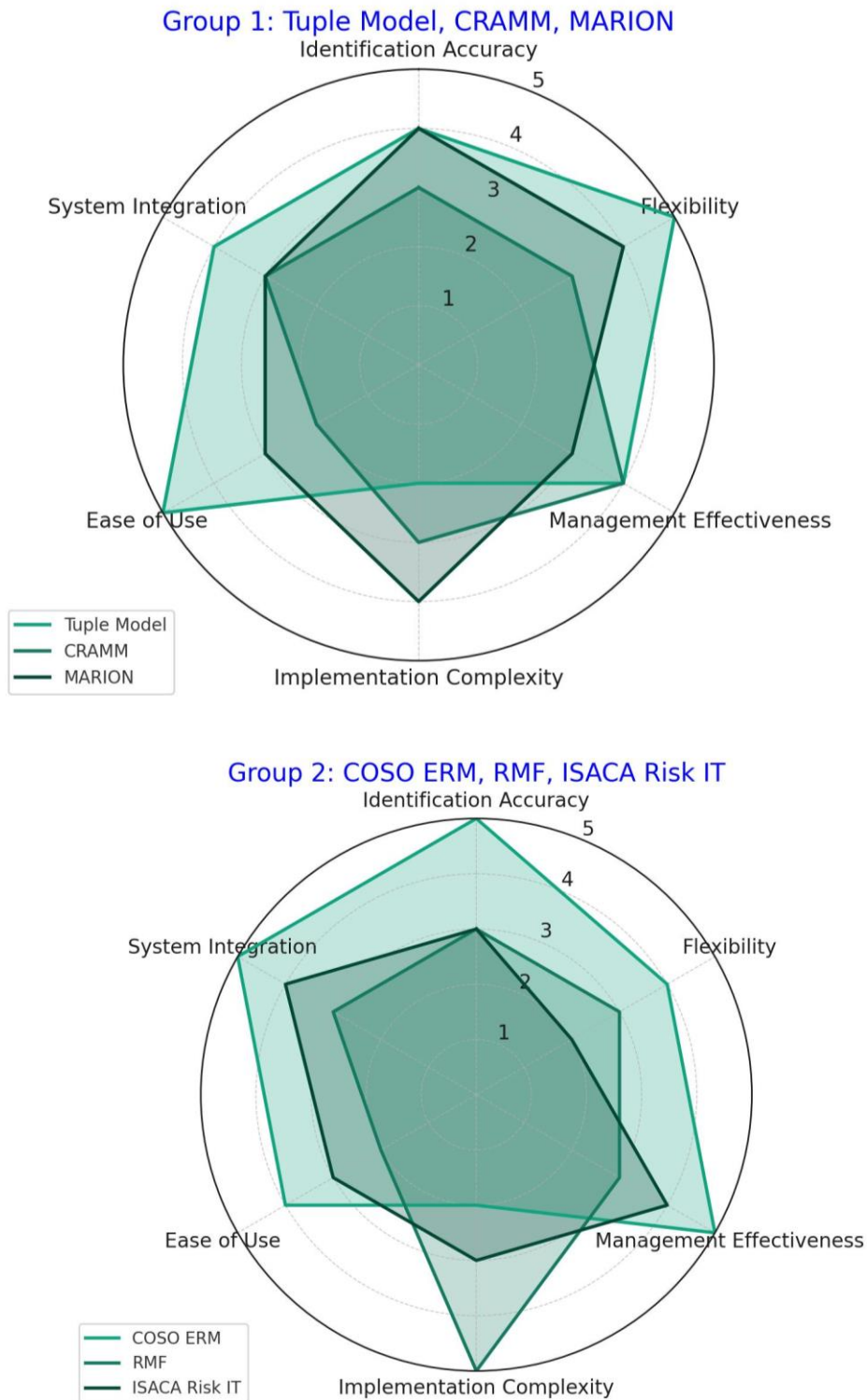

Figure 2. Comparative diagram

The radar chart above shows a comparison of different risk analysis models by the following parameters: Identification Accuracy, Flexibility, Management Effectiveness, Implementation Complexity, Ease of Use, and System Integration.

Now the radar charts correctly display the comparison of models according to the selected criteria. The diagrams show two groups:

1. Tuple Model, CRAMM, MARION - Here we can see that the Tuple Model scores high in flexibility and usability, while CRAMM and MARION have different strengths and weaknesses.
2. COSO ERM, RMF, ISACA Risk IT - COSO ERM stands out with high scores in almost all criteria, while RMF and ISACA Risk IT have their own strengths in management and integration.

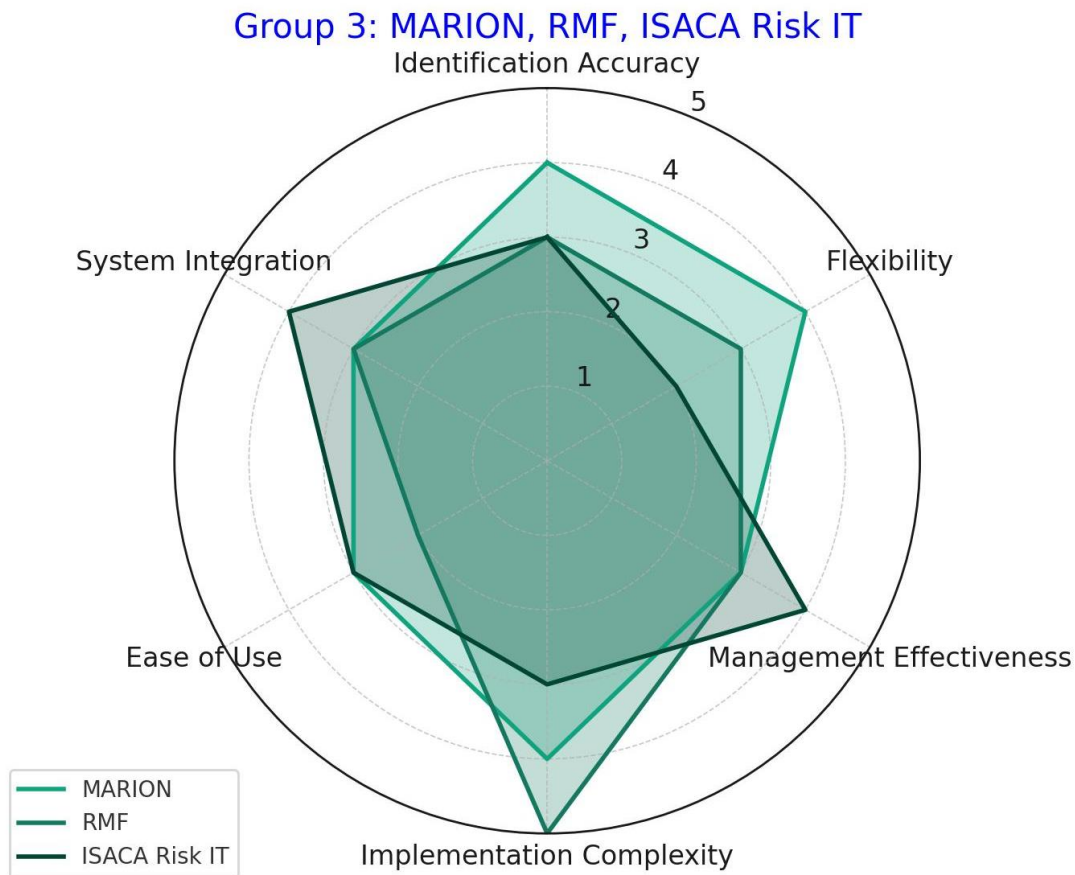

Figure 3. Comparative diagram

The new radar chart shows a comparison of the MARION, RMF, and ISACA Risk IT. These models were chosen for the new comparison group because they have not been compared together before. These charts help to visually assess which models may be most appropriate depending on the specific requirements and use cases of different organizations.

Results

This comparative study of information security risk analysis models examined various approaches including the tuple model, CRAMM, MARION, COSO ERM, RMF, and ISACA Risk IT. The study focused on several key aspects: completeness of analysis, practicality of application, identification accuracy, flexibility, management effectiveness, implementation complexity, usability, and integration with systems.

The Tuple Model and COSO ERM scored high on completeness of analysis, indicating their ability to provide a comprehensive understanding of risk. MARION and COSO ERM stood out in usability due to their simplicity and effectiveness in a variety of environments. This underscores the efficacy of the tuple model in capturing the complex dynamics of information security threats [5].

The tuple model demonstrated outstanding flexibility and ease of integration, making it ideal for dynamically changing IT environments.

ISACA Risk IT also performed well in terms of integration, emphasizing its compatibility with existing IT structures.

RMF proved to be the most difficult to implement, which can be a barrier for organizations with limited resources. On the contrary, the Tuple Model and COSO ERM provided high scores on usability, emphasizing their accessibility and ease of implementation.

This study highlights the importance of selecting the appropriate risk analysis model based on each organization's unique requirements and resources.

Advantages, disadvantages and recommendations for practice and further research

Advantages of the motorcade model:

1. Modularity and scalability: The model is easily adaptable to the needs of the organization and can scale based on data volume and infrastructure complexity. Its modular design facilitates the efficient management of information security risks [6].
2. Highly visualizable data: Integrating data into tuples allows for better visualization of relationships between assets, threats and vulnerabilities, simplifying the analysis and interpretation of complex data.
3. Decision Support: Provides clear and structured information to support decision making at all levels of management.

Disadvantages of the motorcade model:

1. Dependence on data quality: Model performance is highly dependent on the completeness, accuracy and relevance of the input data.
2. Tuning complexity: Initial tuning and fine-tuning of the model may require considerable effort and specialized knowledge.
3. Resource intensive: For large organizations, the volume of data can make the model resource intensive, especially in terms of processing and analytical time.

Outcomes of the study and its relevance to the field of information security

This study examined and compared various information security risk management models, with a particular focus on the tuple model. The study found that the tuple model has significant flexibility and is able to integrate with various risk management systems, making it a highly effective tool in a dynamic information environment.

This study highlights the importance of adaptive risk management models that can help organizations in optimizing their information security policies and procedures. The tuple model, due to its structure and flexibility, offers significant benefits for risk management, allowing organizations to respond more effectively to threats and vulnerabilities.

In future works, it is worthwhile to consider how the tuple model can be integrated with emerging technologies such as artificial intelligence and machine learning to further improve information risk analysis and management processes. It is also important to investigate the impact of organizational culture and structure on the effectiveness of applying risk management models in different environments.

The study has highlighted several key aspects and identified important directions for further research in information risk management:

The tuple model demonstrates outstanding adaptability to the specific needs of the organization and its ability to integrate with different risk management systems. This makes it an ideal choice for dynamically changing information environments.

The ability of the tuple model to visualize and structure risk information helps improve the quality and speed of management decision making, which is critical in environments that require rapid response to threats.

The study showed the need to further analyze the impact of the tuple model on different types of organizational structures and information systems. It is important to examine how different organizational and technological contexts affect the effectiveness of the model.

The ability to integrate the tuple model with the latest developments in artificial intelligence and machine learning can significantly expand its functionality, improve the accuracy of risk assessments, and automate many aspects of risk management.

There is a need to develop a methodological framework to better understand and better apply the tuple model, including the development of new tools and methods for analysis that can help organizations better adapt to the changing security environment.

It is important to conduct long-term research on the impact of implementing the tuple model on organizations' overall resilience to information risks and threats to understand its real impact on improving information security.

These findings and directions for future research emphasize the importance of continuing to study and develop information risk management models adapted to today's information security challenges.

References:

1. Wang, W., Ding, L., Liu, X., Liu, S. An Interval 2-Tuple Linguistic Fine-Kinney Model for Risk Analysis Based on Extended ORESTE Method with Cumulative Prospect Theory. Information Fusion. [Electronic resource]. - Access mode: URL: <https://clck.ru/3A7EDE> (09.02.2022)
2. Suo, W., Zhang, J., Sun, X. Risk Assessment of Critical Infrastructures in a Complex Interdependent Scenario: A Four-Stage Hybrid Decision Support Approach. Safety Science. [Electronic resource]. - Access mode: URL: <https://clck.ru/3A7E4V> (07.12.2019)
3. Naz, S., Akram, M., Al-Shamiri, MMA., Saeed, MR. Evaluation of Network Security Service Provider Using 2-Tuple Linguistic Complex-Rung Orthopair Fuzzy COPRAS Method. Complexity. [Electronic resource]. - Access mode: URL: <https://clck.ru/3A7Dxu> (26.06.2022)
4. Yu, Y., Wu, S., Yu, J., Chen, H., Zeng, Q., Xu, Y. An Integrated MCDM Framework Based on Interval 2-Tuple Linguistic: A Case of Offshore Wind Farm Site Selection in China. Process Safety and Environmental Protection. [Electronic resource]. - Access mode: URL: <https://clck.ru/3A7DcX> (20.08.2022)
5. Jiang, J., Liu, G., Huang, X., Ou, X. Risk Assessment of Constructing Deep Foundation Pits for Metro Stations Based on Fuzzy Evidence Reasoning and Two-tuple Linguistic Analytic Network. Shock and Vibration. [Electronic resource]. - Access mode: URL: <https://clck.ru/3A7DPk> (29.08.2022)
6. Wu, S., Wang, J., Wei, G., Wei, Y.. Research on Construction Engineering Project Risk Assessment with Some 2-Tuple Linguistic Neutrosophic Hamy Mean Operators. Sustainability. [Electronic resource]. - Access mode: URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/10/5/1536>.(14.04.2018)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ПАРАЛЛЕЛЬДІ ҚАРЖЫЛЫҚ ТЕРГЕЛЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Дәркенбай Мақсат Бейбітұлы

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясының магистранты*

Аннотация: Мақалада Қазақстан Республикасындағы параллельді қаржылық тергеу институтының негізгі аспектілері қарастырылады. Зерттеу параллельді қаржылық тергеулердің мәні мен маңызын, олардың негізгі мақсаттары мен міндеттерін, сондай-ақ бұл институттың қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз етудегі және экономикалық қылмыстармен күрестегі рөлі мен орнын қамтиды.

Түйінді сөздер: кірістерді тәркілеу, қаржылық тергеулер, параллельді қаржылық тергеулер, ақшаны жылыстату, предикаттық қылмыстар.

Кіріспе

Қылмыстық жазаның стратегиясында жүргізіліп жатқан өзгерістер құқықтық жүйелерді қылмыстың жаңа түрлеріне, әсіресе заңсыз баюмен байланысты түрлеріне бейімдеуге бағытталған. Ақпараттық технологиялардың дамуы және үлкен деректер қорына қолжетімділіктің артуы, сондай-ақ қаржы және банк секторындағы өзгерістер жағдайында мұндай қылмыстар күрделі бола түсуде.

Қазіргі қылмыстық-құқықтық жүйелер заңсыз байлықпен жасалатын қылмыстардың санын азайту және одан әрі құқық бұзушылықтың алдын алу үшін қылмыстан түскен кірістерді тәркілеуге көбірек назар аударады.

Кірістерді тәркілеу ақша әкелетін қылмыстармен күресудің және қоғамда заңдылық пен әділеттілікті нығайтудың маңызды құралына айналуға бастады. Бұл күрестің негізгі аспектілерінің бірі мүлікті, соның ішінде қылмыскер мен оның туыстарының мүлкін дер кезінде қадағалау болып табылады, бұл одан әрі қылмыстық әрекеттердің алдын алу және болдырмауға толық мүмкіндік береді.

Негізгі бөлім

Ақшаны жылыстату, сыбайлас жемқорлық, алаяқтық және қаржылық терроризм сияқты қаржылық және өзге де қылмыстар мемлекеттің экономикалық тұрақтылығы мен қауіпсіздігіне елеулі қатер болып табылады. Бұл қылмыстармен күресу үшін құқық қорғау органдары мен қаржы институттары қаржылық тергеулерді белсенді қолданады. Қазақстан Республикасында, көптеген басқа елдердегідей, бұл қызмет ұлттық қауіпсіздік пен экономикалық дамудың негізгі компоненттерінің біріне айналуға бастады.

Қылмыстық қоғамдастыққа қаржылық пайда әкелетін қылмыстарға қарсы тұрудың маңызды элементі – мүлікті уақтылы және тиімді бақылау. Бұл процесс негізгі, дәстүрлі тергеумен қатар жүреді. Ол қылмыскерлердің (күдіктілердің) активтерін табуға ғана емес, сонымен бірге олардың отбасыларының, жақын туыстарының және қылмыстық әрекетке қатысы бар басқа адамдардың бақылауында болуы мүмкін мүлікті анықтауға бағытталған.

Қаржылық тергеу деп уәкілетті мемлекеттік органдардың қылмыстық жолмен ақша қаражатын және (немесе) өзге де мүлікті алуға (сатып алуға), оларды заңдастыруға (жылыстатуға), иеленуге, пайдалануға және билік етуге, оның ішінде террористік және өзге де қылмыстық әрекеттерді қаржыландыруға байланысты қылмыстық қызметтің қаржылық аспектілерін анықтау, ашу және тергеп-тексеру жөнінде қабылданатын шаралардың жиынтығын түсіну керек сондай-ақ қылмыстық кірістерді тәркілеу және оларды қайтару жөніндегі қызметтер [1].

«Қаржылық тергеу» қылмыстық әрекетке қатысы бар қаржылық істерді тергеуді білдіреді, оның мақсаты келесілер:

– қылмыстық желілердің ауқымын және/немесе қылмыс ауқымын анықтау;

– тәркіленуге жататын немесе жататын қылмыстардан, террористердің қаражатынан немесе өзге де мүліктен түсетін кірістерді анықтау және қадағалау;

– қылмыстық сот ісін жүргізуде қолданылуы мүмкін дәлелдемелерді әзірлеу.

«Параллельді қаржылық тергеу» ақшаны жылыстатуға, терроризмді және/немесе предикаттық қылмысты (қылмыстарды) қаржыландыруға (дәстүрлі) қылмыстық тергеумен қатар немесе оның шеңберінде қаржылық тергеу жүргізуді білдіреді [2].

Қылмыстық кірістерді заңдастыруға және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл жөніндегі Еуразиялық топтың (ЕАҒ) Өзара бағалау есебіне (2023 ж.) сәйкес Қазақстан Республикасында қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңдастыру (жылыстату) алдындағы негізгі предикаттық қылмыстар (ҚК 218-бабы) жалған шот-фактуралар жазып беру (ҚК 216-бабы), сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемдену немесе ысырап ету (ҚК 189-бабы), заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыру (ҚК 307-бабы), мұнай мен мұнай өнімдерінің заңсыз айналымы (ҚК 197-бабы), салық төлеуден жалтару (ҚК 245-бабы), алаяқтық (ҚК) 190 ҚК), акцизделетін тауарларды таңбалау тәртібін бұзу (ҚК 233-бабы), жалған ақшаны дайындау, сақтау немесе өткізу (ҚК 231-бабы), алдау жолымен мүліктік залал келтіру (ҚК 195-бабы).

Қазақстандағы криминогендік ахуал, ең алдымен, бұрынғы кеңестік республикалармен тарихи байланыстары бар ұйымдасқан қылмыстық топтардың болуымен сипатталады. Бұл топтардың кейбіреулері үлкен және әртүрлі қылмыстық әрекеттерден, ең алдымен есірткінің заңсыз айналымынан кіріс алады. Түскен қаражат одан әрі қылмыстық бизнесті қаржыландыруға, жылжымайтын мүлікті және сәнді көліктерді сатып алуға жұмсалады. Алынған қылмыстық кірістердің үлкен көлемі шетелге шығарылады [3].

Зерттеулер көрсеткендей, бұл активтердің көлемі орасан зор. Бүгінгі таңда Қазақстаннан заңсыз жолмен шығарылған капиталдың көлеміне қатысты кейбір халықаралық сараптамалық ұйымдардың есептері бар. Мәселен, Global Financial Integrity ұйымының зерттеуінде тек 2004-2013 жылдар кезеңінде шығарылған \$167,4 млрд. туралы айтылады. Global Financial Integrity-дің тағы бір зерттеуі Қазақстан мен оның сауда серіктестері арасында 2009-2018 жылдар кезеңінде айналымдағы тауар ағындары құнының жыл сайынғы \$8,5 млрд-қа немесе \$85 млрд-тан астам өзара алшақтығын көрсетеді. Tax Justice Network ұйымы өз кезегінде Қазақстаннан жыл сайынғы капиталдың кетуін \$212 млн деңгейінде тіркейді. 2021 жылы ол қазақстандықтардың офшорларда орналастырған қаражатының көлемін \$45,7 млрд деп бағалады. Сонымен қатар, Ұлттық Банктің деректері 2010-2021 жылдар аралығында Қазақстаннан (негізінен Кипр, Нидерланды, Кайман және Сейшель аралдарына) тікелей инвестициялардың жалпы ағыны жылына шамамен \$4,5 млрд немесе бүкіл кезең ішінде \$53,4 млрд құрағанын көрсетеді [4].

Қалыптасқан жағдайға байланысты еліміздің құқық қорғау органдарының алдында қылмыстық жолмен алынған активтерді анықтау және оларды отанға қайтару бойынша күрделі міндет тұр. Қаржылық қылмыстармен тиімді күресу құқық қорғау органдары мен мемлекеттік институттардан тергеудің дәстүрлі әдістерін қолдануды ғана емес, сонымен қатар инновациялық тәсілдерді пайдалануды үнемі дамытуды талап етеді. Осыған байланысты, соңғы жылдары параллельді қаржылық тергеу институты қаржылық қылмыстарға қарсы іс-қимыл жүйесінің ажырамас және маңызды құрамдас бөлігіне айналды.

Соған қарамастан, статистикаға сәйкес, ҚР ҚК-нің 218-бабы «Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңдастыру (жылыстату)» бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімінде тіркелетін қылмыстардың саны салыстырмалы түрде аз, тиісінше соттар бұл қылмыстар бойынша үкім шығаруы да сирек кездеседі.

Мысалы, соңғы үш жылда негізгі предикаттық қылмыстар бойынша тіркелген қылмыстық істердің саны 140 мыңнан асады (ҚР ҚК-нің баптары бойынша толығырақ 1-кестеде).

1-кесте. Предикаттық қылмыстардың жекелеген санаттары бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімінде тіркелген қылмыстық істердің саны

ҚР ҚК бабы	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.	2024 ж. 2 айы
Сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу (189-бап)	1816	1360	1412	306
Алаяқтық (190-бап)	41083	43499	44786	8778
Алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен мүліктік залал келтіру (195-бап)	195	168	444	85
Мұнайдың және мұнай өнімдерінің шығарылу заңдылығын растайтын құжаттарсыз оларды тасымалдау, иемдену, өткізу, сақтау, сондай-ақ мұнайды қайта өңдеу (197-бап)	77	55	46	5
Іс жүзінде жұмыстар орындалмай, қызметтер көрсетілмей, тауарлар тиеп-жөнелтілмей шот-фактура жазу бойынша әрекеттер жасау (216-бап)	409	366	169	56
Жалған ақша немесе бағалы қағаздар жасау, сақтау, алып өту немесе өткізу (231-бап)	61	37	43	5
Акцизделетін тауарларды сәйкестендіру құралдарымен және (немесе) есепке алу-бақылау маркаларымен таңбалаудың тәртібі мен қағидаларын бұзу, сәйкестендіру құралдарын және (немесе) есепке алу-бақылау маркаларын қолдан жасау және пайдалану (233-бап)	62	59	53	10
Ұйымдарға салынатын салықты және (немесе) бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді төлеуден жалтару (245-бап)	93	28	20	19
Заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыру (307-бап)	230	149	101	15

Статистикалық есептердің мәліметтеріне сәйкес, жоғарыда аталған предикаттық қылмыстар бойынша келтірілген материалдық залалдың белгіленген сомасының мөлшері жүздеген миллиард теңгені құрайды.

Алайда, ҚР ҚК-нің 218-бабы бойынша талданып отырған кезеңде барлығы 177 қылмыстық іс қана (2021 ж. 56, 2022 ж. 45, 2023 ж. 54, 2024 ж. 2 айында 22 іс) тіркелгенін атап өткен жөн.

Ұсынылған статистика республикада көрсетілген қылмыс түрлеріне қатысты тергеу мен қудалау тәжірибесінің жеткіліксіздігін, сондай-ақ бұрын ұсынылған заңдастырудың таралуын сараптамалық бағалаумен салыстырғанда жауапқа тартылған адамдар санындағы елеулі алшақтықтарды көрсетеді.

Бұл жағдайдың негізгі себептерінің бірі, әрине, осы қылмыстың жасалу фактісін дәлелдеудің қиындығы, қылмыстың пайда болуының заңсыздығын анықтау, құқық қорғау органдарының осындай күрделі қылмыс түрімен жұмыс істеуге толық дайын еместігі.

Қорытынды

Қазақстан Республикасындағы қаржылық тергеу институтының кейбір аспектілерін, олардың мемлекеттің экономикалық тұрақтылығы мен қауіпсіздігіне әсерін талдау нәтижесінде мынадай қорытынды жасауға болады: Қазақстан Республикасында параллельді қаржылық тергеу институтын дамыту қаржылық қылмыстар мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің тиімділігін қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Алайда, бұл институтты барлық құқық

қорғау органдарында енгізу және дамыту қажеттілігі қарастырылуда. Сондай-ақ, қазіргі заманғы қаржылық қылмыстардың күрделілігі мен ауқымын ескере отырып, бұл институтты үнемі жетілдіріп отыру, жаңа технологияларды енгізу, әртүрлі ұйымдар арасындағы ынтымақтастықты жақсарту және қаржы нарықтарының қауіпсіздігі мен әділет жүйесіне қоғамдық сенімділікті қамтамасыз ету үшін қызметкерлердің кәсібилігін арттыру маңызды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. И.Н. Сейткасимова, Д.Х. Кенбаев, Ж.Ф. Елемесов, А.У. Оспанов, О.С. Тажмаганбетов, МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ по расследованию финансовых аспектов преступной деятельности (проведение параллельного финансового расследования). [Электрондық ресурс] URL: <https://academy-rep.kz/item.php?id=792> (жүгінген күні: 26.03.2024)
2. А.Н. Ахпанов, Институт финансового расследования: проблемы и перспективы развития. [Электрондық ресурс] URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34176105 (жүгінген күні: 26.03.2024)
3. Отчет взаимной оценки Республики Казахстан. [Электрондық ресурс] URL: [https://eurasiangroup.org/files/uploads/files/ME_\(2023\)_1_rus_rev1_2.pdf](https://eurasiangroup.org/files/uploads/files/ME_(2023)_1_rus_rev1_2.pdf) (жүгінген күні: 26.03.2024)
4. Д. Мазоренко, Сможет ли Казахстан вернуть нелегально выведенные за рубеж капиталы? [Электрондық ресурс] URL: <https://vlast.kz/jekonomika/50350-smozet-li-kazahstan-vernut-nelegalno-vyvedennye-za-rubez-kapitaly.html> (жүгінген күні: 26.03.2024)

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ВОПРОСУ ПРЕПОДАВАНИЯ ГЕОЭКОНОМИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН

Кожобаев Ермуханбек Кайырбекович

Аннотация

В статье рассматриваются педагогические подходы и в, частности, дидактические, к преподаванию геоэкономических дисциплин при формировании конкурентоспособного высококомпетентного экономиста. В ней отмечается оптимальное структурирование учебно-методического материала выступает базой для разработки методики обучения обучающихся. В статье анализируется структура учебно-методического материала геоэкономических дисциплин, а также использование глобального структурирования с его применением на локальном уровне образовательной организации и ее структурных подразделений. В ней рассматриваются применяемые в процессе структурирования образовательной деятельности при преподавании экономической теории, микро-макроэкономики такие алгоритмы, как математическая модель, графическая модель, вербальный алгоритм. В ней рассматривается процесс формирования компетентного и конкурентного будущего экономиста по средством применения активных методов преподавания экономических дисциплин, применения алгоритма структурирования процесса обучения посредством фронтальной, групповой и индивидуальной работы в группах. В статье рассматриваются эффективные активные приемы обучения будущих экономистов в условиях трансформационных процессов в экономической среде и образовании. В ней подтверждается тенденция сближения учебного процесса с реалиями экономического развития, что свидетельствует о необходимости обеспечения обучающихся будущих экономистов такими знаниями, которые пригодятся в их будущей практической деятельности.

Ключевые слова: педагогические подходы, методика преподавания, экономические дисциплины, специалист, обучение, структурирование.

Введение

В современных условиях модернизации образования необходимо активизировать применения всего спектра педагогических подходов при формировании конкурентоспособного специалиста в сфере геоэкономики, соответствующий всем вызовам экономического развития, что предъявляет

к преподавателям требования включать в учебные планы и рабочие программы дисциплин инновационные научные разработки. К сожалению, в таких условиях трансформации наблюдается ограниченность в возможностях обучающихся при освоении новых знаний и информации за непродолжительный срок, отводящийся учебе. Сложившиеся противоречие можно разрешить посредством внедрения в образовательный процесс инновационных дидактических и методических подходов при обучении будущего экономиста. Вопросы теории и практики, изучаемые в применения педагогических подходов в преподавании экономических дисциплин для формирования компетентных будущих экономистов в контексте анализа их деятельности: Алышев Н.В., Бейбалаева Д.К., Егоров А.С., Казакаева А.М., Кибанов А.Я., Коротяев Б.И., Рамендик Д.М., Реброва Н.П. Сохор А.М. и др. Все вышеизложенное обуславливает актуальность темы данного исследования, посвященного проблемам.

Цель исследования.

Изучение особенностей применения педагогических подходов при преподавании геоэкономических дисциплин

Материал и методы исследования. В ходе исследования нами были использован весь комплекс теоретических и практических подходов, которые связаны с применением педагогических подходов в контексте их структурирования и алгоритмизации.

Результаты исследования и их обсуждение. Необходимо отметить, что преподавание таких базовых экономических дисциплин, как микро- и макроэкономика, которые несут в себе фундаментальный характер, что требует качественного и углубленного изучения базовых теоретических понятий, формирующих профессионально компетентного и конкурентоспособного будущего экономиста. Структурирование учебно-методического материала рассматривается рядом исследователей, например, Сохор А.М. [7] исследует их с точки зрения глобальности и

локальности. При осуществлении глобального структурирования учебно-методического материала при преподавании геоэкономических дисциплин необходимо создать вычленение из целостного учебного материала цельно

модулей, базирующихся на информации теоретического характера.

В свою очередь, локальное структурирование учебно-методического материала состоит в разделении каждого модуля на части изучаемого материала экономических дисциплин, состоящих из новых, или ранее усвоенных модулей взаимосвязанных обучающих элементов. Необходимо отметить, что, при усложняющейся и информационно-наполненностью учебно-методического материала преподавания экономических дисциплин

становится все более значимым процесс выделения структурных составляющих теории изучаемого предмета. В особенности это касается таких экономических дисциплин, как экономическая теория, микро- макроэкономика, которые базируются на функциональном подходе. При углубленном изучении материала обучающимися укрепляется логическая связь между структурными элементами теории базовых геоэкономических предметов. Для структурирования геоэкономических дисциплин на локальном уровне необходимо проанализировать структуру учебно-методического материала с учетом глобального структурирования. Проведение такой работы требует поэтапного решения вопросов взаимосвязи структуры учебно-методического материала и методики его организации для наиболее полного усвоения, посредством подбора и выбора оптимальных инновационных методов обучения. Объектом исследования современной педагогической науки становится целый ряд подходов к обучению таких как, комплексный, системный, методологический и т.д., нацеленные на активизацию познавательной деятельности обучающихся. Применение их позволяет реализовать психологическую, дидактическую и методологическую составляющие процесса преподавания экономических дисциплин.

Базируясь на опыте преподавания экономической теории, микро- и макроэкономики, в образовательных организациях при обучении будущих экономистов выявлено, что обучающимся достаточно сложно воспринимается учебно-методический материал, что требует усилий к концентрации внимания на локальном уровне на приемах и методах структурирования учебно-методического материала. Структурирование на локальном уровне может быть составлено в качестве доказательства. При этом, структура этого процесса состоит из тезиса, аргумента и заключения.

Основная сложность объяснения материала при преподавании экономических дисциплин состоит в применении методов аргументирования, связывающие последние с тезисом [6].

Логическая структура объяснения учебного материала при преподавании экономических дисциплин устанавливает форма взаимосвязи аргументов с тезисом, на чем должно быть сфокусировано внимание преподавателей и обучающихся. Применение алгоритмов в виде последовательности четко установленных действий,двигающиеся исходя из различных вариаций первоначальных данных до ожидаемого результата при преподавании геоэкономических дисциплин выступает эффективным средством локального структурирования учебно-методического материала. Этому процессу свойственны:

– финитность, характеризующая, что алгоритм выступает итоговым объектом, при условии его механической реализованности;

– массовость, свидетельствующая о том, что алгоритм предназначается для целого единства однотипных задач;

- элементарность, говорящая о том, что все этапы алгоритма должны быть упрощенными, которые могут быть выполнены одним человеком или оборудованием;
- детерминированность, характеризующая однозначность при выполнении алгоритма, что говорит о том, что при существующих изначальных данных каждый элемент структуры, полученный на первом шаге, выявляется данными, которые получены на предыдущих этапах;
- результативность, свидетельствующая о том, что алгоритм должен применять средства, позволяющие выделять из данных, которые получены на каком-то этапе исполнения, результативные данные, по окончании этого процесса алгоритм остановится.

Применяемые в процессе структурирования экономической теории, микро-макрэкономике алгоритмы, можно подразделить на

виды:

- математической модели;
- графической модели;
- вербального алгоритма.

Некоторыми авторами современных учебников и учебно-методических пособий по экономическим дисциплинам отмечается существенная и наглядная роль графических моделей [7]. При этом, создаются условия для обеспечения понятности преподаваемого материала, что позволит повысить степень восприятия теоретического учебно-методического материала, в следствие своей наглядности выступает в виде широко распространенного и интуитивно понятного приема преподавания экономических дисциплин. При этом субъектами обучения выступают обучающиеся как непосредственные наблюдатели процесса преподавания экономических дисциплин. Важно отметить, что наглядность, конечно же, повышает у обучающихся интерес к новым знаниям по экономическим дисциплинам, которые несут в себе помимо красочности и понятности, развитие логического мышления, что ведет к более легкому и понятному процессу обучения геоэкономическим дисциплинам.

Значительное повышение интенсивности информационных потоков требует активизации применения методов наглядности при преподавании экономических дисциплин позволит ускорить процесс познания и понимания всех социально-экономических процессов, происходящих во всех сферах общественного развития. В современных условиях повышается спрос на экономические знания, что требует интенсификации процесса обучения, посредством применения средств, позволяющим всем желающим обучиться за небольшой промежуток времени освоить все основные понятия экономической науки.

Исследования ученых свидетельствуют о активизации учебного процесса посредством реализации принципов наглядности, способствующая повышению заинтересованности обучающихся при изучении азов экономических дисциплин, в свою очередь практика осуществления учебного процесса сформировала правила, способствующие эффективного применения принципа наглядности:

- при подтверждении теоретических экономических основ конкретными примерами из практики из реального сектора экономики;
- выступает источником новых знаний и средств формирования компетенций практического характера;
- в качестве самостоятельного источника информации для создания и решения проблемных ситуаций из реальных экономических условий, проведения деловых игр, способствующих активизации мыслительной деятельности.

Исследовательский опыт свидетельствует о том, что графические модели выступают в качестве самого эффективного метода локального структурирования в таких экономических дисциплинах, как экономическая

теория, микро- и макроэкономика. Поскольку невозможно качественно осуществлять преподавание экономических дисциплин без применения графических моделей, они успешно используются, для оказания помощи обучающимся наглядно и четко получить представление и понимание о всем спектре значимых социально-экономических связей. Посредством использования графических моделей в экономической теории и микро- или макроэкономике для

обучающихся начальных курсов, можно дать им представление о структуре или взаимосвязях экономических процессов, а также выявить влияние различных факторов на состояние экономики разноразмерных экономических структур. Посредством применения вербальных методов, обучающимся следует запомнить такие азы действия объективных экономических законов, что увеличение спроса неизбежно приведет к увеличению цены на производимую продукцию, а, в свою очередь, увеличение предложения при других неизменных условиях, приведет к снижению цены на него. На таком простом примере обучающимся достаточно просто воспринять базовые экономические знания, которые в

дальнейшем помогут прийти к пониманию более сложных понятий и категорий, показывающие влияние на изменения в экономической среде не только таких факторов прямого действия, как спрос или предложение, но также могут оказывать влияние на изменения также и факторов, косвенно влияющих на цену производимой продукции - доходы, предпочтения потребителя, факторы спроса, изменение цен на сырье и материалы, издержки производства продукции, факторы предложения. При трансформации любого из вышеуказанных факторов происходит самое разнообразное влияние на состояние экономики и изменение рыночной цены на продукцию. Усвоение обучающимися большого количество теоретического материала существенно облегчится при применении графических моделей, ценность и полезность их применения отмечается ими самими. Исследования подтверждают, что графические модели оказывают положительное влияние на усвоении учебно-методического материала в том случае, если они будут применяться, не заменяя его объяснения, а для его подтверждения с сочетанием графического и вербального методов.

Выводы

Исходя из всего вышеизложенного можно заключить, что выявление и установление методов, при помощи которых можно установить отдельные структурные элементы учебно-методического материала и определить в массиве научных знаний главные составляющие всего учебно-методического набора: терминов, понятий, свойств, законов, суждений, закономерностей, фактов, событий и тому подобное, что относится к фундаментальным умениям образовательной деятельности, на формирование которых направлены усилия преподавателей при преподавании экономических дисциплин. При этом особенное значение приобретает применение активных методов преподавания экономических дисциплин для формирования конкурентоспособных компетентных геоэкономистов для экономики с учетом современных проблемных точек и реалий.

Список источников

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. Учебное пособие / Ананьев Б.Г. СПб.: Питер, 2010. 282 с. ISBN 978-5-49807-869-4
2. Балашов А.М. Использование метода проектов при изучении экономических дисциплин // Актуальные вопросы современной экономики. - 2020. - №11. - С.1077-1080
3. Бейбалаева Д.К. Основные виды тренинга будущих экономистов / Д.К. Бейбалаева, Л.М. Алиомаров // Вестник Екатеринбургского института. 2023. 1(61). С. 11-13.
4. Бейбалаева Д.К. Основные виды тренинга при формировании профессиональных качеств будущих экономистов в контексте анализа деятельности / Д.К. Бейбалаева, А.Х. Ибрагимов // Управленческий учет. Саратов. - 2022. 12-3. С. 860-865.
5. Коротяев Б.И. Учение – процесс творческий / Б.И. Коротяев – М.: «Просвещение», 1989. – 159 с.
6. Лаптев Е.А., Лаптева С.В. Психолого-педагогический аспект в формировании профессиональной культуры будущего экономиста // Актуальные вопросы современной экономики. 2022. - №11. С 461-465
7. Сохор А.М. Логическая структура учебного материала / А.М. Сохор – М.: «Педагогика», 1984. – 186 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ

Кожабаяв Ермуханбек Кайырбекович

*Казахский Национальный Университет имени Абая
Институт естественных наук и географии*

В методической системе профессионального обучения сегодня происходят значительные изменения, связанные с реализацией новых образовательных стандартов на всех уровнях профессиональной подготовки. Их реализация предполагает использование, наряду с традиционными, новых педагогических технологий.

В последнее время большое внимание уделяется технологиям игрового обучения. Внедрение в практику игровых методик напрямую связано с рядом общих социокультурных процессов, направленных на поиск новых форм социальной организованности и культуры взаимоотношений между преподавателями и учащимися.

Актуальность:

Игра, являясь простым и близким человеку способом познания окружающей действительности, должна быть наиболее естественным и доступным путем к овладению теми или иными знаниями, умениями, навыками.

Использование игровых форм организации учебной деятельности способствует повышению познавательной активности обучающихся, формированию интереса к знаниям, развитию учебной мотивации и инициативы, стремлению к творческой деятельности. Кроме того, использование игровых форм обучения предупреждает утомление, создает комфортную среду обучения воспитания; в игре создаются условия для формирования качеств, связанных с управлением своим эмоциональным состоянием. Игра позволяет заинтересовать учащихся изучаемым материалом, преподнести знания в более легкой и «ненавязчивой» форме.

Опыт преподавания экономики в лицее показал, что учащиеся, поступающие сюда, недостаточно мотивированы к восприятию учебного материала; в лицей они приходят с низким уровнем сформированности общих умений и навыков. Поэтому теоретический материал в виде лекций усваивается учащимися слабо. Один из эффективных способов решения этой проблемы - введение в учебный процесс игровых элементов – с первых уроков, постепенно усложняя игровые приемы и методы обучения.

Цель

использования игровых технологий в учебном процессе – через повышение заинтересованности учащихся к экономическим знаниям добиться лучшего усвоения учебного материала, развития мыслительной деятельности, аналитических способностей обучающихся и, как результат, – повышения качественной успеваемости.

В образовательной практике учреждений начального профессионального образования возникают **противоречия:**

1. Между необходимостью и потребностью использования дидактических игр в учебно-воспитательном процессе и недостаточной разработкой этого вопроса в образовательных учреждениях;
2. Между ролью экономических знаний на современном этапе и уровнем профессиональной подготовки педагогов, способных грамотно поставить процесс обучения экономике.

Сегодня большинство материалов по игровым технологиям обучения предназначено для школьного образования, а систематизированных материалов, раскрывающих возможности, методику и особенности использования игровых технологий в начальном профессиональном образовании – немного, еще меньше их – по методике использования игровых форм обучения на уроках экономики. А ведь именно учреждения системы НПО чаще других сталкиваются с проблемой низкой мотивации учащихся, у которых не хватает теоретической и практической грамотности.

Чтобы устранить этот пробел, мною разработаны методические рекомендации, в которых предпринята попытка обобщить имеющиеся теоретические наработки и практические материалы по использованию игр на уроках экономики. При составлении рекомендаций я использовала собственный опыт применения игр и игровых приемов на своих уроках.

Практическая значимость работы:

1. В разработке новых дидактических игр и методик их применения;
2. В возможности использования ее материалов для оптимизации процесса обучения на уроках экономики в лицее.

1. Понятие об игре

Развивающие и обучающие возможности игры были подмечены давно. В отличие от игр вообще **педагогическая игра** обладает существенным признаком – четко поставленной целью обучения и соответствующим ей педагогическим результатом, которые должны быть обоснованы, выделены в явном виде и характеризуются учебно – познавательной направленностью.

Одним из самых распространенных видов педагогических игр является **дидактическая игра**, организуемая для решения обучающей задачи. Сущность дидактической игры заключается в том, что обучающиеся решают умственные задачи, предложенные им в занимательной игровой форме, сами находят решения, преодолевая при этом определённые трудности. Учащийся воспринимает умственную задачу, как практическую, игровую; это повышает его умственную активность.

Сенсорное развитие ребёнка в дидактической игре происходит в неразрывной связи с развитием у него логического мышления и умения выражать свои мысли словами. Чтобы решить игровую задачу требуется сравнивать признаки предметов, устанавливать сходство и различие, обобщать, делать выводы. Таким образом, развивается способность к суждениям, умозаключению, умению применять свои знания в разных условиях. Это становится возможным лишь в том случае, если у детей есть конкретное знание о предметах и явлениях, которые составляют содержание игры.

Игра - не только средство оптимизации и стимуляции процесса обучения, но и важный аспект психологического комфорта и снятия умственного перенапряжения учащихся.

Итак, игра воспроизводит стабильное и новационное в жизненной практике и, значит, является деятельностью, в которой стабильное отражают именно правила и условности игры – в них заложены устойчивые традиции и нормы, а повторяемость правил игры создает тренинговую основу развития учащегося.

В ходе игры учащиеся незаметно для себя выполняют различные упражнения, где им самим приходится сравнивать, выполнять арифметические действия, тренироваться в устном счете, решать самые разнообразные задачи.

Из раскрытия понятия игры можно выделить ряд положений:

- ✓ Игра выступает самостоятельным видом развивающей деятельности учащихся;
- ✓ Игра – свобода самораскрытия, саморазвития с опорой на подсознание, разум и творчество.
- ✓ В игре решаются проблемы межличностных отношений, приобретается опыт взаимоотношений людей;
- ✓ Игра ставит учащихся в условия поиска, побуждает интерес к победе, следовательно, они стремятся быть находчивыми, четко выполнять задания, соблюдать правила игры;
- ✓ Через игру и в игре готовится сознание учащихся к предстоящим условиям жизни, отношений со сверстниками и со взрослыми, формируются качества личности, необходимые будущему члену общества;
- ✓ В игре формируются такие качества, как самостоятельность, инициативность, организованность, развиваются творческие способности, умение работать коллективно;

Дидактические игры могут быть использованы как на уроках - при закреплении, обобщении и контроле знаний, так и на дополнительных занятиях во внеурочное время. Кроме этого, не

исключена возможность использования дидактических игр и при выполнении домашнего задания.

Включая элементы игрового обучения в учебный процесс, необходимо соблюдать **основные принципы организации игры:**

- ✓ Отсутствие принуждения любой формы при вовлечении учащихся в игру.
- ✓ Принципы развития игровой динамики.
- ✓ Принципы поддержания игровой атмосферы.
- ✓ Принципы взаимосвязи игровой и неигровой деятельности. Для преподавателя важен перенос основного смысла игровых действий в реальный жизненный опыт учащихся.
- ✓ Принципы перехода от простейших игр к сложным игровым формам. Логика перехода от простых игр к сложным связана с постепенным углублением разнообразного содержания игровых заданий и правил – от игрового состояния к игровым ситуациям, от подражания к игровой инициативе, от локальных игр – к играм-комплексам, от возрастных игр – к безвозрастным, «вечным».

Сущность игрового подхода.

Игровой подход - это подход, связанный с активизацией учебной деятельности за счет эмоциональной компоненты психических функций личности. Учебный процесс организуется в виде игровых ситуаций, дающих возможность стимулировать коллективную учебную деятельность. Игра в этом случае выступает как форма, метод и средство для достижения целей обучения и воспитания. Имеется множество работ педагогических, психологических и методических с теоретическим обоснованием и методикой организации дидактических игр.

Формула игры: увлечение плюс развитие. Создание такого рода мотивации - мотивации достижения в совместной учебной деятельности - является, пожалуй, основной целью применения игровых форм ведения занятий и собственно игр в системе профессионального обучения.

2. Технология и методика проведения дидактических интеллектуальных игр

Выбор игры

Выбор игры в первую очередь зависит от того, какие образовательные, развивающие, воспитательные цели ставит перед собой преподаватель, какие задачи требуют своего разрешения. Важен состав учащихся, их интеллектуальное развитие, интересы, уровни общения и совместимости т.п.

Отбор содержания игры.

При отборе содержания необходимо, чтобы учебный материал был эмоционально насыщен, запоминался. В материал уроков следует включать четкие, конкретные образы. В работе с учащимися помимо текста учебного пособия есть богатая возможность использовать тексты художественных произведений, исторических художественных произведений, великих экономистов прошлого, таких как А.Смит и М.Льюис. Они используют те же источники, что и преподаватель. Обратная связь – преподаватель показал, как он собирает информацию, по крупицам, как это позволяет оживить, сделать интересным, эмоционально насыщенным свой урок – учащиеся, в свою очередь, используют те же средства в своей самостоятельной уже работе.

В работе по технологии игровых форм обучения может использоваться разнообразный **спектр средств обучения:**

- а) работа с учебником;
- б) использование аппарата учебника;
- в) иллюстрации учебного пособия; г) учебные фильмы, диафильмы, диапозитивы, художественные альбомы и открытки;
- д) тексты художественных произведений;
- е) творческие работы самих учащихся.

Игровые формы обучения как никакая другая технология способствует использованию различных **способов мотивации:**

1. Мотивы общения:

а) Учащиеся, совместно решая задачи, участвуя в игре, учатся общаться, учитывать мнение товарищей.

б) В игре, при решении коллективных задач, используются разные возможности учащихся. Дети в практической деятельности на опыте осознают полезность и быстро соображающих, и критически-оценивающих, и тщательно работающих, и осмотрительных, и рискованных со товарищей.

в) Совместные эмоциональные переживания во время игры способствует укреплению межличностных отношений.

2. *Моральные мотивы:*

В игре каждый ученик может проявить себя, свои знания, умения, свой характер, волевые качества, свое отношение к деятельности, к людям.

3. *Познавательные мотивы:*

а) Каждая игра имеет близкий результат (окончание игры) и стимулирует учащегося к достижению цели (победе) и осознанию пути достижения цели (нужно знать больше других).

б) В игре команды или отдельные учащиеся изначально равны (нет отличников и троечников, есть игроки). Результат зависит от самого игрока, уровня его подготовленности, способностей, выдержки, умений, характера.

в) Обезличенный процесс обучения в игре приобретает личностные значения. Учащиеся примеряют социальные маски, погружаются в историческую обстановку и ощущают себя частью изучаемого исторического процесса.

г) Ситуация успеха создает благоприятный эмоциональный фон для развития познавательного интереса. Неудача воспринимается не как личное поражение, а поражение в игре и стимулирует познавательную деятельность (реванш).

д) Состязательность – неотъемлемая часть игры – притягательна для детей. Удовольствие, полученное от игры, создает комфортное состояние на уроках и усиливает желание изучать предмет.

е) В игре всегда есть некое таинство – неполученный ответ, что активизирует мыслительную деятельность ученика, толкает не поиск ответа.

ж) В игровой деятельности в процессе достижения общей цели активизируется мыслительная деятельность. Мысль ищет выход, она устремлена на решения познавательных задач.

Разбивка на команды, группы; распределение ролей в игре.

Игровым обычно называют коллектив учащихся, созданный для проведения игр. Как известно, существуют игры, не требующие деления на группы, и игры командные. Разбивка на группы требует соблюдения этики, учета привязанностей, симпатий, антипатий. Игровая практика накопила немало демократических примеров деления на микроколлективы

Результативность дидактических интеллектуальных игр.

Результативность дидактических игр зависит, во-первых, от систематического их использования, во-вторых, от целенаправленности программы игр в сочетании с обычными дидактическими упражнениями. Например, в решении проблемы развития познавательной активности необходимо считать основной задачей развитие самостоятельного мышления учащегося. Значит, необходимы группы игр и упражнения, формирующие умение выделять основные, характерные признаки предметов, сравнивать, составлять их, групп игр на обобщение предметов по определенным признакам, умение отличать реальные явления от нереальных, воспитывающие умение владеть собой и т.д. Составление программ таких игр – забота каждого преподавателя. «Игровые коллизии вызывают у обучающегося стремление анализировать, сопоставлять, исследовать скрытые причины явлений. Это – творчество! Это то, что и составляет явление познавательной активности. «Собственно игра вызывает важнейшее свойство учения – потребность учиться, знать». (К.Д.Ушинский)

Заключение

Задача педагога состоит в том, чтобы найти максимум педагогических ситуаций, в которых может быть использовано стремление учащегося к активной познавательной деятельности. Педагог должен постоянно совершенствовать процесс обучения, позволяющий

учащимся эффективно и качественно усваивать программный материал. Поэтому так важно использовать игровые элементы и игру на уроках. Игра помогает общению, она может способствовать передаче накопленного опыта, получению новых знаний, правильной оценке поступков, развитию навыков человека, его восприятия, памяти, мышления, воображения, эмоций; таких черт, как коллективизм, активность, дисциплинированность, наблюдательность, внимательность и т.п.

В данных методических рекомендациях я попыталась обобщить опыт использования игровых форм обучения, раскрыть возможности и ресурсы использования различных видов обучающих игр на уроках экономики.

Опыт использования игровых технологий представлялся мной на разных уровнях:

- на педагогических чтениях я выступала с докладом об использовании игровых технологий в учебных заведениях начального профессионального образования (в рамках ознакомления педагогического коллектива с современными образовательными технологиями);
- на курсах повышения квалификации по этой теме я подготовила творческий отчет, с которым выступила на итоговом занятии;
- своим опытом я обмениваюсь с преподавателями других дисциплин, используя такую форму обмена опытом, как взаимопосещение уроков, оформление выставок методических разработок, создание и пополнение папки «Педагогическая копилка».

Список литературы

1. Абрамова, Г.С. Деловые игры. Теория и организация [Текст] / Г.С. Абрамова, В.А. Степанович. – Екатеринбург, 1999.
2. Аванесов, В.С. Рейтинг студента [Текст] / В.С. Аванесов // Школьные технологии. – 2006. - №5. – с.179-181.
3. Безголева, Г.В. Игровые педагогические технологии [Текст] / Г.В. Безголева, Е.В. Беловодченко, Н.В. Буянова. – М., : ИРПО, 2000.
4. Игровые технологии в профессиональном образовании [Текст]: методические рекомендации / авт. – сост. Л.Н. Вавилова, В.М. Кузина; под общей ред. Т.С. Паниной. – Кемерово: изд-во ГОУ «КРИПО», 2007. – 94с.
5. Левина, М.М. Технологии профессионального педагогического образования [текст] / М.М. Левина. – М. : Академия, 2001. – 272с.
6. Минский, Е.М. От игры к знаниям [Текст] / Е.М. Минский. – М., 1982. С. 30-56.
7. Селевко, Г.К. Современные образовательные технологии [Текст] / Г.К. Селевко. – М. : Народное образование, 1998. – 256с.
8. Столяренко, Л.Д. Педагогика [Текст] / Л.Д. Столяренко. – Ростов н/Д: Феникс, 2000. – 444с.
9. Торгашев, В.К. Рейтинговая система на уроках экономики [Текст] / В.К. Торгашов. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 430с.

ВИЗУАЛЬНАЯ АРХИВАЦИЯ ВРЕМЕНИ: ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПЛАКАТОВ КАК ИННОВАЦИОННОГО ИСТОЧНИКА В ИСТОРИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ШКОЛЬНИКОВ

Дуйсенов А.Н.

*Магистрант факультета Истории и Права КазНПУ им. Абая,
г.Алматы, Казахстан.*

Аннотация

Настоящая научная статья исследует использование плакатов в качестве инновационного источника в историческом образовании с целью развития творческого потенциала школьников. Основываясь на принципах визуализации и интерактивного обучения, авторы предлагают метод визуальной архивации времени, который обогащает учебный процесс и стимулирует творческое мышление. В статье подробно рассматривается эффективность использования плакатов как средства обучения и исследования исторических событий, а также их роль в развитии критического мышления и аналитических навыков учащихся. Подход к визуальной архивации времени позволяет школьникам активно взаимодействовать с материалом, превращая урок истории в увлекательное путешествие в прошлое. Автор предлагает конкретные методики использования плакатов в учебном процессе, обеспечивая педагогам практические рекомендации для реализации этого подхода. Исследование демонстрирует, что визуальная архивация времени с использованием плакатов эффективно стимулирует интерес школьников к изучению истории, способствует развитию их творческого потенциала и формированию комплексного взгляда на прошлое.

Ключевые слова: Плакаты, Визуальная архивация времени, Историческое образование, Творческий потенциал, Школьники, Инновационный подход.

При изучении истории, работа с визуальными источниками становится важным аспектом. Это объясняется несколькими факторами. Во-первых, это открывает возможность для применения деятельностного подхода на занятиях истории, что стимулирует интерес обучающихся. Во-вторых, это оптимизирует работу с историческими понятиями, обучающиеся могут наглядно представить предмет беседы и почувствовать "дух эпохи". В-третьих, в современной исторической науке мы наблюдаем "визуальный поворот".

Используемые на уроках истории визуальные источники могут быть разнообразными: картины, рисунки, плакаты, фотографии, бытовые предметы. Современные компьютерные технологии позволяют активно включать изобразительные материалы в образовательный процесс, создавать авторские презентации с учетом особенностей учебных групп. В учебной деятельности визуальные источники выступают как носители новых исторических знаний. Иллюстрируя теоретический материал, они помогают актуализировать, закреплять и проверять знания. Варианты заданий могут быть разнообразными: от виртуальной экскурсии по городу или стране до использования источника в качестве аргумента в предложенной дискуссии, от установления типа источника до составления характеристики исторического деятеля. При изучении некоторых тем, таких как "Культура, быт города и деревни", можно продемонстрировать вещественные источники - ухват, серп, прялка, веретено, горшок, коллекцию денег и т.д. Важной функцией визуализации на занятиях истории является то, что она формирует эмоциональный компонент процесса обучения.

Методика использования наглядности привлекает внимание многих современных исследователей. В практике обучения на данный момент существуют три основные стратегии изучения визуальных источников, посвященных историческим событиям и (или) их участникам [1, 20].

Первая стратегия - реконструкция исторических событий на основе произведений искусства. Главным результатом работы с исторической информацией, запечатленной в

произведениях искусства, является формирование в сознании обучающегося исторического образа.

Вторая стратегия - изучение произведений искусства в контексте истории культуры. Внимание сосредотачивается на исторических условиях развития культуры, характеристиках стилей, утвердившихся в ту или иную эпоху, а также на именах авторов и созданных ими произведениях [2].

Третья стратегия изучения произведений искусства предполагает анализ воплощенных в них авторских интерпретаций и оценок прошлого. В данном случае произведение искусства рассматривается либо как визуальный исторический источник («документ эпохи»), если автор был современником изображенных событий, либо как вариант историографического текста, при создании которого художник, скульптор, режиссер выступили в роли историков.

Использование плакатов на уроках истории придает рассказу более выигрышный облик за счет визуализации и яркости сюжета. Еще одной функцией плаката в учебном процессе является его использование в качестве исторического источника и эмоционального носителя "духа времени". Качественные репродукции плакатов несут определенный психологический заряд, создавая определенный ассоциативный ряд, который способствует формированию умения ориентироваться в "ленте времени" и закреплению новых знаний у детей на уроках истории [3, 12].

При работе с плакатом происходит активизация процесса мышления и воображения через разнообразное исследование наглядного средства. Такая активизация, в свою очередь, способствует эффективному усвоению знаний. Федеральные образовательные стандарты придают большое значение самостоятельной исследовательской деятельности школьников. Поэтому, помимо перечисленного, плакат обязательно следует использовать при поисково-исследовательской работе в рамках урочных и внеурочных занятий.

Такой подход помогает формировать умение школьников самостоятельно работать, включая анализ и извлечение информации из различных источников, оценку значения исторического источника, а также соотнесение увиденного на плакате с ранее известными фактами из учебников или дополнительной литературы. Анализируя содержание и оценивая достоверность информации на плакате, исследователь подготавливает его к включению в формируемую источниковую базу. Эта база является основой для построения объективной картины прошлого, особенно при анализе открыток или плакатов, и становится частью современной исторической и социальной культуры [4, 30].

Список литературы:

1. Короткова М. В. Наглядность на уроках истории. М., 2000.
2. Коваль Т. В. Методика организации работы с визуальными источниками // ПИОШ. 2006. № 10. С. 22–27.
3. Исторические источники в исследовательской и образовательной практике: коллективная монография / под ред. О. М. Хлытиной, В. А. Зверева. – Новосибирск: Изд. НГПУ, 2011. – 288 с.
4. Канина О.В. Средства формирования функциональной грамотности на уроках истории и обществознания [Электронный ресурс] // URL: https://shkola3efremov-r71.gosweb.gosuslugi.ru/netcat_files/155/3259/Sredstva_formirovaniya_funktsional_noy_gramotnosti.pdf (дата обращения: 05.09.2023).

ПЛАКАТ КАК ЗЕРКАЛО

Дуйсенов А.Н.

*Магистрант факультета Истории и Права КазНПУ им. Абая,
г.Алматы, Казахстан.*

Аннотация

Данная научная статья, озаглавленная "Плакат как зеркало", проводит исследование роли плакатов в отражении общественных и культурных процессов определенной исторической эпохи. Автор анализирует эволюцию плакатов как важного источника информации и исторического документа, позволяющего реконструировать менталитет и ценностные ориентации общества. В статье рассматриваются различные аспекты использования плакатов, такие как политическая пропаганда, социокультурная реклама, а также их влияние на формирование общественного мнения и мобилизацию масс. Особое внимание уделяется анализу визуальных и текстовых компонентов плакатов, их символическому содержанию и эстетическим особенностям. Научная статья основывается на множественных источниках и исторических данных, включая литературные источники и анализ примеров плакатов из конкретных исторических контекстов. Исследование призвано расширить понимание роли и значения плакатов как источника информации и культурного наследия.

Ключевые слова: Плакаты, Исторический контекст, Роль источников, Социокультурная реклама, Политическая пропаганда, Визуальный анализ, Менталитет общества.

Макс Галло, французский писатель, историк, политик писал: «Стены наших улиц украшают плакаты, входящие в ландшафт городов. Их исчезновение лишает городской пейзаж ярких красок, превращая стены в скучные серые поверхности. Однако плакаты, отражающие солнечные пляжи и улыбающиеся девушки в метро, существуют для того, чтобы стимулировать обмен товарами, пробуждая мечты и желания. Чтобы быть эффективным, плакат должен взаимодействовать с нашими скрытыми желаниями и слабостями. Например, плакат с изображением пляжа может обращаться к нашей ностальгии по свободным пространствам и морю, подсознательно подталкивая нас к покупке мыла. Такие плакаты помогают нам осознать наши желания и даже делают нам ясность того, что стоит приобрести».

Функция плаката сегодня заключается в обращении к нашим скрытым чувствам и едва осознаваемым потребностям, с последующим направлением их в соответствии с желаниями автора плаката. Для понимания не прямого, а скрытого значения плакатов необходимо изучить человеческое поведение и историю. Плакаты также отражают уровень развития технологий и обычаев в различные исторические периоды. Например, достаточно изучить изменения в изображении детей на плакатах от начала девятнадцатого века до второй половины двадцатого века, чтобы увидеть, насколько четко это отражает реальные изменения в роли ребенка в семье, политическую и социальную историю, а также отразившиеся на военных и политических плакатах события, такие как Французская революция, нацистская оккупация Франции, китайская культурная революция или события во Франции в мае 1968 года. Основным уроком, который передает плакат, заключается не в его прямом послании, а в том, как с его помощью можно собрать информацию об обществе. Например, плакат конца девятнадцатого века с изображением электрической лампы указывает на то, что это изобретение уже было внедрено в промышленное производство, но то, что лампу представила полураздетая женщина, говорит о совершенно другом контексте. То, как товар выставлен на продажу или как составлен политический плакат, указывает на то, что редко бывает заметно: плакаты отражают социальную власть и как таковые являются важными историческими документами, которые свидетельствуют о развитии общества [1].

Плакаты являются неотъемлемой частью повседневной истории Казахстана, отражая социальные, политические и культурные трансформации, которые происходили в стране на

протяжении десятилетий. С самого начала советской эпохи плакаты играли важную роль в мобилизации общества, во внедрении новых идей и ценностей.

В периоды революции и Гражданской войны плакаты стали активным инструментом пропаганды, поддерживая идеи революционного движения и мобилизуя население на фронте и в тылу. Они передавали важные послания, поддерживали патриотизм и героизм, а также призывали к массовой мобилизации.

Во время Великой Отечественной войны плакаты продолжали играть ключевую роль, поддерживая население в борьбе против фашизма, мобилизуя на производственные усилия и поддерживая духовное единство.

Плакаты также отражали социальные и экономические изменения в Казахстане после его присоединения к Советскому Союзу. Они рекламировали успехи в индустриализации и коллективизации, поддерживали развитие образования и культуры, а также пропагандировали социалистические идеалы.

В послевоенные годы плакаты продолжали служить средством мобилизации и пропаганды, поддерживая процессы модернизации и развития страны. Они отражали достижения в науке и технике, рекламировали достижения в аграрной сфере и промышленности, а также поддерживали культурные и образовательные инициативы.

Плакаты тесно связаны с повседневной историей Казахстана, отражая ключевые события и процессы, которые определяли жизнь страны на протяжении всего советского периода и вплоть до современности.

Плакаты в Казахстане представляют собой существенный аспект культурной и политической идентичности народа, имея значительное мобилизационное воздействие на общественное сознание. Они выступают в роли визуальных инструментов, активно раскрывая основные принципы и ценности партийной идеологии через доступные формы изображений и лаконичных текстов. Структурно плакаты представляют собой единое целое, где содержание и форма гармонично сочетаются для максимального эмоционального воздействия на аудиторию.

С начала истории Советского режима плакаты играли ключевую роль в общественном пространстве Казахстана, интенсивно участвуя в процессах мобилизации и пропаганды в периоды социальных и политических потрясений. Они служили эффективным средством массовой коммуникации, способствуя формированию новых общественных норм и ценностей, а также мобилизации трудящихся на пути социалистического строительства. Искусство плаката в Казахстане приобрело значительное развитие в результате усиленной государственной поддержки и регулирования, в том числе через решения ЦК ВКП(б), направленные на стимулирование производства качественной картинно-плакатной продукции и борьбу с халтурой.

Плакаты отражали не только политические аспекты, но и культурные и экономические изменения в жизни общества. Важным элементом их содержания были темы, связанные с подъемом промышленности, а также освоением новых земель. Их многообразная тематика включала в себя не только политические лозунги, но и повседневные аспекты жизни, такие как сельское хозяйство, гигиенические нормы, культурные события и социальные инициативы. Плакаты также стимулировали развитие культурных и образовательных инициатив, просвещение и культурный обмен в рамках Советского Союза.

В Казахстане искусство плаката возникло после октябрьской революции. Большое влияние имело постановление ЦК ВКП (б) о картинно-плакатной продукции от 24 августа 1931 года [2, 84–85].

Важно понимать, что официальное направление в больших масштабах порождает плакатные работы и натурализм в живописи, которые представляют себя как реальность. Другими словами, зеркало, выставленное на всеобщее обозрение, на самом деле является изображением, а не отражением: "Мы хотим, чтобы вы видели себя такими". Запад рассматривает официальную пропаганду в Советском Союзе в этом свете, а Восток также воспринимает рекламу общества потребления капиталистического Запада. Популярные выражения в рекламе варьируются от образа подлинного народного искусства до образа

массовой культуры, от контролируемого общества Востока до свободного для всех общества Запада. Народное искусство и искусство для народа — это две разные области самовыражения. Плакат — это средство передачи обоих графических посланий; какими бы ни были его художественные притязания, в первую очередь он должен обращаться к людям [3, 256].

Список литературы:

1. Gallo, Max, *The Poster in History*, (2002) W.W. Norton
2. Книга, графика, плакат Казахстана: [Декада казах. искусства и литературы в Москве. 1958] / А. Тойганбаев А. Жиренчин; Министерство Культуры Казахской ССР... – Алма-Ата: Главиздат Министерства культуры КазССР, 1958. - 85, [2] с.
3. Barnicoat, John, *Posters: A Concise History*, (1985) Thames and Hudson

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕКОНСТРУКЦИИ ЗДАНИЙ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ВЫБОР ОРГАНИЗАЦИОННО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ

Атырау Айнура Сагатқызы

Магистрант ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, г. Астана, Казахстан

Научный руководитель – Тлеубаева А.К.

Аннотация: В данной статье рассматриваются специфические особенности организационно-технологических решений при реконструкции зданий и сооружений. Целью данной статьи является исследование применения встроенных строительных систем, являющихся одним из методов, обеспечивающих повышение надежности, долговечности и капитальности зданий. Найти отличительные особенности его применения и анализировать существующий мировой опыт реставрации. В результате проведенных исследований установлено, что одной из основных специфических особенностей реконструкции является чрезвычайное разнообразие архитектурно-конструктивных и объемно-планировочных решений зданий, являющихся объектами реконструкции, что значительно влияет на организационно-технологическую подготовку, организационно-технологическое проектирование и осуществление реконструкции.

Ключевые слова: реконструкция, конструктивная схема, встроенные строительные системы, усиление, железобетонная обойма.

Применение встроенных строительных систем является одним из методов, обеспечивающих повышение надежности, долговечности и капитальности зданий. Этот метод может быть реализован в сборном, сборно-монолитном и монолитном вариантах. Отличительной особенностью его применения является то обстоятельство, что, имея самостоятельные фундаменты, встроенная система воспринимает технологические и эксплуатационные нагрузки, тем самым частично или полностью исключая их передачу на стеновые ограждения. Это позволяет осуществлять надстройку зданий независимо от несущей способности старых фундаментов и стенового ограждения, снизить объем работ по укреплению основания, усилению существующих фундаментов, сохраняемых стен. Использование различных встроенных систем способствует созданию более рациональной планировки помещений, а применение прогрессивных материалов и технологий позволяет применять индустриальные методы производства работ. Особое место при этом отводится адаптации прогрессивных технологий для ведения работ в стесненных условиях городской застройки.

В основе метода встроенного монтажа положены конструктивные схемы с полным и неполным встроенным каркасом. Полный встроенный каркас позволяет исключить из работы ограждающие конструкции стен, что позволяет выполнять реконструкцию не только с внутренней перепланировкой, но и надстройкой несколькими этажами. При использовании схемы неполного каркаса, когда нагрузка от ригелей передается на стеновые конструкции, возможность надстройки ограничивается несущей способностью фундаментов и сохраняемых стен. Использование полного каркаса в виде колонн, ригелей и плит перекрытий является более технологичным по сравнению с традиционными методами замены перекрытий, так как существенно снижается объем работ по устройству гнезд в стенах для опирания элементов каркаса, в меньшей степени ослабляется несущая способность стен, а в результате использования плит перекрытий различной длины обеспечивается возможность получения помещений с гибкой планировкой.

Полный встроенный каркас применяют при высоком износе наружных стен и в случае надстройки здания несколькими этажами. Использование полного встроенного каркаса позволяет превратить наружные стены в самонесущие, исключив комплекс работ по их усилению. В то же время, предусматривая отверстия в колоннах, возможно с минимальными затратами обеспечить усиление стен путем устройства стяжек и передачи части нагрузок на

каркас.

Технология встроенного монтажа предусматривает поточные методы ведения работ. При конструктивно-технологической схеме неполного каркаса без надстройки этажей можно выделить четыре технологических потока:

устройство фундаментов под средний ряд колонн;

подготовка опор под ригели;

монтаж колонн, ригелей, стенок жесткости и плит перекрытия;

монтаж сантехнических кабин, лифтовых шахт, вентиляционных блоков, лестничных маршей и площадок.

Технологическая последовательность выполнения работ предусматривает отдельный метод монтажа колонн с использованием кондукторных систем для выверки и временного крепления и комбинированный — для монтажа ригелей и плит перекрытия. Ведущим процессом является монтажный цикл, поэтому вспомогательные процессы подчинены ритму работ ведущего потока [1-3].

К настоящему времени отечественными и зарубежными учеными внедрено в практику гражданского строительства большое количество методов усиления, различных по эффективности, материалоёмкости и удобству реализации. Однако обоймы считаются самым простым и надежным конструктивным решением усиления. Рассмотрим часто встречающиеся методы усиления и их технологическую последовательность.

Железобетонная обойма изображённая на рис. 1 выполняется в виде наращивания сечения по четырем сторонам с армированием сварными или вязаными каркасами. Обойма применяется в основном для колонн с небольшой гибкостью.

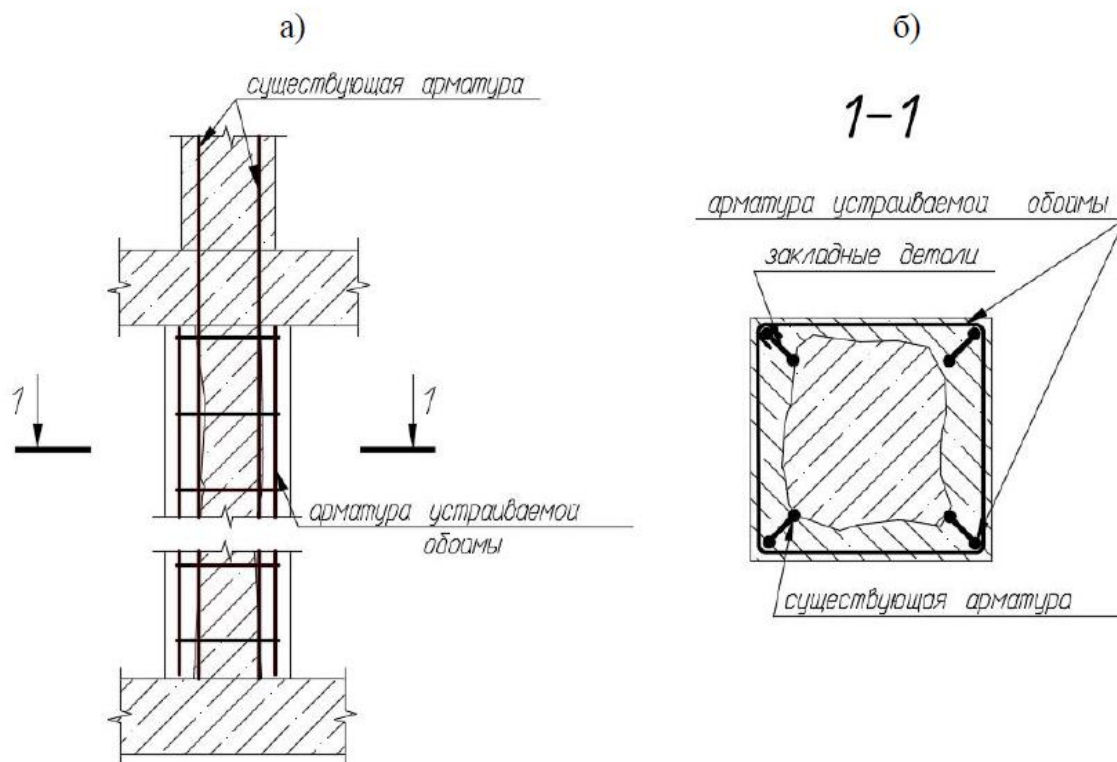

Рис. 1 – Железобетонная обойма усиливаемой колонны: а) – общий вид; б) вид по сечению 1–1

Такая обойма выполняет двойную функцию:

– сдерживает поперечные деформации усиливаемого элемента, т. е. повышает его прочность на сжатие за счет объемного напряжения;

– воспринимает часть вертикальной нагрузки, т. е. частично разгружают усиливаемый элемент.

Функцию сдерживания поперечных деформаций выполняют поперечная арматура (хомуты) железобетонных обоек, функцию восприятия вертикальной нагрузки бетон с продольной (вертикальной) арматурой. Железобетонные обои благодаря усадке бетона плотно обжимают усиливаемый элемент и работают с ним совместно [9]. На рисунке 1 показан состав железобетонной обои: существующая арматура, арматуры устраиваемой обои.

Работы по усилению колонны железобетонной обоей выполняются в следующей последовательности [4-5]:

- разгружают усиливаемую железобетонную колонну;
- удаляют участки поврежденного бетона, выполняют насечку на глубину 5–10 мм ударным инструментом с энергией удара не более 5 Дж;
- обнажают и очищают от коррозии и остатков бетона рабочую продольную арматуру колонны на участках в местах приварки соединительных элементов;
- обеспыливают и промывают водой поверхность колонны;
- приваривают соединительные элементы к существующей продольной арматуре колонны;
- устанавливают в проектное положение и приваривают к соединительным элементам продольную арматуру усиления;
- монтируют поперечную арматуру усиления (хомуты);
- устанавливают щиты опалубки;
- укладывают и уплотняют бетонную смесь;
- демонтируют опалубку.

Как показывает практика, усиление железобетонной обоей считается наиболее простым и достаточно надежным способом увеличения несущей способности железобетонной колонны. В металлической обоей функцию сдерживания поперечных деформаций выполняют планки стальных обоек, функцию восприятия вертикальной нагрузки вертикальные уголки. На рисунке 2 показан состав обои: продольные уголки, поперечные планки и опорные уголки.

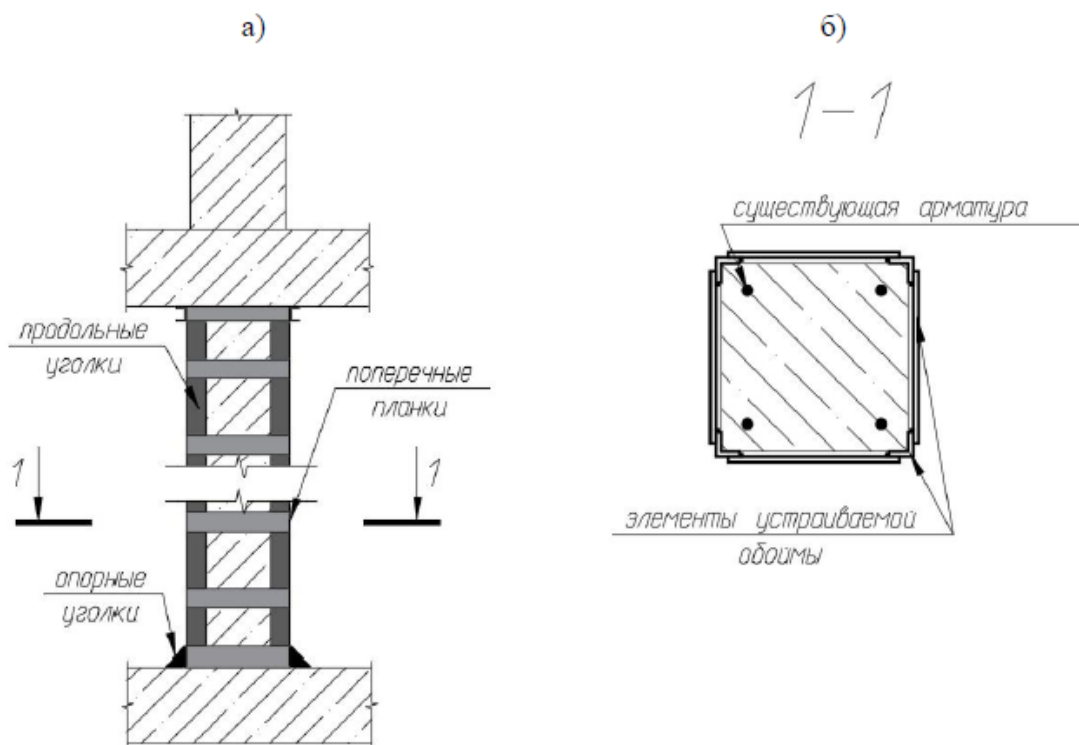

Рис. 2– Металлическая обоей усиливаемой колонны: а) – общий вид; б) вид по сечению 1–1

Работы по усилению колонны металлической обоймой выполняются в следующей последовательности [6]:

- разгружают усиливаемую железобетонную колонну;
- устанавливают на цементно-песчаном растворе вертикальные уголки усиления и прижимают к колонне;
- приваривают к уголкам поперечные планки с шагом, не превышающим минимальный размер сечения усиливаемой колонны;
- выполняют упор ветвей обоймы в элементы перекрытия и консоли колонны, приваривая вверху и внизу конструкции усиления опорные уголки;
- включают в работу вертикальные уголки усиления посредством зачеканки цементно-песчаным раствором на расширяющемся цементе (либо расклинивания стальными клиньями) зазора между верхними опорными уголками консолями колонны.

Данный метод усиления, как показала практика, отличается минимальной трудоёмкостью реализации и своей дешевизной. При усилении колонн с предварительным напряжением происходит максимально полное обжатие и включение в работу вертикальных уголков стальных обойм. Одним из самых доступных способов такого преднапряжения является установка заранее перегнутого уголка с последующим их выпрямлением за счет горизонтального стягивания, изображенного на рисунке 3. После выпрямления уголки трансформируются в распорки, в них возникает сжимающее усилие, на величину которого происходит разгрузка железобетонной колонны. Данный способ позволяет эффективно усиливать колонны, работающие как с малыми, так и с большими эксцентриситетами [7].

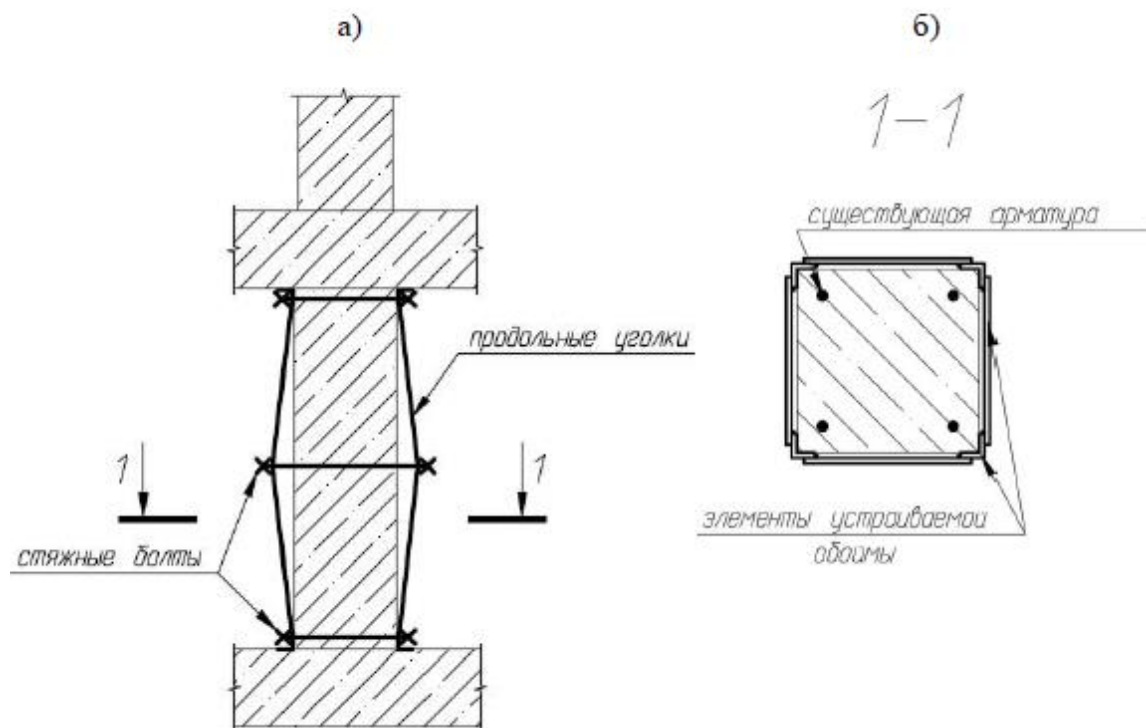

Рис. 3– Предварительно-напряжённая металлическая обойма устраиваемой колонны: а) – общий вид; б) вид по сечению 1–1

Работы по усилению колонны предварительно напряженными металлическими распорками выполняются в следующей последовательности:

- вскрывают конструкцию пола до верхнего обреза фундамента (или уровня плиты перекрытия);
- очищают от штукатурного слоя поверхность железобетонной колонны, удаляют участки поврежденного бетона;

- скалывают защитный слой бетона колонны в верхней и нижней зонах колонны;
- устанавливают строго горизонтально на цементно-песчаном растворе опорные уголки таким образом, чтобы внутренняя грань вертикальной полки располагалась вровень с боковой поверхностью колонны;
- заготавливают распорки из стальных уголков с предварительно сделанными посередине их длины вырезами в боковых полках и приваренными к уголкам сверху и снизу пластинами (планками);
- перегибают распорки и затем устанавливают в проектное положение (после набора цементно-песчаным раствором прочности, равной 70 % от проектной);
- прижимают к колонне монтажными болтами верхние и нижние планки;
- затягивают гайки средних стяжных болтов до полного выпрямления уголков распорок;
- приваривают соединительные планки от середины, последовательно вверх и вниз;
- снимают стяжные болты. Данный метод усиления считается наиболее эффективным, но при этом требующим работы наиболее квалифицированных специалистов [8].

В диссертационной работе в качестве исследуемой конструкции принимается жестко закрепленная по верху и по низу железобетонная колонна, испытывающая деформации центрального сжатия. Это наиболее встречающаяся расчётная схема дефектной колонны промышленных и жилых объектов. Колонна находится под действием нагрузки, равной 3200 кН. Определим несущую способность для исследуемой конструкции.

Проведён расчёт технических параметров выбранных методов усиления железобетонных колонн различной категории технического состояния с целью определения типа материала и его количества.

Проведён расчёт экономических параметров выбранных методов усиления железобетонных колонн различной категории технического состояния для проведения сравнительного, технико-экономического анализа различной степени дефектности при выбранном методе усиления.

Проведен сравнительный анализ методов усиления для колонн различной категории технического состояния. Выявлено, что для 1 и 2 категорий технического состояния, как правило, достаточно ремонтных (восстановительных) работ, без усиления конструкций.

Для 3 категории технического состояния наиболее рациональным методом восстановления является метод устройства металлической обоймы. При приближении колонны к 4-й категории технического состояния, наибольший эффект приобретает предварительно-напряжённая металлическая обойма. В результате выполненных расчётов усиление колонн железобетонной обоймой следует считать экономически нецелесообразным (как при 3, так и при 4 категории технического состояния), вследствие относительного удорожания реализации усиления, обусловленного стоимостью работ и материалов. Следует отметить, что устройство металлических обойм усиления для принятых условий более выгодно как в экономическом, так и в технологическом плане. Наряду с возможностью «точечного» повышения несущей способности и относительной простотой реализации такое усиление обладает меньшим весом, в сравнении с железобетонной обоймой [19].

Результаты выполненного сравнительного анализа известных методов усиления железобетонных колонн позволит проектировщикам выбрать наиболее эффективный метод усиления конструкции, в зависимости от наличия в ней дефектов (категории технического состояния).

Список литературы

1. Ганиев К.Б., Гинзбург А.В. Выбор метода организации реконструкции объектов. / Сб. «Опыт совершенствования управления в строительстве». Материалы семинара.-М.: Общество «Знание» РСФСР, МДНТП, 1990
2. Олейник П.П. Прогрессивные методы производства подготовительных работ, М., ЦНИИОМТП, 2000
3. Ильин Н.И, Системный подход в управлении строительством.-М.:СИ, 1994

4. Федосеенко В.Б. Совершенствование организации работ за счёт улучшения взаимосвязей ПОС, ППР и ПОР. Тез.докл. Международного симпозиума «Реконструкция - Санкт-Петербург 2005»
5. Жуков В.А. Совершенствование системы управления в строительстве.- М.:СИ, 1990
6. Алтунджи В.С., Гинзбург А.В., Ивянский А.М. Интегрированная система календарного планирования и управления строительным производством./Промышленное и гражданское строительство, 1993 №4
7. Ганиев К.Б., Гинзбург А.В. Совершенствование организации реконструкции промышленных предприятий на основе экспертной диалоговой системы календарного планирования. / Промышленное строительство, 1991, №3
8. Баздникин А.С. Основы управления в строительстве.-М.:ВШ, 1990
9. Гусаков А.А., Гинзбург А.В. и др. Организационно-технологическая надёжность строительства.-М.: SvR-Аргус, 1994
10. Организация, планирование и управление строительством. / Под ред. А.К.Шрейбера.- М.:ВШ

ӨНДІРІСТІ ӘРТАРАПТАНДЫРУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТҮРҒЫДАҒЫ ТИІМДІЛІГІ*Молдабаева Айназ Абайқызы**Халықаралық Цифрлық Технологиялар, Сәулет және Құқық
колледжінің түлегі**Қазақстан, Орал қаласы***АННОТАЦИЯ**

Әртараптандыру- стратегиялық кеңейтуге байланысты кәсіпорын қызметін жоспарлау немесе инвестициялық қызмет түрлерін кеңейту. Тақырыптың өзектілігі қазіргі нарықтық байланыстың үздіксіз динамикада болуы, сондықтан кәсіпорындарға жеке және өте жоғары тартымдылығын сақтап қалу қиынға соғады. Қазіргі таңда көптеген кәсіпорындар үшін жаңа нарықты бағындыру және оны жаулап алу басым рөлді алып отыр. Бұл жағдайда әртараптандырудың сауатты жоспарланған және ұйымдастырылған процесі компанияның және оның әрбір жұмысының өнімділігін арттыруға ықпал етеді. Қазір Қазақстанда өндірісті әртараптандырудың оң тәжірибесі бар, бірақ бұл тәжірибенің екіұшты және даулы болғаны соншалық, ол өндіріске кедергі келтіреді. Сондықтан бұл стратегияның теориялық негізінің әмбебаптығы жоқ, бұл өз кезегінде оны іс жүзінде қолдануда қиындықтарға соқтырады.

Өндірісті әртараптандырудың міндеттері нарықтағы тәуекелді азайту болып табылады, яғни, кәсіпорынның тұрақтылығын арттыру және көрсеткіштерді жақсарту. Ол үшін бұрын ұсынылмаған, жаңа нарыққа шығу, шығарылатын өнім ассортиментін ұлғайтып, кәсіпорын рентабельділігін өсіру керек.

Кілт сөздер: экономика, әртараптандыру, кәсіпорын, нарық, өндіріс.

Әртараптандыру бизнесті дамыту стратегиясында ең даулы мәселелердің бірі болып табылады. Әлемдік экономикалық ғылымда әртараптандыру мәселесіне арналған көптеген еңбектер бар. Қазіргі уақытта "әртараптандыру" ұғымы өз елімізде де және шет елдерде кеңінен қолданылады. Экономикалық дамыған елдерде ол 1950 жылдардың ортасынан бастап тәжірибеге, әртараптандыру дегеніміз тауарлар номенклатурасын кеңейту процесі және жеке кәсіпорындар (фирмалар) өндіретін қызметтер деген мағынада енген болатын.

"Әртараптандыру" ұғымы тар және кең мағынада қарастырылады. Әртараптандыру-ең жалпы түрде номенклатураны кеңейту, кәсіпорын (фирма) өндіретін тауарлар. Әртараптандыру - кәсіпорын қызметінің жаңа саласына көшуі: өндірілетін тауарлардың (көрсетілетін қызметтердің) ассортименті мен түрлерін ұлғайту, қызметтің географиялық саласының өзгеруі және т. б. Әртараптандыру кәсіпорынның жинақтарын тек негізгі өндіріске ғана емес, сонымен қатар өндірістің қандай да бір кезеңіне бақылау орнату үшін, өндірістің жаңа түрлерін ұйымдастыру, басқа салаларға ену үшін пайдаланумен байланысты болып табылады. Осылайша, экономикалық әдебиеттерде әртараптандыру "корпорация капиталының оның негізгі қызмет саласына тікелей қатысы жоқ салаларға енуі" ретінде анықталады. Экономикалық еңбектердің авторлары ұсынғандай, әртараптандыру-ол әртүрлілік, ассортиментті кеңейту, жан-жақты даму. Біріншіден, әртүрлі санаттарға инвестициялау арқылы тәуекелділікті тарту, активтер, акциялар, облигациялар, кіріс қаржылық құжаттар, бағалы металдар, әртүрлі салалардағы кәсіпорындардың қағаздары немесе өзара қорлар, инвестиция портфеліндегі акциялардың кең ауқымы. Екіншіден әртараптандыру- корпорация жағдайында - компанияның әр түрлі қызмет салаларына қатысуы.

Экономикалық тұрғыдан алғанда, әртараптандыру-бұл даму және қосымша жаңа өнімді нарыққа шығару арқылы өндіріс көлемін ұлғайту, ондағы күшті позицияны іздеу және иемдену. Бұл анықтама әртараптандырудың басқа аспектілерін ескермейді. Мысалы, фирманың өз капиталын "ретке келтіру" және мақсатты түрде өзінің интеллектісін бәсекелестік жағдайында пайдалану, менеджерлердің қабілеттілігі одан әрі өсу үшін кең қызмет саласын қамтамасыз ету. Егер компанияның өнімдері тек бір бағытта болса, онда, бұл

мамандандырылған компания, ал егер олар әртүрлі болса, бұл әртараптандырылған кәсіпорын деп саналады.

Тұтастай алғанда экономиканың дамуы және әрбір жеке кәсіпорын олардың қызметінің тиімділігін арттыру мүмкіндігіне тәуелді. Қазіргі заманда экономикалық ғылымның тиімділігі категория ретінде қарастырылады. Ол өндіріс процесінде қолданылатын ресурстардың шығындары арасындағы байланыс және оларды пайдалану нәтижелерінің мәнін ашады.

Өзінің экономикалық мазмұны бойынша тиімділіктің барлық көрсеткіштері нәтиженің шығындарға немесе ресурстарға қатынасын білдіреді. Себебі кәсіпорын қызметінің негізгі мақсаттарының бірі нарықтық қатынастардың пайдасы болып табылады, капитал шығындарының бірлігін максимизациялау және өнімнің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету.

Бірақ пайда - бұл абсолютті қаржылық нәтиже және ол өздігінен салыстырмалы мінездемені бере алмайды. Бұл үшін әртараптандырудың салыстырмалы экономикалық тиімділігінің көрсеткіштерін қолдану қажет. Кәсіпорынның салыстырмалы тиімділігін бағалау тек салыстырмалы, салыстырмалы кірістілік көрсеткіштері бойынша немесе негізгі көрсеткіштердің өсу қарқынының арақатынасы бойынша бағаланады.

Кәсіпорынды әртараптандыру тиімділігінің деңгейін бағалау үшін салыстырмалы көрсеткіштерді, рентабельділік көрсеткіштерін қолдану қажет.

Инвесторлар өз қаражаттарын кәсіпорынға белгілі бір мақсатпен салатындықтан олар инвестициялардан пайда алуды көздейді, олардың тұрғысынан ең жақсы бағалау, шаруашылық қызметтің нәтижелері бойынша салынған капиталда неғұрлым таза пайданың болуы болып табылады. Акционерлер салған капиталға пайда көрсеткіші меншікті капиталдың кірістілігі болып табылады. **Таза пайда** өзінің иелігінде қалатын түпкілікті қаржылық нәтижені білдіреді.

Қорытындылай келе, зерттеу нәтижелері және оларды практикада іске асыру өзекті ғылыми міндеттің жаңа шешімін көрсетеді, яғни, экономикалық өндірісті әртараптандыру тиімділігі. Бұл стратегияның қаржылық экономикалық моделі таңдалған түрге байланысты әртүрлі өнім түрлері әртараптандыру идеясына негізделген. Экономикалық тиімділікті бағалау критерийі ретінде біріктірілген дисконтталған жалпы қосылған құн және негізгі құралдардың рентабельділігі өндірісті әртараптандыру көрсеткіші болып қабылданды. Стратегияның негізгі принциптері компанияның әртараптандырылған өсуі өндірісті әртараптандырудың ғылыми негізделген стратегияларын әзірлеуден тұрады, соның арқасында кәсіпорын тиімді және тұрақты дами отырып тек осы нарықты ғана емес, басқа да тұтынушыларды қанағаттандыратын нарыққа бағыт ала алады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Сироткин С. А., Кельчевская Н. Р.: /Экономическая оценка инвестиционных проектов/ 2011 ж
2. Аронов А.М. Диверсификация производства: теория и стратегия развития. /2000 ж
3. Петров А.Н. Теоретические основы диверсификации производства в рыночной экономике\ 1999 ж
4. Лузгина О.А. Диверсификация деятельности промышленного предприятия в условиях регионального рынка\ 2003 ж
5. Эволюция понятия «диверсификация» в экономической мысли В. Н. Махнушина, А. Н. Шинкевич Кубанский государственный технологический университет (Краснодар қаласы) «ВЕСТНИК ВГУ» бөлім: экономика и управление\ 2014 ж
6. Г. Е. Жүнісбекова «Фирмашілік жоспарлау» оқу құралы «Алматы» \ 2011 ж
7. Барлықов Е. Қ. «Әлеуметтік - экономикалық жоспарлау» оқу құралы «Алматы» 2013 ж
8. Байтаева Г. Р. , Бекметова А. К. «Әлеуметтік – экономикалық жоспарлау және болжамдау» «Қарағанды қаласы» \ 2018 ж

ИММОБИЛИЗАЦИЯЛАНҒАН ПОЛИМЕРЛІ МЕТАЛЛ ТОТЫҒУ КАТАЛИЗАТОРЛАРЫН АЛУДЫҢ ФИЗИКА-ХИМИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІН ЗЕРТТЕУ

Мерғалым М. М.

С. Өтебаев атындағы Атырау мұнай және газ университетінің 2-курс магистранты

Тасанова Л.К.

х.ғ.к., Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің доценті

Аңдатпа. Гомогенді катализаторлар реактивтілік және селективтілік сияқты бақыланатын қасиеттері бар нақты анықталған каталитикалық орталықтардың арқасында органикалық синтезде өте маңызды рөл атқарса, өнеркәсіптік қолдану үшін негізінен гетерогенді катализаторлар қолданылады, өйткені өнімнің жеңіл бөлінуі және катализаторды қайта өңделуінде. Сондықтан өсіп келе жатқан зерттеу белсенділігі каталитикалық белсенді метал-полимер кешендерін қатты органикалық немесе бейорганикалық тасымалдаушылармен байланыстыру арқылы осы артықшылықтарды біріктіруге бағытталған. Мұндай материалдар біртекті және гетерогенді катализаторлардың қасиеттерін біріктіреді және жоғары белсенділік пен селективтілікке, сондай-ақ катализатордың реакция өнімдерінен жеңіл бөлінуімен сипатталады. Сонымен қатар, қазіргі таңда метал-полимер негізіндегі иммобилизацияланған катализатор кеңінен зерттеледі. Ғылыми жұмыс бойынша палладий-поливинилпириридон негізіндегі иммобилизацияланған катализатор алнып, физико-химиялық қасиеттері зерттелінді.

Кілт сөздер: метал-полимер, иммобилизация, гомогенді катализатор, металл-тотығу.

Кіріспе. Соңғы жылдары химиялық қосылыстарды - ауыр органикалық синтездің өнімі - биотехнология және биокатализ әдістерімен алуға қызығушылық айтарлықтай өсті. Мұндай энергияны аз қажет ететін, экологиялық таза процестер химиялық синтезге нақты балама болып табылады, сондықтан олар барлық индустриалды дамыған елдерде қарқынды зерттеліп, әзірленуде [1-5]. Химиялық тұрғыдан алғанда, тізбекті Оксид өнімдеріне шекті және шекті емес көмірсутектердің тікелей селективті тотығуының биотехнологиялық процесі ерекше қызықты: хиральды эпоксидтер, спирттер, метилкетондар, дикарбон қышқылдары. Полимерлі субстраттарға қолданылатын металл кешендеріне негізделген катализаторлар өндірілетін өнім ассортиментін кеңейту арқылы экономикалық мәселелерді шешу үшін әртүрлі реагенттер алу үшін көмірсутек шикізатын түрлендірудің әртүрлі процестерінде кеңінен қолданылады. Мұндай катализаторлар жоғары селективтілікпен және біртекті катализаторларға тән жұмсақ жағдайларда жұмыс істеу қабілетімен сипатталады. Бұдан басқа, оларды реакция өнімдерінен бөлуге, қалпына келтіруге және процесте қайта пайдалануға болады, бұл оларды катализатор ретінде қолдануға тартымды етеді. Қазіргі уақытта отандық индустрия жасанды талшықтар, маталар, полимерлер, шайырлар, лактар мен бояулар, еріткіштер, хош иісті заттар алу үшін әртүрлі реагенттерде, атап айтқанда альдегидтер, кетондар, карбон қышқылдары мен олардың туындыларын өндіруде тапшылыққа ұшырауда. Ғылыми жұмыстың мақсаты іс жүзінде маңызды оттегі бар қосылыстарды алу мақсатында жұмсақ жағдайларда метал-полимер кешендерінің қатысуымен органикалық қосылыстардың каталитикалық тотығу процестерінің ғылыми негіздерін әзірлеу болып табылады. Соңғы 20 жылда біртекті металл кешенді катализ химияның қарқынды дамып келе жатқан саласы болып табылады. Бұл тұздардың немесе өтпелі металл кешендерінің, атап айтқанда $PdCl_2$ кешендерінің қатысуымен органикалық субстраттардың тотығу саласындағы көптеген зерттеулерге байланысты [3-4].

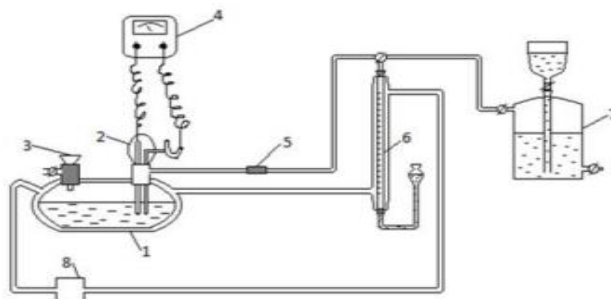
Зерттеу материалдары және әдістері. Палладий хлориді (металдың мөлшері 59,32%), поливинилпириридон (молекулалық массасы 40000, Аппликем, Германия), натрий гидроксиді, натрий хлориді, тұз қышқылы тазартусыз қолданылды.

$PdCl_2$ -ПВП кешенін синтездеу. $PdCl_2$ -ПВП кешенінің синтезі келесідей жүргізілді. Кешен $H_2[PdCl_4]$ әдеби деректерге [4] сәйкес синтезделді. Палладий (II) хлориді (1,0 г, 5,6 ммоль) 30 мл судан және 1,0 мл концентрацияланған HCl ерітіндісі бар 100 мл дөңес түбі бар колбада

қосылды. Алынған қоспаны палладий(II) хлориді толығымен ерігенше кері тоңазытқышпен тұндырды. Содан кейін қою қызыл-қоңыр $H_2[PdCl_4]$ ерітіндісін бөлме температурасына дейін салқындатуға рұқсат етілді. Содан кейін шыны ыдысқа 20 мл $H_2[PdCl_4]$ (0,5 ммоль) қойылып, 20 мл ПВП сулы ерітіндісімен (0,167 г, 1,5 ммоль) араластырылды. Қоспа Pd(II) иондарының полимермен толық байланысуын қамтамасыз ету үшін бөлме температурасында 10-20 минут араластырылды. Барлық ұшпа компоненттер вакуумдық сорғышта алынып тасталды, ал кешен кептіріліп, бөлме температурасында ауада сақталды. Өнімділік: 0,25 г (97%).

Зерттеудің физика-химиялық әдістері. Потенциометриялық өлшеулер RX-190MI иономерінде күміс хлориді мен шыны электродтарын қолдана отырып жүргізілді. Кондуктометриялық зерттеулер conductometer (РТУWE, Германия) аспабында термостатталған жағдайларда жүргізілді. Барлық эксперименттер $\pm 0,2^\circ C$ дәлдікпен температура режиміне сәйкес жүргізілді. Масс-спектрлер Varian Saturn 2100t аспабында жазылды. Pd-ПВП кешенінің ИҚ-спектрлері FTIR 4100 аспабында жазылды. Беттік талдау әдістері JSM 6450la (СЭМ) сканерлейтін электронды микроскопия құрылғысында орындалды.

Әр түрлі бейорганикалық тотықтырғыштармен октен-1 тотығу реакциясы. Октен-1 бейорганикалық тотықтырғыштармен тотығу Потенциометриялық құрылғымен жабдықталған және азотпен толтырылған газ бюреткасына қосылған қарқынды араластырылған шыны градиентсіз термореттелетін "каталитикалық үйрек" реакторындағы температурамен реттелетін зертханалық қондырғыда жүргізілді.

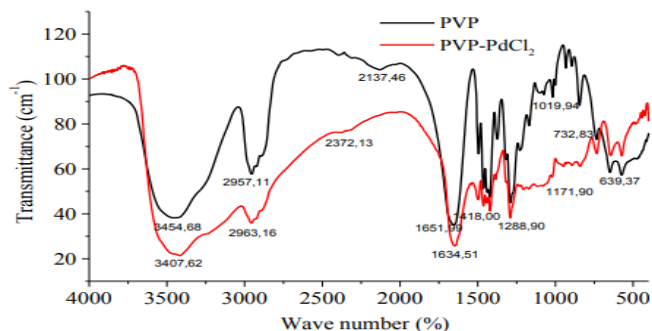

Сурет 1. Катализаторды сынауға арналған зертханалық қондырғы: (1) "каталитикалық үйрек" реакторы; (2) қаныққан каломель жартылай ұяшығымен жұптастырылған платина электроды; (3) реакциялық ерітінді сынамасын алуға арналған құрылғы; (4) рН-360 потенциометрі; (5) кальций хлориді түтігі; (6) реттелетін бюретка (7) газометр; (8) термостат

Октен-1 тотығуына арналған $Pd(ПВП)_3Cl_2$ катализаторын сынауға арналған зертханалық қондырғы -суретте көрсетілген. Зертханалық тәжірибелер келесідей жүргізілді. Жалпы көлемі 150 мл реакторға азот атмосферасында катализатор (0,029 г, 0,057 ммоль) жүктелді. Реактор мен газ бюреткасы алдын ала $70^\circ C$ дейін қыздырылды және осы температурада F_{Pd} тотығу-тотықсыздану потенциалымен анықталған ерітіндінің бастапқы тотығу-тотықсыздану потенциалы (ϕ, V) өлшенді. Шыны реактор арқылы өтетін және тоңазытқышқа ұқсайтын жылыту құрылғыларына қосылған су беру жүйесінің арқасында белгілі бір температура сақталды. Содан кейін тотықтырғыш (3 ммоль) және сулы еріткіш (8 мл, көлемі бойынша 4:1 қатынасы) азот тоғына орналастырылды, ең соңында октен-1 (1 ммоль) қосылып, электр қозғалтқышы қосылды. Каталитикалық реакция кезінде реакциялық ерітіндідегі тотығу-тотықсыздану потенциалы Платиналық жұмыс электродымен және каломельді жартылай жасушалармен ерітіндіге батырылған және рН 360 потенциометріне қосылған салыстыру электроды ретінде бақыланды, оның көрсеткіштері тұрақты уақыт аралығында тіркелді және кәдімгі сутегі электродына қатысты потенциалдар айырымының мәндеріне қайта есептелді. Температура термостаттың көмегімен $\pm 0,5^\circ C$ дәлдікпен сақталды.

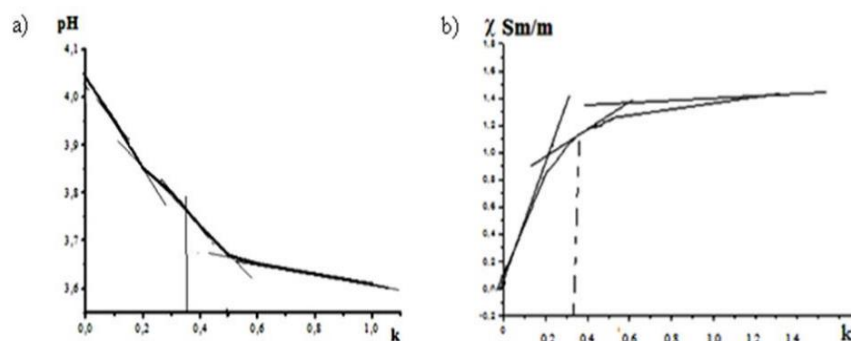
Нәтижелер және оларды талқылау. ПВП-ның Pd(II) иондарына өзгертетін әсерінің табиғаты және эксперимент алдында ПВП- $pdcl_2$ кешенінің ықтимал молекулалық құрылымы ИҚ спектроскопиясы әдісімен зерттелді. ПВП және ПВП- $PdCl_2$ кешенінің ИҚ спектрлері -

суретте көрсетілген. ПВП-дегі C=O байланысының тән шыңы PdCl₂ кешенін қосқаннан кейін асимметриялы болады, бұл ПВП-PdCl₂ кешеніндегі ПВП және Pd(II) арасындағы күшті байланысты көрсетеді. ПВП және ПВП PdCl₂ кешенінің ИҚ-спектрлерінде ПВП-ге тән 3455 және 3409 см⁻¹ жолақтары бар. ПВП-дегі карбонил тобы лактам сақинасындағы C=N қос байланысының арқасында кеңейтілген 1653 см⁻¹ шыңымен сипатталады. ПВП-PdCl₂ кешенінде бұл жолақ 1634 см⁻¹ дейін. ПВП және ПВП-PdCl₂ кешенінің спектрлеріндегі айырмашылықтар ПВП лиганд оттегі атомдары мен Pd(II) иондары арасындағы күшті донорлық-акцепторлық өзара әрекеттесуді көрсетеді.

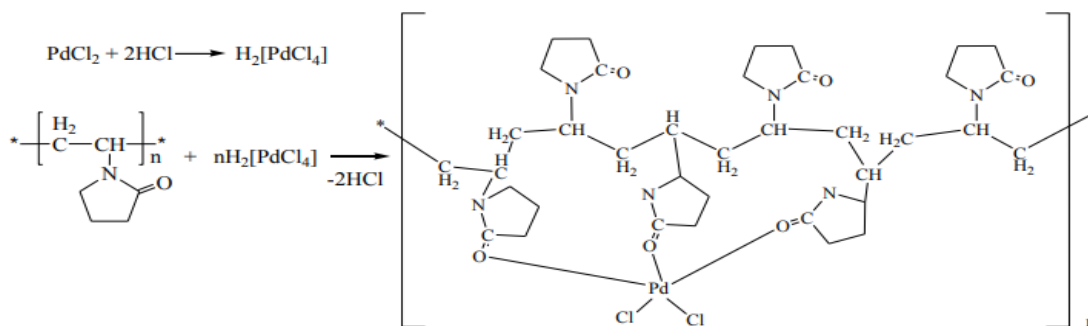

Сурет 2. ПВП және ПВП-PdCl₂ кешенінің ИҚ спектрлері

Поливинилпирролидон мен Pd²⁺ иондарының өзара әрекеттесуі полимер/металл кешенінің құрылымын, концентрациясын және тұрақтылық константаларын орнатуға мүмкіндік беретін потенциометриялық және кондуктометриялық әдістермен зерттелді. а, б суреттерінде полимер ерітінділерін Pd(II) иондарымен потенциометриялық және кондуктометриялық титрлеу нәтижелері көрсетілген. Титрлеу қисықтары реакцияға түсетін компоненттердің оңтайлы молярлық қатынасын табуға мүмкіндік берді k (k [Me²⁺]/[ПВП]). ПВП-Me²⁺ жүйесі үшін компоненттердің оңтайлы молярлық қатынасы k = 0,35 құрайды, бұл M:L = 1:3 құрамымен күрделі бөлшектердің түзілуін көрсетеді, яғни металл кешенінің бір ионы полимерлі лигандтың үш моножүйесімен жанасады.

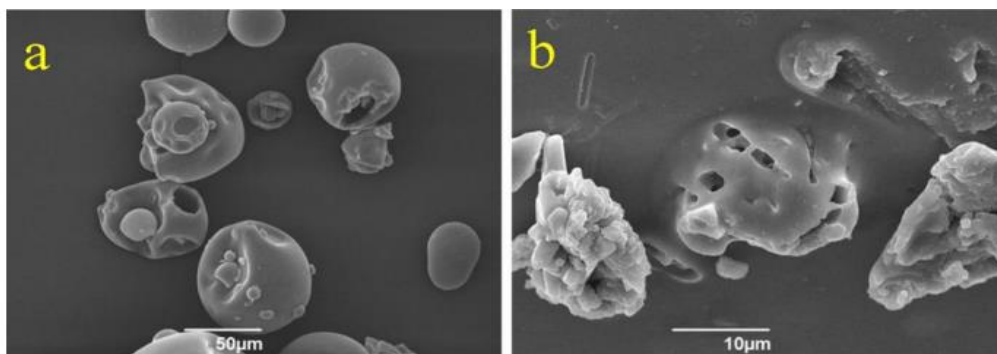

Сурет 3. ПВП- палладий қабаттарымен H₂[PdCl₄] (10⁻² м) а) ПТ және б) КТ қисықтары, T = 298 К, I = 0,10 моль / л

Сурет 4. Реактивтердің өзара әрекеттесуінің жалпы схемасы

Алынған катализатор $\text{Pd}(\text{ПВП})_3\text{Cl}_2$ бетінің кескінін зерттеу үшін сканерлеуші электрондық микроскоп кешенді техникасы қолданылды және кескіндер -суретте көрсетілген. Микроскопиялық суреттерге сәйкес, кейбір макрокеуекті құрылымы бар металл-полимерлі кешеннің түзілуі жүретіні байқалғанын көруге болады.

Сурет 5. эксперимент алдында ПВП лигандының (а) және күрделі (б) $\text{Pd}(\text{ПВП})_3\text{Cl}_2$ СЭМ кескіндері

Қорытынды. Палладий-полимерлі кешен $[\text{Pd}(\text{ПВП})_3\text{Cl}]^+$ палладий(II) хлориді мен поливинилпирролидоннан (ПВП) негізінде алынды. Потенциометриялық және кондуктометриялық титрлеу, сондай-ақ ИҚ спектроскопиясы арқылы полимер кешенінің құрылымы орнатылып, беттік бейнесі СЭМ әдісі арқылы зерттелініп, палладий хлориді мен ПВП негізіндегі катализатордың арасындағы байланыстар өте берік екендігі дәлелденді.

Әдебиеттер

- 1 Омирзакова А.Т., Максотова С. К., Смагулова И. А., Бакирова С. Б., Акбаева Д. Н. Металл-органических каркасов на основе меди(II) соединений в катализе // Сб. тезисов на VII Российско-Казахстанской Международной научно - практической конференции «Химические технологии функциональных материалов», 28-30 апреля 2021 г., НГТУ, г. Новосибирск. – С. 92-94.
- 2 Abilkairova M.M., A Maidan.B., Salai A. K., Smagulova A. I., D. Akbayeva N. studying the process of complexation of iron(III) chloride with polyethylene glycol // Collection of abstracts of the International Conference of Students and Young Scientists "Farabi alemi-2019", April 8-11, 2019 – p. 181.
- 3 Berdnikova P.V., Selivanova N.V., Oleneva P.V., Pai Z.P. Obtaining heptanic acid by oxidation of octene-1 with hydrogen peroxide under conditions of interphase catalysis // Catalysis in industry. - 2017. – vol. 17, No. 6. – pp. 455-459.
- 4 Альшаммари Х. Аэробное окисление 1-октена без растворителя с использованием катализаторов из наночастиц золота и палладия на графитовой основе // Реас. Кинет. Мех. Кат. – 2016. – Том 119. – С. 149-163.
5. Резване А., Каспер В., Гвидо М. Окисление этанола до ацетальдегида при комнатной температуре с использованием Pt/WO_3 // Адв. матер. Интерфейсы. – 2016. – Том 2, № 5. – С. 160-260.

ПОЛИМЕР-ИММОБИЛИЗАЦИЯ ЛАНҒАН ПАЛЛАДИЙ НАНОБӨЛШЕКТЕРІ**Мерғалым М. М.***С. Өтебаев атындағы Атырау мұнай және газ университетінің 2-курс магистранты***Тастанова Л.К.***х.ғ.к., Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің доценті*

Аңдатпа: Өтпелі металл нанобөлшектерінің ішінде палладий нанобөлшектері ғылыми және өндірістік маңызы бар органикалық түрлендірулердің кең ауқымында жоғары каталитикалық белсенділігімен танымал. Қоршаған орта мәселелеріне деген қызығушылықтың артуы тиімді, арзан және экологиялық тұрақты Pd нанокатализаторларын алудың әртүрлі экологиялық тәсілдерін жасауға әкелді. Экологиялық таза еріткіштер, улы емес тотықсыздандырғыш реагенттер, биологиялық ыдырайтын жабындар мен тұрақтандырғыштар және энергияны үнемдейтін синтез әдістері экологиялық таза тәсілге сәйкес Pd нанобөлшектерін өндіруде ескерілген негізгі аспектілер болып табылады. Бұл ғылыми жұмыста, қазіргі уақытқа дейін палладий нанокатализаторын алуға және қайта екіншілік пайдалануға баса назар аударып, экологиялық таза палладий нанобөлшектері-полимер ПМК синтезі үшін қолданылатын іргелі тәсілдерге және олардың тұрақты процестерде өзара әрекеттесу және қалпына келтіру реакциялары ретінде каталитикалық қолданылуына шолу жасайды.

Кілт сөздер: полимер-метал кешені, тотығу катализаторы, палладий, иммобилизация, метал-нанобөлшек.

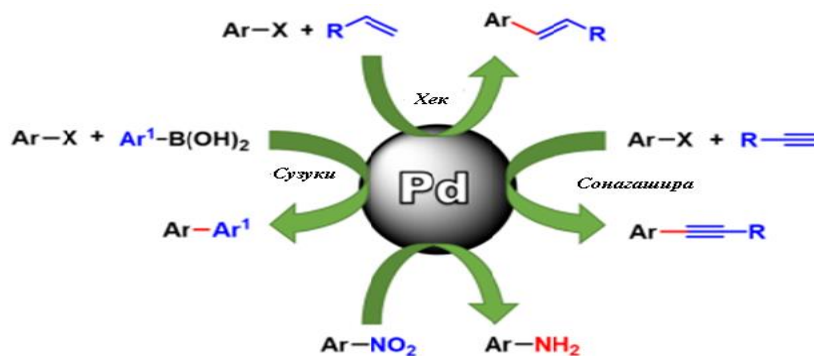
Қазіргі уақытта қоршаған ортаға деген алаңдаушылықтың артуы металл нанобөлшектерін өндірудің экологиялық және экологиялық тұрақты стратегияларын әзірлеуді талап етеді [1,2]. Беттік көлемге қатынасы жоғары металл нанобөлшектері (МНБ) катализ, биодиагностика, медицина, дәрі-дәрмектерді жеткізу, фармакология, энергия өндіру және қоршаған ортаны қалпына келтіру сияқты көптеген тәртіптік салалар Бірегей электронды және химиялық қасиеттеріне байланысты әртүрлі МНБ арасында палладий нанобөлшектері С-С қосылыстарының реакциялары, алкендер мен алкиндердің гидрленуі, тотығу реакциялары, нитроарендердің тотықсыздануы және бояғыштардың деградациясы сияқты әртүрлі органикалық түрлендірулер үшін гетерогенді нанокатализаторлар ретіндегі жоғары тиімділігіне байланысты үлкен назар аударды [3]. Pd нанокатализаторлары химиялық процестің синтетикалық өнімділігін жақсартып қана қоймайды, сонымен қатар жұмсақ жағдайларды қолдануға және экологиялық таза химияны дамытуға мүмкіндік береді. Осылайша, Pd нанобөлшектерін алудың таза және улы емес синтетикалық әдістері экологиялық таза процестерді дамыту үшін өте қажет және маңызды рөл атқарады.

Палладий нанобөлшектерінің каталитикалық және биологиялық белсенділігі олардың пішіні мен мөлшерімен де, дисперсті/жабын агентінің табиғатымен де тығыз байланысты. Сонымен қатар, ПНК синтездеу технологиясы химиялық, физикалық, оптикалық және электронды қасиеттер сияқты бірегей қасиеттерді анықтауда маңызды рөл атқарады. Бүгінгі таңда Pd нанобөлшектерін алудың көптеген синтетикалық тәсілдері, соның ішінде әртүрлі физикалық, химиялық, электрохимиялық және биологиялық әдістер зерттелді [2,4].

Физикалық әдістер көбінесе күрделі жабдықты қолдануды қажет етеді, бірақ субстрат бетіндегі металл нанобөлшектердің мөлшері мен дисперсиясын дәл бақылауға болады. Сонымен қатар, ультрадыбыстық және микротолқынды сәулелену ерітіндідегі ПНК синтезі үшін балама энергия көздері ретінде кеңінен қолданылады. Электр тұндыру процесі берілген токтың, кернеудің және уақыттың негізгі параметрлерін қарапайым бақылау арқылы металл нанобөлшектерінің жоғары тазалығы мен өлшемін дәл бақылауды қамтамасыз етеді. Химиялық тәсілдер ерітіндідегі Pd нанобөлшектерін синтездеудің ең қарапайым және кеңінен қолданылатын әдістері болып табылады. Pd(II) металл иондарын Pd(0) дейін төмендету үшін

белгілі бір өлшем мен пішіндегі Pd(0) эмбриондарын қалыптастыру үшін қолайлы тығындау немесе дисперсті агент болған кезде тотықсыздандырғыш қажет. Химиялық әдістер күшті тотықсыздандырғыштың суперстехиометриялық мөлшерін немесе еріткіштердің шамадан тыс мөлшерін қолдануды талап етеді. Осылайша, биогендік материалдарды тотықсыздандырғыш, қақпақ немесе диспергатор ретінде пайдаланатын биологиялық әдістер су ортасында Pd нанобөлшектерін алудың жаңа экологиялық таза процедурасына айналуға.

Қазіргі уақытқа дейін ПНК экологиялық таза өндіру үшін қолданылатын әртүрлі тәсілдерге көптеген ғалымдар шолулар жасаған, сонымен қатар, мұндай синтезделген Pd нанокатализаторының синтетикалық қолданылуы іргелі органикалық процестерде, негізінен C-C байланыстыруда (мысалы, Suzuki–Miyaura, Sonogashira, Heck–Mizoroki) және қалпына келтіруде, экологиялық тұрғыдан қауіпсіз реакция жағдайында қарастырылады (1-сурет).

1-сурет. Pd нанокатализаторларын синтетикалық қолдану

Металл нанобөлшектерін өндіру әдістерінің ішінде тотықсыздандырғыштар мен тұрақтандырғыштар рөлін атқаратын функционалды полимерлер мен беттік белсенді заттардың қатысуымен суда, органикалық еріткіштерде және сулы-органикалық ерітінділерде металл иондарының тотықсыздануы кең таралды [3-5]. Гидрофильді құрылымның функционалды топтарының арқасында ерітіндіде ұсталатын көп қабатты полиэлектролиттерге, дендримерлерге, блок-полимерлерге, микрогельдерге, липосомаларға, полимер бөлшектеріне және пленкаларға немесе гидрогельдерге адсорбцияланған металл иондарын тиісті металл тиц нанобөлшектеріне, кластерлерге немесе металл оксидтеріне қолайлы тотықсыздандырғыштар арқылы оңай қалпына келтіруге болады, мысалы: NaBH_4 , Al BH_4 , $\text{NH}_2\text{-NH}_2$, цитрат.

Металл нанобөлшектерінің полимерлермен тұрақтандырушы әсері екі түрлі жолмен жүзеге асырылады – физикалық (Ван-дер-Ваальс күштерінен, дипольдік өзара әрекеттесуден немесе әлсіз, оңай ыдырайтын сутегі байланыстарынан туындаған процестер) немесе химиялық адсорбция. Нанобөлшектердің макромолекуламен ковалентті емес әрекеттесуі өте әлсіз (шамамен 10^{-4} Дж/м²); химосорбцияның тиімділігі макромолекулалардың конформациясына қарамастан, бет бірлігіне адсорбцияланған полимердің полярлық топтарының санымен анықталады-орналастырылған немесе глобулярлы. Әрине, бұл жағдайда полимерде белгілі бір функционалды топтардың болуы ғана емес, сонымен қатар олардың нанобөлшектердің беткі атомдарымен, мысалы, Электрон донорлары ретінде қарқынды өзара әрекеттесуі маңызды [4-5].

Полимерлердің электронды донор ретіндегі тиімділігі, егер олардың құрамында зарядтау және стерикалық тұрақтандыру механизмі бойынша бір мезгілде әрекет ететін арнайы контактілер орталықтары болса, айтарлықтай артады. Жұмыста [5] суда еритін полимерлердің қатысуымен HAuCl_4 тотықсыздануымен *in situ* жағдайында тұрақты коллоидты алтын ерітінділері синтезделді. Ең тұрақты коллоидтар гидрофобты жоталары және алтын иондарымен байланысқан гидрофильді бүйірлік топтары бар полимерлердің қатысуымен алынады. [3-5] жұмыстарда алтын мен күмісті қалпына келтіру KOH қатысуымен HAuCl_4 (немесе AgNO_3) қоспасы мен полимерлерді қайнату арқылы бір сатыда жүргізілді. Тұрақтандырғыштардың да, тотықсыздандырғыштардың да рөлін атқаратын полимерлер ретінде келесі синтетикалық гидрофильді полимерлер пайдаланылды: поли-N-

винилпирролидон (ПВПД), полиэтиленгликоль (ПЭГ), полиэтиленимин (ПЭИ), поли-N, N-диметил-N,N-диаллиламмоний хлориді (ПДМДАХ), поли-N -винилбензил-n,N, n-үш-метиламмоний хлориді (ПВБТМАХ), катионды полиэлектролит – JR-400, полиакрил қышқылы (ПАК), табиғи полисахарид – геллан, β - циклодекстрин (ЦД).

Қорытынды. Қазіргі таңда тотығу процесстерін жұмсақ жағдайда, жоғарғы активтілігі мен селективтілік көрсетуіне байланысты, ПМК катализаторлары қатысында іске асыруда көптеген ғылыми жұмыстар жүргізілуде. Соның ішінде, активті фазада біркелкі таралған палладий нанобөлшектері- полимер негізіндегі катализатор алудың маңызы өте зор. Палладий-полимер негізіндегі катализаторларды тотығу процесстеріне қолдану бізге экологиялық ескірген тотығу әдістерін жаңартуға, энергияны тиімді пайдалануға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде экономикалық шығындарды азайтуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1 Беналья М., Пуглиси А., Коцци Ф. Органические катализаторы на полимерной основе // Химические обзоры - 2003. – Т. 103. - С. 3401-3429.
- 2 Simanova S.A., Burmistrov N.M., Afonin M.V. Chemical transformations of palladium compounds in sorption processes // Russian Chemical Society - 2006. - Vol. L, No. 4. - pp. 19-25.
- 3 Nikiforova T.E., Kozlov V.A., Islaykin M.K. Acid-base interactions and complexation during extraction of copper(II) cations from aqueous solutions with a cellulose sorbent in the presence of polyvinylpyrrolidone// J. Phys. chem. – 2012. – Vol. 86, No. 12. – pp. 1974-1984.
- 4 Brook L.G., Oshanina I.V., Gorodskiy S.N., Temkin O.N. Oxidative carbonylation and conjugate processes involving carbon monoxide catalyzed by palladium complexes // Russian Chemical Society – 2006. – Vol. 50, No. 4. – pp. 103-114.
- 5 Shupik A.N., Kalashnikova I.S., Perchenko V.N. Structure and catalytic properties of polyethylenimine and polytrimethylenimine complexes with group VIII metal salts // Journal of Physics. chemistry . - 1984. - vol. 58, No. 6. - pp. 1313-1319.

СУ РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУДА ИЗРАИЛЬ ТӘЖІРИБЕСІН ҚОЛДАНУ

Қ.Б. Жандарбеков

*ҚР Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының магистранты
Астана қаласы*

Аңдатпа. Мақалада елімізде орын алып жатқан су тапшылығы проблемасын шешуде Израиль мемлекетінің тәжірибесі қарастырылған. Су үнемдеу мәдениеті, үкіметтің қолдауы, су қауіпсіздігі мен ғылыми жетістіктеріне тоқталып, статистика ретінде Су ресурстары және ирригация министрлігі мен Түркістан облысы әкімдігінің деректері келтірілді.

Түйін сөздер: Израиль мемлекеті, су ресурстары, ағын су, Түркістан облысы және т.б.

Аннотация. В статье рассмотрен опыт Государства Израиль в решении проблемы нехватки воды, происходящей в стране. В качестве статистики были приведены данные Министерства водных ресурсов и ирригации и акимата Туркестанской области.

Ключевые слова: Государство Израиль, водные ресурсы, водопроводная вода, Туркестанская область и др.

Annotation. The article examines the experience of the State of Israel in solving the problem of water shortage occurring in the country. Data from the Ministry of Water Resources and Irrigation and the Akimat of the Turkestan region were provided as statistics.

Keywords: The State of Israel, water resources, tap water, Turkestan region, etc.

XXI ғасырдың өзекті мәселесіне айналған су тапшылығына халық санының өсуі, климаттық жылыну әсерінен мұздықтардың еруі және судың ластануы мен ретсіз пайдалану себеп болып отыр. БҰҰ-ның зерттеуінше адамзаттың суға деген қажеттілігі жыл сайын 1 %-ға артып, 2050 жылы 5 миллиардқа жуық адам су тапшылығы орын алған аймақтарда өмір сүреді деген болжам бар [1].

Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаев 2023 жылғы Жолдауында су тапшылығы мәселесіне ерекше тоқталып, еліміздегі кей өңірлерде ауыл шаруашылығы саласында оның 40 %-ы босқа ысырап болса, су нысандарының 60 %-ы тозғанын айтып, ол үшін шұғыл және батыл шаралар қабылдау қажеттігін жеткізді [2].

Күрделі мәселені шешу үшін жаңадан Су ресурстары және ирригация министрлігі (әрі қарай – Министрлік) құрылып, қабылданғанына жиырма жылдан асқан Су кодексінің орнына жаңа кодекс жобасы әзірленіп, бүгінде мәжілістің қарауына ұсынылды. Осы орайда су саласын басқаруда тәжірибесі мол Израиль елінің жетістіктеріне тоқталғымыз келеді.

Бүгінде су ресурстарын басқаруда Израиль мемлекетінің су саласындағы толағай табыстары мен стартап жобаларын көптеген дамыған мемлекеттер пайдаланады. Аумағының 60 %-ы шөл болса да, су мәселесін шешіп қана қоймай, суы мол елге айналған бұл ел, тіпті көршісі Палестина әкімшілігі мен Иордания Корольдігіне күнделікті ішетін су беріп отыр [3].

Суды басты байлық деп бағалайтын мемлекет құра білген израильдіктер адамдарға суды үнемдеу мәдениетін бала кезінен бойына сіңіріп, балабақша, мектептерде суды қалай тиімді пайдалану керектігін үйреткен. Су үнемдеу туралы ақындар өлең жазса, әншілер әнге қосып, идеологиялық тұрғыдан мәдениеті, діні мен дәстүрі арқылы барлық салада насихаттап келеді. Атап айтқанда, ақша мен пошта маркаларына су белгісін енгізген. Әсіресе, «Израиль кеуіп барады» атауымен тараған роликте танымал адамдардың беті топырақ секілді құрғап, жарылғанын көрсету арқылы суға немқұрайлы қарамау керектігін халыққа әсерлі жеткізе білген.

Израиль мемлекеті құрылғаннан бастап Үкімет суды үнемдеп пайдалануды аса маңызды санаған. Су үнемдеуде әлемде озық технология саналатын тамшылатып суару әдісін ойлап тапқан да осы елдің су маманы – Симха Бласс. Қазіргі біздің қолданыстағы қарапайым жайып суаруға қарағанда 50-60 %-ға дейін суды үнемдейтін бұл технологияның көмегімен су көздерінен алыс жатқан егістіктерге су жеткізіліп, мол өнім алуға болатындығы анықталды.

Сонымен қатар тамшылатып суару арқылы канал, арықтардағы су ағысын баяулататын балдырдың өсуін мейлінше азайтады. Симха Бласс негізін қалаған Netafim тамшылатып суару компаниясы бүгінде әлемдік суғару нарығының 30 %-ын иеленіп, өнімдерін жүз оннан астам ел сатып алғанымен, Израильде (75 %) жаппай қолданып жатқаны жоқ [4]. Мәселен, Түркістан облысында 552 мың га суармалы жер болса, бүгінгі таңда соның ылғал үнемдеу технологиялары 30,3 мың гектар алқапқа ендірілген. Биыл қосымша 22 мың гектар жерге қосымша су үнемдеу технологиясын ендіру жоспарланып отыр [5].

Қазақстан да ішкі су ресурстарын үнемдеп пайдалануы – өте маңызды. Бізде суды шақтап пайдалану мәдениетінің жоқ екендігін Президент үнемі айтып келеді. Жақында ғана Атырауда өткен Ұлттық құрылтай отырысында сөйлеген сөзінде дамыған елдерде жарық пен суға дейін үнемдеп пайдалану жоғары деңгейдегі қоғамдық мәдениетке айналса, ал бізде бұған мүлде кереғар жағдай қалыптасқандығын айтты [6].

Бұл елде қуаншылық бірнеше жылға созылатындықтан израильдіктер суды бұрынғыдан да үнемдей түсу қажеттігін ескеріп, 2008 жылы су басқармасы әр адам тұтынған суының нақты құнын төлеуі керек деп мәлімдейді. Су бағасы көтерілгені халық тұрмысына ауыр тиген. Бірақ бағаны өсіру арқылы елдегі су инфрақұрылымын күтіп-баптап, жөндеуге, жаңа салынатын су инфрақұрылымына барынша көбірек қаржы бөлуді жолға қойды. Ауыз су бағасы бірден 40 %-ға қымбаттағандықтан бұған дейін ауыз суға немқұрайлы қарап келген қарапайым халықтан бастап ірі кәсіпорындарға дейін суды барынша үнемдеуге тырысты. Су бағасының қымбаттағанын естіген шаруалар да суды аз қажет ететін дақыл түрлерін өсіруге көшіп, су пайдалану әдістерін өзгерте бастады. Суды үнемдеудің ең тиімді жолы – бағаны қымбаттату, – дейді су комиссары Шимон Тал. Баға механизмін енгізу арқылы күнделікті тұрмыста тұтынылатын су мөлшері 16 %-ға азайған [3:51].

Қазір мәжілістің қарауында жатқан жаңа Су кодексінде субсидиялау мен тарифтерге қатысты бірқатар нормалар енгізілген. Соның бірі суармалы су тарифін өсірілетін дақылдардың түрлеріне қарай есептеу ұсынылған. Сонымен қатар Министрлік арқылы биылдан бастап оңтүстік өңірдегі шаруалар суды арзан бағамен пайдаланатын болады [7].

Израиль үкіметі суды пайдалануға қатысты берік позиция ұстанып, барлық суды мемлекет бақылауына алды. «Су – халықтың ортақ меншігі» деп жариялаған Израиль парламенті 1955 жылы қабылдаған заңына сәйкес Үкімет жер асты, жер үсті суынан бөлек, жаңбыр суын да бақылауына алды. Жаңбыр жерге немесе шелекке түскен сәттен бастап мемлекет меншігіне өткен. Заңға сәйкес ел аумағында, тіпті жердің иесі де рұқсатсыз су ұңғымасын қазуына тыйым салынып, әр үй мен кәсіпорынға су мөлшерін есептегіш құралын орнатуға міндеттелді [3:26]. Кез келген ағын суды заңсыз бұрып алу, жайылымға мал айдағанда суды кешуге, малды жаюға рұқсатсыз жол берілмеді.

Елдегі су ресурстарын барынша тиімді басқару үшін 1964 жылы Ұлттық су жеткізу жүйесін құрды. Осы жобаның аясында инженерлік инновация мен қаржыландыру механизмдерін жасақтап, су инфрақұрылымын жоспарлау және іске асыру жұмыстары арқылы халықтың бірігуіне, елдің көркеюіне сеп болды.

Мемлекет басшысының тапсырмасымен құрылған Су ресурстары және ирригация министрлігі де ауқымды шараларды жүзеге асыруда. Атап айтқанда, жерасты суларын пайдалану үлесін 1,2 %-дан 10-15 %-ға дейін арттырып, жерасты суларын суару мақсатында пайдаланатын шаруаларға субсидиялар мен төмендетілген тарифтер түрінде мемлекеттік қолдау шараларын енгізу жоспарлануда [8].

Су саласына қатысты сыртқы мемлекеттермен де тығыз қарым-қатынас орнатқан министрлік, 2023 жылы шекаралас елдермен трансшекаралық өзендер мәселелері бойынша 20-дан астам іс-шара өткізген [9]. Қазіргі таңда гидротехникалық құрылыстарды реконструкциялау бойынша Түркиямен бірлесіп жұмыс істеу мүмкіндіктерін талқылап, еліміздің оңтүстігіндегі егіс алқаптарында мажарстандық технологияны сынақтан өткізуді бастап кетті.

Израиль қалдық судың (дәретхана, раковина, жаңбыр суы) 95 %-ын қайта пайдаланып, оны мақта сияқты азық емес өсімдіктерді суаруға жұмсайды. Қалдық суды тазартқанда бөлінетін биогаз қондырғының 60 %-ын өндіретін болған. Сонымен қатар қалдық суды қымбат

қондырғымен тазартудан бөлек, мұз етіп қатырып тұщы су өндіру, құмнан өткізіп тазарту секілді әдістерді жетілдіре түсті. Елде тұтынылатын судың 20 %-ын қалдық су өтеп отыр.

Жуырда елімізде су саласының мамандарын даярлайтын жетекші оқу орындарының бірі – М.Х.Дулатаи атындағы Тараз өңірлік университетінің ұстаздары мен студенттері мақта қауызынан ластанған суды қайта тазалайтын сүзгі әзірлеп, қазірдің өзінде бұл жобаға шетелдіктер тарапынан қызығушылық жоғары екендігі айтылды [10].

Халықаралық қатынастар мамандары болашақ қақтығыстардың және соғыстардың басты себебі су ресурстары үшін болуы мүмкін екенін және алдағы уақытта болу ықтималдығы бар қақтығысқа Орталық Азия мемлекеттерін (Сырдария, Амудария өзендері) жатқызады.

Траншекаралық өзендер – Қазақстанның стратегиялық және экологиялық сұрағы. Себебі Сырдария, Ертіс, Іле, Жайық, Тобыл, Есіл және Шу сияқты елдің басты өзендері көрші мемлекеттерден бастау алады. Бұл Қазақстан су ресурстарының 40 %-ы, яғни осынша мөлшерде іргедегі елдерге тәуелдіміз деген сөз. Сондықтан еліміз үшін су қауіпсіздігі ең маңызды және шешімі кезек күттірмейтін мәселелердің бірі болуы тиіс.

Су проблемасына қатысты шешімін тапқан қақтығыстар әлемде жетерлік, бірақ су дипломатиясында да Израиль мемлекетінің қарым-қатынасы жоғары бағаланған. Оған мысал ретінде 2021 жылы су мәселесін әр тарапқа тиімді болатындай етіп шешкен Израиль-Иордания-БАӘ арасындағы келісімді айтуға болады [11].

Израиль – жан басына шаққанда зерттеу жұмыстарына көп қаржы жұмсайтан ел. Мысалы, 2013 жылы ғылыми-зерттеу жұмыстарына Британия ішкі жалпы өнімінің 1,6 % бөлсе, АҚШ – 2,8 %, Германия – 2,9 %, Оңтүстік Корея – 4,15 %, Израиль – 4,2 % бөлген. Қазақстанда ғылымды қаржыландыру сатылай жүргізіліп, 2025 жылы ЖІӨ-нің 1 %-ын құрайтын болады [12]. Жан-жақты қолдаудың нәтижесінде суды жаһандық бизнеске айналдыра білген израильдіктер осы салада көптеген жетістікке жетті. Биотехнология мен телекоммуникацияны басып озып, фармацевтикадан кейін тұрған әлемдік су индустриясының жылдық сауда табысы 600 млрд. долларды құрайды.

Ендеше Израильдік инноваторлардың су ресурстарын басқаруда жеткен жетістіктері туралы нақтырақ тоқтала кетуге болады.

Әлемнің көптеген елінде су құбыры жарылған соң жөндеуге кіріссе, израильдік ТаКаDu компаниясы құбыр жарылатынын алдын ала дәл тауып, жөндеп отыратын болған. Сонымен қатар судың қажет мөлшерін ғана ағызып, электр қуатынсыз гидравлика күшімен суды өз бетімен жабатын клапан (Bernad компаниясы, 1970) шығарып, кварц арқылы судағы микробты тазартатын құрал (Atlantium) ойлап тапқан.

Plasson компаниясы 1980 жылы тұрмыстық судың 35 %-ы дәретхананы шаюға кететінін анықтап, екі түймені орнату арқылы судың 20 %-ын үнемдеуге болатынын дәлелдеді.

Суды аз қажет ететін өсімдіктерді сұрыптап, тұзды суда өнетін қауын, бұрыш, баялды, қызанақ секілді дәндерді өсіруді жолға қойған еврейлер бұлтты қолдан жасап, жауынды көбейтуге тырысуда. Бұдан бөлек, «Эшкол» су сүзетін қондырғысында су жүйесіне террористік шабуыл жасалғанын, оқыс жағдай кесірінен улы зат түскенін бірден білетін монитор ойлап тапты.

Жоғарыда айтылған жаңалықтар – ғылым мен тәжірибенің және білімді, білікті мамандардың зерттеулері мен еңбектерінің арқасында қол жеткізген жетістіктері. Бұдан білімді кадрлар ауқымды мәселелердің шешімін тауып, алдын алу шараларын да ұсына алатындығын көруге болады. Алдағы уақытта еліміздің су саласы мамандықтарының студенттері «Болашақ» бағдарламасы бойынша шетелде оқитын болады [13].

Мемлекет басшысы суды үнемдейтін озық технологияларды енгізу ісін тездетіп, оны қолдану аумағын жыл сайын 150 мың гектарға дейін кеңейту керектігін айтқан болатын. Ол үшін судан түскен қаржыны суға жұмсайтын Израиль мемлекетінің «Mekorot National Water Company Ltd», «Ranapa» сияқты сумен қамтамасыз ету жобаларын басқару, ноу-хау мүмкіндіктеріне ие, сондай-ақ өнеркәсіп және ауыл шаруашылығы салаларын сумен қамтамасыз ету жүйелерін құру бойынша тәжірибесі мол компаниялардың мүмкіндіктерін пайдалану және оны одан әрі дамыту ісін қолға алу біздің еліміз үшін оң шешім болары сөзсіз.

Қорыта айтқанда бір кездері жерінің көбі тас, тұщы суының аздығынан өз халқын сыйғыза алмаған Израиль бүгінде су технологиялары бойынша әлемдік көшбасшы болып саналады. Мұндай нәтижеге халықтың суға деген жоғары мәдениеті, үкіметтің ғылымды қолдауы мен ел азаматтарының қажырлы еңбегінің арқасында жетіп отыр.

Израиль су комитетінің бұрынғы басшысы Шимон Талдың «Су ресурсын қалай басқарғанына қарап, ол ел жөнінде көп нәрсе айтуға болады» деген пікірі немесе кәсіпкер Әмір Полаттың «Су тапшы емес, жаңа идея тапшы» дегені – бүгінде экономикалық дамудың даңғыл жолына түскен Қазақстан үшін ойланарлық мәселе.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. А.С.Еңсегенов. «Су ресурстарын басқарудағы мемлекеттік саясат» магистрлік жобасы. – 2022 жыл, (қаралған күні 15.09.2023);
2. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы 01.09.2023 ж., <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416> (қаралған күні 21.11.2023);
3. Сигел М.Сет. Су болсын. Израильдің сусаған әлемге берген амалы – Алматы: Steppe&World, 2022. – 276 бет;
4. Йориш Ави, Инноватор бол: Израильдің әлемді алға жетелеген жаңалықтары мен жетістіктері – Алматы, «Steppe and World» баспасы, 2020. – 236 бет;
5. Дархан Сатыбалды Түркістан облысында су үнемдеу технологиясын пайдалану көрсеткішін көтеру бойынша нақты тапсырмалар берді (20.02.2024), <https://www.gov.kz/memleket/entities/ontustik/press/news/details/709164?lang=kk>, (қаралған күні 25.02.2024);
6. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың III Ұлттық құрылтайда сөйлеген сөзі, 15.03.2024, <https://quryltai.kz/kk/article/vystuplenie-glavy-gosudarstva-na-iii-zasedanii-natsionalnogo-kurultaya> (қаралған күні 17.03.2024);
7. Қазақстанның оңтүстігіндегі шаруалар арзан бағадағы суармалы сумен қамтамасыз етіледі (26.02.24), <https://www.gov.kz/memleket/entities/water/press/news/details/713141?lang=kk>, (қаралған күні 28.02.24);
8. Су ресурстары және ирригация министрлігі жерасты суларын пайдалану үлесін арттыруды жоспарлар отыр (27.02.24), <https://www.gov.kz/memleket/entities/water/press/news/details/714177?lang=kk>, (қаралған күні 28.02.24);
9. 2023 жылы шекаралас елдермен трансшекаралық өзендер мәселелері бойынша 20-дан астам іс-шара өтті (23.02.2024), <https://www.gov.kz/memleket/entities/water/press/news/details/711977?lang=kk>, (қаралған күні 01.03.2024);
10. Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің оқытушылары мен студенттері суды мақта қауызымен қайта тазалау әдісін ойлап тапты, 11.03.2024, <https://www.gov.kz/memleket/entities/water/press/news/details/722806?lang=kk>, (қаралған күні 17.03.2024);
11. Ж.Орынбаев, Т.Тұмашбай. Ұлттық қауіпсіздік контексіндегі су қауіпсіздігі, 12.05.2022 ж., Қоғам & Дәуір ғылыми-сараптамалық журнал № 4 (76) 2022, <https://journal-kogam.kisi.kz/index.php/kd/article/view/138> (қаралған күні 21.11.2023 ж.);
12. Қазақстанда ғылымды қаржыландыру 2025 жылда ЖІӨ 1% құрайды (13.12.2023), <https://jity.kz/kk/kazakstanda-gylymdy-karzhylandyru-2025-zhylda-zhio-1-kuraydy-38105>, (қаралған күні 02.03.2024);
13. Су саласы мамандықтарының студенттері «Болашақ» бағдарламасы бойынша шетелде оқитын болады (02.02.24), <https://www.gov.kz/memleket/entities/water/press/news/details/697771?lang=kk>, (қаралған күні 02.03.2024).

ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИИ ПРОЕКТНОГО ОБУЧЕНИЯ В ГЕОЭКОЛОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ ШКОЛЬНИКОВ

Барат Шугыла Амангелдикызы

Магистрант 2 курса,

Научный руководитель: Лайсханов Шахислам Узакбаевич

PhD, и. о. ассоциированного профессора

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Казахстан, г. Алматы

АННОТАЦИЯ

Эта статья исследует применение проектного обучения в геоэкологическом образовании школьников, подчеркивая его значимость для формирования экологического сознания и ответственного отношения к окружающей среде. В статье рассматриваются ключевые принципы проектного обучения, включая студенческую центрированность, реальную значимость проектов, глубокое исследование, и междисциплинарное сотрудничество. Особое внимание уделяется тому, как проектное обучение способствует активному участию учащихся, развитию критического мышления и практических навыков.

Статья подробно анализирует преимущества использования проектного обучения для понимания и решения геоэкологических вопросов, обсуждает успешные проекты, реализованные в школах, такие как исследования местных экосистем, кампании по переработке, и создание устойчивых школьных садов. Также рассматриваются проблемы и возможные решения при внедрении проектного обучения в школьные программы, включая ограничения по времени, ресурсам и поддержке учебных заведений.

В статье подчеркивается потенциал проектного обучения в развитии геоэкологического образования и выделяются перспективы дальнейших исследований и реализации проектного подхода в образовательной практике. Статья призвана стимулировать диалог между педагогами, администрацией школ и политиками в области образования для продвижения и улучшения экологического образования через инновационные обучающие методы.

Введение. В современном мире, столкнувшемся с масштабными экологическими вызовами, важность экологического образования школьников не может быть переоценена. Обучение, направленное на формирование у учащихся глубокого понимания природных процессов и осознанного отношения к окружающей среде, является ключевым элементом в стратегии устойчивого развития общества. В этом контексте технология проектного обучения выступает не просто как альтернативный метод педагогики, а как необходимый инструмент для развития экологического сознания и активизации учащихся.

Проектное обучение — это метод обучения, при котором учащиеся активно участвуют в комплексных проектах, которые имеют практическую значимость и социальную ценность. Этот подход позволяет школьникам не только усваивать академические знания, но и применять их для решения реальных задач, что способствует глубокому и осмысленному обучению. В области геоэкологии, где учащиеся изучают взаимодействие между живыми организмами и их физической средой, проектное обучение может дать мощный толчок к развитию критического мышления, исследовательских навыков и гражданской ответственности.

Особенно актуально применение проектного обучения в контексте экологических инициатив. Работа над проектами, связанными с охраной окружающей среды, позволяет учащимся ощутить свою вовлечённость в решение глобальных проблем и влиять на состояние экосистем на местном уровне. Это формирует у них не только знания, но и установки, необходимые для создания более зелёного и устойчивого будущего.

Таким образом, проектное обучение в геоэкологическом образовании играет решающую роль в воспитании нового поколения осведомлённых, ответственных и активных граждан, способных не только адаптироваться к изменениям окружающей среды, но и участвовать в их формировании.

Основная часть. Проектное обучение представляет собой образовательный подход, в котором учебный процесс строится вокруг комплексных, многосторонних проектов, ориентированных на решение реальных задач и проблем. Этот метод обучения акцентирует внимание на активной деятельности учащихся, их самостоятельности и коллаборативности, что делает обучение более глубоким и значимым. Ниже представлены ключевые характеристики и принципы проектного обучения, которые обеспечивают его эффективность.

Студенческая центрированность. Учащиеся играют активную роль в планировании и выполнении проектов. [1] Это дает им возможность принимать обоснованные решения и развивать уверенность в своих способностях.

Реальная значимость: Проекты имеют практическую значимость для учащихся, что повышает их мотивацию. Работа над настоящими проблемами позволяет видеть результаты своих усилий и их воздействие на окружающую среду или общество [2].

Глубокое исследование. Проектное обучение требует от учащихся исследования и анализа информации на глубоком уровне [3]. Это способствует развитию исследовательских навыков и умению критически оценивать информацию.

Сотрудничество. Большинство проектов предполагают работу в командах, что развивает навыки сотрудничества и общения [4]. Учащиеся учатся разделять обязанности, уважать разные мнения и совместно решать задачи.

Интеграция и применение знаний. Проектное обучение часто требует интеграции знаний из различных учебных дисциплин, что способствует их практическому применению. [5] Это не только улучшает усвоение материала, но и показывает его реальную ценность.

Эти принципы делают проектное обучение особенно эффективным для геоэкологического образования. Работая над экологическими проектами, учащиеся не только учатся решать сложные задачи и применять теоретические знания на практике, но и развивают критическое мышление и глубокое понимание важности устойчивого взаимодействия с природой. Это формирует у них необходимые качества для будущих экологически ответственных граждан.

Преимущества проектного обучения в геоэкологии. Проектное обучение в области геоэкологии предлагает уникальные возможности для улучшения понимания экологических концепций и вопросов среди учащихся. Этот подход позволяет студентам не только усваивать теоретические знания, но и применять их на практике, что способствует более глубокому и долговременному усвоению материала. Рассмотрим ключевые преимущества использования проектного обучения в геоэкологическом образовании:

1. **Повышение экологической осведомленности.** Учащиеся, занимающиеся проектным обучением, часто сталкиваются с реальными экологическими проблемами, что способствует развитию глубокого понимания текущих глобальных и местных вызовов. Работа над проектами, такими как мониторинг качества воды в местных водоемах или создание устойчивых садов, позволяет студентам видеть непосредственное влияние человеческой деятельности на природу.
2. **Развитие критического мышления и принятие решений.** Проектное обучение требует от учащихся анализа данных, решения проблем и принятия обоснованных решений. Эти процессы критически важны в экологическом контексте, где проблемы часто сложны и многоаспектны. Например, при разработке плана по улучшению местной экосистемы учащиеся должны учитывать экологические, экономические и социальные факторы.
3. **Практическое применение знаний.** Проекты в области геоэкологии позволяют учащимся применять научные знания в реальных условиях. Это не только усиливает усвоение материала, но и помогает студентам понять, как теоретические концепции

применимы в повседневной жизни. Например, проект по созданию устойчивых школьных садов может включать элементы ботаники, химии и экологии.

4. Формирование ответственного отношения к окружающей среде. Участие в экологических проектах способствует развитию чувства ответственности за состояние окружающей среды. Учащиеся, которые лично сталкиваются с последствиями экологических проблем и участвуют в их решении, чаще приобретают устойчивые привычки и стремятся к экологически ответственному поведению в будущем [6,7,8].

Интеграция в учебные программы. Интеграция проектного обучения в существующие учебные программы может быть осуществлена через междисциплинарные проекты, которые объединяют знания по биологии, химии, географии и другим предметам. Создание специализированных модулей или выборочных курсов по проектному обучению также может стать эффективным способом дополнения традиционных учебных планов. Кроме того, школы могут сотрудничать с местными экологическими организациями и научными институтами для реализации образовательных проектов, что усилит практическую направленность обучения и обеспечит учащимся доступ к экспертным знаниям и ресурсам.

Таким образом, проектное обучение в геоэкологии не только улучшает понимание учащимися экологических проблем, но и способствует формированию активной жизненной позиции и готовности к решению этих проблем на практике.

Проектное обучение в геоэкологии предоставляет учащимся возможности для реализации значимых инициатив, которые оказывают влияние как на школьное сообщество, так и на окружающую среду [9]. Ниже приведены примеры проектов, успешно реализованных в школьной практике:

1. Исследование местных водоемов

Проект: Учащиеся средней школы провели серию исследований качества воды в местных реках и озерах. Проект включал сбор проб воды, их анализ на содержание загрязнителей и оценку биоразнообразия водных экосистем.

Результаты: Результаты исследования были представлены на школьной научной конференции и переданы в местный водный комитет. Основываясь на данных учащихся, были предложены меры по улучшению качества воды, что способствовало повышению экологической осведомленности и активности местного сообщества.

2. Кампания по переработке

Проект: Школьники организовали кампанию по сбору и переработке пластика в рамках школьной инициативы по сокращению отходов. Проект включал разработку информационных материалов, установку специальных контейнеров для сбора пластика и сотрудничество с местными перерабатывающими заводами.

Результаты: В результате кампании значительно увеличилось количество перерабатываемых отходов. Проект не только помог уменьшить воздействие на окружающую среду, но и развил у учащихся навыки проектного управления и командной работы.

3. Создание устойчивого школьного сада

Проект: Группа учащихся запустила проект по созданию устойчивого сада на территории школы, который включал элементы вертикального озеленения и компостирования органических отходов. Студенты сами проектировали сад, выбирали растения и занимались их посадкой и уходом.

Результаты: Школьный сад стал не только местом для отдыха и обучения, но и образцом экологически устойчивых практик. Учащиеся получили практический опыт в агрономии и экологии, а школа снизила свои операционные расходы на утилизацию отходов благодаря компостированию.

4. Мониторинг микроклимата школы

Проект: Учащиеся провели исследование микроклимата в классных комнатах, анализируя уровни углекислого газа, температуру и влажность воздуха, чтобы определить их влияние на учебный процесс.

Результаты: На основе собранных данных учащиеся разработали рекомендации по оптимизации вентиляционной системы и использованию комнатных растений для улучшения качества воздуха. Это повысило общий комфорт в классах и улучшило условия для обучения.

Эти проекты показывают, как школьники могут активно участвовать в решении актуальных экологических проблем, развивая при этом ценные навыки и знания. Проектное обучение создает условия для практической реализации теоретических знаний и формирования ответственного отношения к окружающей среде, что является неотъемлемой частью современного образования.

Внедрение проектного обучения в школьные программы может столкнуться с рядом препятствий, включая ограничения по времени, нехватку ресурсов, и отсутствие поддержки со стороны администрации школы. Однако для каждой из этих проблем существуют возможные решения.

1. Ограничения по времени

Проблема: Расписание школьных занятий часто перегружено, и учителям может быть сложно найти время для длительных проектов, которые требуют глубокого погружения и продолжительной работы.

Решение: Интеграция проектов в существующие учебные планы может помочь. Проекты могут быть разделены на модули, которые выполняются в рамках обычных уроков. Также полезно использовать проекты в качестве средства для объединения нескольких учебных дисциплин, что позволяет использовать время более эффективно.

2. Нехватка ресурсов

Проблема: Школам может не хватать финансов, материалов или технологий для реализации сложных проектов.

Решение: Поиск внешних источников финансирования, таких как гранты от образовательных фондов, местных бизнесов или государственных программ, может быть ключом к решению этой проблемы. Также школы могут сотрудничать с университетами или научными организациями, которые могут предоставить необходимые материалы или оборудование.

3. Отсутствие поддержки со стороны учебного заведения

Проблема: Администрация школы или другие учителя могут не видеть преимуществ проектного обучения или считать его слишком трудоемким и сложным для внедрения.

Решение: Для убеждения администрации в необходимости внедрения проектного обучения можно провести презентацию успешных проектов и исследований, демонстрирующих его эффективность. Участие в профессиональных развивающих программах и семинарах также может помочь учителям и администраторам лучше понять преимущества и методы реализации проектного обучения [10,11,12,13].

Заключение. Проектное обучение в области геоэкологии представляет собой мощный образовательный инструмент, который способствует формированию глубоких знаний, практических навыков и экологического сознания у школьников. Этот подход не только улучшает понимание учащимися геоэкологических процессов и проблем, но и мотивирует их к активному участию в решении экологических вопросов, что является критически важным в современном мире.

- Формирование ответственного отношения к окружающей среде. Проектное обучение помогает учащимся понять свою роль в сохранении и защите природы, что важно для формирования будущих экологически ответственных граждан.
- Интеграция современных технологий. Использование цифровых инструментов и ресурсов, таких как GIS (географические информационные системы), дроны для сбора экологических данных и виртуальная реальность для имитации экологических процессов, может значительно обогатить проектное обучение в геоэкологии.

- Международное сотрудничество и обмен опытом. Развитие партнерских программ между школами разных стран способствует обмену опытом и лучшим практиками в области проектного обучения, что расширяет горизонты учащихся и учителей.
- Продолжение научных исследований. Важно продолжать изучение влияния проектного обучения на учебные достижения и экологическое поведение учащихся, что поможет улучшать методики и подходы в этой области.

Проектное обучение в геоэкологии предлагает обширные возможности для образовательной практики, направленной на устойчивое развитие и экологическое просвещение. Это не только способ обучения, но и путь к формированию более осознанного и ответственного подхода к взаимодействию с природной средой.

Список литературы:

1. Helle, L., Tynjälä, P., Olkinuora, E. Project-based learning in post-secondary education – theory, practice and rubber sling shots // Higher Education. – 2015. – Vol. 69, No. 4. – Pp. 569-582.
2. Bell, S. Project-based learning for the 21st century: skills for the future // The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas. – 2016. – Vol. 89, No. 2. – Pp. 54-60.
3. Han, S., Capraro, R., Capraro, M. M. How science, technology, engineering, and mathematics (STEM) project-based learning (PBL) affects high, middle, and low achievers differently: The impact of student factors on achievement // International Journal of Science and Mathematics Education. – 2015. – Vol. 13, No. 5. – Pp. 1089-1113.
4. Larmer, J. Project-Based Learning as a Context for Arts Integration // Art Education. – 2019. – Vol. 72, No. 2. – Pp. 14-19.
5. Savery, J. R. Overview of problem-based learning: Definitions and distinctions // Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning. – 2015. – Vol. 9, No. 2. – Pp. 9-20.
6. Smith, G., Thomas, R. Project-based learning in environmental science: Connecting innovations in learning to enhanced educational outcomes // Environmental Education Research. – 2018. – Vol. 24, No. 4. – Pp. 573-589.
7. Johnson, L., Daniels, P. Enhancing sustainability education through project-based learning in geoscience // Journal of Geoscience Education. – 2019. – Vol. 67, No. 2. – Pp. 131-144.
8. Williams, K., Mitchell, J. Project-based learning in environmental and geoscience education: Student outcomes and teacher perceptions // Science Education International. – 2021. – Vol. 32, No. 1. – Pp. 45-53.
9. Myrzaliyeva M. et al. Improving the methodology of teaching natural sciences: geocological approaches in education // Научный журнал «Вестник НАН РК». – 2022. – №. 2. – С. 148-159.
10. Sumarni W. The Strengths and Weaknesses of the Implementation of Project Based Learning: A Review. International Journal of Science and Research, 2015 y, vol.4, no.3, pp 478-484.
11. Maros M. Project-based learning and its effectiveness: evidence from Slovakia. Interactive learning environments, 2023 y, vol.31, no. 7, pp.4147-4155.
12. Wang, L., Chen, S. "Innovative Approaches to Integrating Project-Based Learning in Geoenvironmental Curriculum". Geoenvironmental Education Quarterly, 2020 y, vol.7, no.1, pp.78-89.
13. Garcia, M., Rodriguez, A. (2022). "Addressing Challenges in Project-Based Learning in Geoenvironmental Education: A Case Study Approach". International Journal of Geo-Education, 2022 y, vol.15, no.2, pp.134-147.

ПРИМЕНЕНИЕ ЛАЗЕРНОГО СКАНИРОВАНИЯ ДЛЯ АНАЛИЗА ДЕФОРМАЦИЙ В СТРОИТЕЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЯХ: ИССЛЕДОВАНИЕ СЛУЧАЯ ТРЕЩИН И ДЕФОРМАЦИЙ В СТЕНЕ

Есенжолова Айгерім Жұматқызы

*Магистрант 2-курса ОП 7М07329-«Строительство», кафедра «Строительство»,
ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан*

Научный руководитель – к.т.н., и.о.доцент Тлеубаева Акмарал Кубегенқызы

Аннотация: В данной статье представлен детальный анализ применения технологии лазерного сканирования для обнаружения и анализа деформаций в строительных конструкциях. На примере обследования стены, страдающей от трещин и деформаций, рассматриваются методы сканирования, анализа данных и выявления причин деформаций. Полученные результаты имеют важное значение для практиков в области строительства и инженерии, а также для разработчиков новых методов мониторинга состояния строительных объектов.

Введение: В современном строительстве, обеспечение безопасности и надежности строительных конструкций является одной из ключевых задач. Однако, деформации и трещины в конструкциях могут возникать под воздействием различных факторов, и их своевременное обнаружение и анализ являются необходимыми для предотвращения серьезных аварийных ситуаций. В этом контексте, использование современных технологий, таких как лазерное сканирование, обещает значительное сокращение времени и ресурсов, затрачиваемых на диагностику состояния конструкций.

Основная часть. Классический метод деформационного мониторинга, заключается в съемке тахеометром характерных точек. Основным недостатком данного метода - измерения проводятся вручную, а, следовательно, большое влияние оказывает человеческий фактор. Вторым недостатком является скорость проведения съемки, на один объект может затратить более 10 часов. Особенно это критично в зимнее время, когда световой день сильно ограничен. Для преодоления указанных недостатков классического метода эффективно применять наземное лазерное сканирование.

Технология наземного лазерного сканирования необходима для сбора геометрических параметров объекта и основана на измерении пространственных координат точек на его поверхности. Используя фазовый или импульсный лазерный дальномер и угломерное устройство, прибор измеряет расстояние до объекта и направление лазерного луча, а встроенное программное обеспечение пересчитывает измеренные величины в трехмерные координаты. Сканер, исходя от режима работы, от модели прибора, может производить измерения точек от нескольких тысяч до миллиона. Вращающееся зеркало или призма производит отклонение сканирующего луча в вертикальной плоскости, таким образом осуществляет вертикальную развертку сканера. Горизонтальная развертка прибора осуществляется с помощью вращения сканера вокруг своей оси, с заданной скоростью. Конечный итог данной работы – это «облако точек» [1]. Результат работы представляет собой растровое изображение - скан, значения пикселей, которые являются элементами вектора со следующими компонентами: измеренное расстояние, интенсивность отраженного сигнала и RGB составляющая, характеризующая реальный цвет точки.

Благодаря лазерному сканированию возможно в кратчайшие сроки получить всю необходимую информацию об объекте, касающуюся его геометрической структуры.

Для исследования деформаций в стены был использован лазерный сканер последнего поколения. С помощью этого сканера были получены трехмерные изображения стены с высокой точностью и разрешением (см. рисунок 1). После этого данные были обработаны с применением специализированного программного обеспечения для анализа деформаций и выявления неоднородностей в структуре материала.

Рисунок 1 – Трехмерные изображения стены.

Анализ данных, полученных в результате лазерного сканирования, позволил выявить характер деформаций в стене (см. рисунок 2). Обнаружено было, что стена подвергается вертикальному сжатию, что приводит к выдавливанию наружу на 15 см, так же деформации и повреждению сэндвич-панелей (см. рисунок 3). Дополнительный анализ позволил выявить нестандартные нагрузки, которые могут быть причиной деформаций, и предложить соответствующие меры для их устранения.

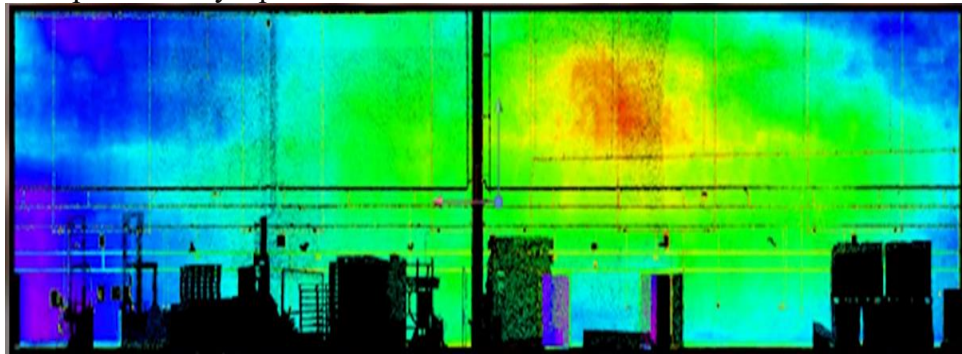

Рисунок 2 – Цветовая карта отклонений

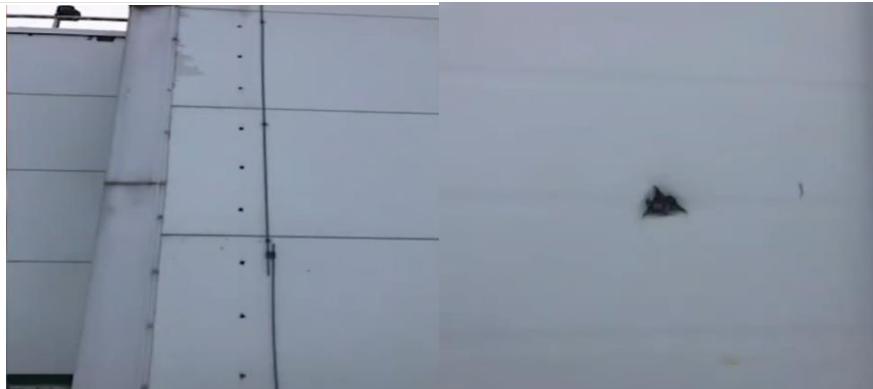

Рисунок 3 – Деформация и повреждение сэндвич-панелей

Преимущества лазерного сканирование включают [2]:

- Получение воспроизводимых точек объекта для многовременного сравнения облаков точек.
- Повышение внутренней точности каждой локально отфильтрованной точки с использованием корректировок плоскости наименьших квадратов.
- Высокая пространственная дискретизация интересующей структуры без использования искусственных маркеров, что повышает выразительность результатов при одновременном снижении затрат на таргетинг и обслуживание.
- Возможность использования локально полученных точек для дополнительного анализа, такого как определение линий изгиба.

Выводы: Представленный в статье случай исследования подтверждает эффективность и перспективность применения лазерного сканирования для обнаружения и анализа деформаций в строительных конструкциях. Полученные результаты позволяют не только определить характер деформаций, но и выявить их причины, что является важным шагом в обеспечении безопасности и долговечности строительных объектов. Дальнейшие исследования в этой области могут способствовать развитию новых методов мониторинга и предотвращению потенциальных аварийных ситуаций.

Список использованных источников

1. И.А. Бушнева, Ю.А. Безверхова, Г.Г. Шевченко, Д.А. Гура, Об использовании наземного лазерного сканирования для получения фасадных чертежей исследуемых зданий и строений. - Научные труды КубГТУ, № 11, 2016.
2. Terrestrisches Laserscanning für die Bauwerksüberwachung. German Geodetic Commission (DGK), Volume C, Nr. 641, Munich, Germany.

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ШКОЛЬНОЙ ГЕОГРАФИИ

Жасымбек Бибижамал Адильбеккызы

Магистрант 2 курса,

Научный руководитель: Муздыбаева Карлыгаи Каманаевна

кандидат географических наук

Казахский национальный педагогический университет имени Абая,

Казахстан, г. Алматы

АННОТАЦИЯ

Система образования-это сложная система, которая требует новых методов обучения и в будущем будет тесно связана с технологиями. Кроме того, очевидно, что, эффективно применяя его в области знаний, можно достичь новых возможностей. Интенсивное изучение и интеграция искусственного интеллекта в 21 век, развитие которого позволит вывести область знаний на новый уровень. В статье представлены возможности использования искусственного интеллекта в преподавании школьной географии. Основная цель исследовательской работы-изучить возможности искусственного интеллекта в школьной географии и его применение в обучении. В запланированной исследовательской работе было проведено интервью, в котром участвовали 10 учителей географии и был проведен анализ на основе ответов в интервью. На основе анализа делается вывод, что использование программ искусственного интеллекта в школьной географии помогает повысить уровень образования и сэкономить время, затрачиваемое на подготовку заданий в соответствии с содержанием темы.

Ключевые слова: преподавание географии, искусственный интеллект, глобальная тенденция, инновационные технологии.

Введение. В современном мире стремительного развития технологий и цифровой трансформации образования внимание общества и педагогического сообщества все больше смещается в сторону перспектив использования искусственного интеллекта в образовательном процессе [1,5]. Возможность эффективного применения искусственного интеллекта может быть использована в преподавании одной из основных образовательных областей-географии. В то время как в прошлом географические знания часто ограничивались картами и учебниками, сегодня перед нами открываются новые возможности благодаря интеграции искусственного интеллекта в учебный процесс. Искусственный интеллект-это инновационный инструмент, который способствует более глубокому и интерактивному пониманию географических концепций благодаря своей способности обрабатывать данные, обучать на основе опыта и принимать самостоятельные решения. Внедрение искусственного интеллекта в уроки географии не ограничивается простым технологическим обновлением и становится ключевым фактором, определяющим новый облик обучения, чтобы учащиеся могли более эффективно участвовать в учебном процессе.

Будущее сферы образования зависит от применения новых методов и технологий в образовании [1]. Любая текущая отрасль и система, как и система образования, требующая современных изменений и инноваций, может получить возможность подняться на новую ступень развития путем эффективной интеграции новых возможностей в науке. Одним из основных средств является искусственный интеллект, который рассматривается как четвертое

революционное изменение [4]. Кроме того, использование искусственного интеллекта в образовании также включало и противоположные мнения. Однако из-за нашей неспособности отказаться от использования искусственного интеллекта в будущем важно учитывать ситуацию с его рациональным использованием. Это связано с тем, что отрасль науки и образования требует инноваций.

Искусственный интеллект имеет некоторые возможности и является новым направлением информационных технологий, которое в настоящее время интенсивно изучается [3]. Как тенденция в науке и образовании, в сферу образования интегрируется применение искусственного интеллекта. Использование искусственного интеллекта в образовании, в исследовательских работах «Computer Assisted Learning (CAL-83)» и «Artificial Intelligence and Education», было впервые использовано в 1983 году [6]. В ходе первой части исследования было доказано, что применение искусственного интеллекта в сфере образования еще недостаточно изучено при проведении анализа отечественных и зарубежных работ [6,14]. Использование искусственного интеллекта в сфере образования, а точнее в школьной географии, имеет свои преимущества. Использование искусственного интеллекта в школьной географии, помимо предоставления учителям новых возможностей в обучении, является вспомогательным инструментом, позволяющим повысить познавательную деятельность обучающихся [2]. География часто является одним из предметов, которые используют больше визуальных данных, чем другие предметы. Например, использование глобусов, карт, геоинформационных систем может стать основным вспомогательным инструментом в преподавании дисциплины. То есть при обучении географии содержание темы эффективно представляется с помощью методов визуализации.

Результаты исследования и обсуждение. В ходе проведения исследования, с целью анализа использования искусственного интеллекта в преподавании школьной географии, были проведены интервью с учителями. В интервью, проведенном в офлайн формате, приняли участие учителя географии средней школы г. Шымкент. Количество всех учителей, принявших участие в интервью - 10 учителей. Для интервью был подготовлен специальный список исследовательских вопросов, и были заданы вопросы о том как часто они используют программы, использующие искусственный интеллект, и степени его эффективности.

В интервью: «используете ли вы искусственный интеллект в преподавании школьной географии, если да, то какие приложения вы используете?», на вопрос преподаватели:

«Я использую ChatGPT как для создания текстовых заданий и это позволяет мне сэкономить время».

«На данный момент я думаю, что самая популярная программа ChatGPT, кроме того, я не знаком с другими программами искусственного интеллекта, и не особо использую на уроках».

«Я использую ChatGPT и Copilot для презентации, они просты в использовании и могут сэкономить мне много времени».

«Я использую искусственный интеллект для визуальных эффектов и задач, которые я использую на уроках, и их использование эффективно. Но многие из них работают только на английском, и затрудняет их использования».

«Мы можем использовать искусственный интеллект в планировании, организации урока».

Таким образом, школьные учителя могут использовать приложение ChatGPT в преподавании географии [13]. Кроме того, в работах зарубежных ученых говорится, что с

момента запуска ChatGPT в ноябре 2022 года он собрал 1 миллион пользователей за 5 дней и 100 миллионов пользователей за 2 месяца [8]. Малазийские ученые разработали специальную шкалу, чтобы подтвердить, насколько преподаватели осведомлены об искусственном интеллекте. Таким образом, ученые рассчитали темпы интеграции искусственного интеллекта в сферу образования с количественным показателем. Создание таких исследовательских работ свидетельствует о важности искусственного интеллекта в мировой системе образования [9]. Во время интенсивной интеграции инноваций в сфере образования, большое значение имеет и школьная администрация. Это связано с тем, что применение любой новой технологии должно одобряться руководством [10].

В качестве примера рассмотрим возможности программы, упомянутой выше в интервью (Рис.1) преподавателем географии. GitHub Copilot-это инструмент искусственного интеллекта, разработанный совместно GitHub и OpenAI. Copilot-это приложение искусственного интеллекта, которое готовит готовые фотографии в соответствии с содержанием темы за считанные секунды. Это приложение, которое помогает учителям, в соответствии с темой урока, раскрывать содержание темы, оптимизируя интерпретацию, которая требует визуального подхода к теме, позволяя быстро разрабатывать фотографии.

Рисунок 1. Изображение, созданное с помощью искусственного интеллекта Copilot

Специфика использования приложения Copilot, в наглядном методе, широко используемом на уроках географии, позволяет создать картинку нужного содержания. Используя приложение, вы также можете создавать специальные изображения для презентации на заданную тему. Использование наглядного метода, с целью правильного понимания учащимися содержания темы, является важным при обучении школьной географии. Это связано с тем, что предмет географии преподавался как с использованием визуального метода до новых технологий, так и с использованием карты, глобуса и атласа. А поскольку достижения современных технологий позволяют внедрять цифровые обучающие среды с новыми возможностями, при обучении географии также учитывается частота использования визуального метода, эффективность использования и использования времени. Следовательно, передовые технологии, основанные на искусственном интеллекте, позволяют учителям создавать различные визуальные образы, которые поддерживают обучение учащихся [11].

Вывод. В заключение, в статье мы можем рассматривать школьную географию как инструмент, позволяющий упростить процесс обучения, в том числе с помощью искусственного интеллекта. Интегрируя эффективное применение искусственного интеллекта в школьную географию, мы можем повысить качество образования. Важно то, что мы не можем остановить использование искусственного интеллекта в системе образования, это -мировая тенденция и искусственный интеллект-движущая сила в образовании [12]. Таким образом, если рассматривать эффективное использование искусственного интеллекта, мы можем использовать его в системе образования, а именно в школьной географии, с целью повышения качества образования.

Учитывая стремительное развитие технологий и стремительные изменения в сфере образования, проблема интеграции искусственного интеллекта на уроках географии становится ключевым аспектом современного образовательного процесса. На основании результатов опроса учителей географии можно сделать ряд важных выводов.

Во-первых, наш анализ показывает, что большинство учителей понимают важность использования искусственного интеллекта в процессе обучения. Преподаватели могут использовать приложения искусственного интеллекта на уроках школьной географии, проводить интерактивные занятия, которые, в свою очередь, могут повысить уровень активности учащихся в классе и улучшить их понимание географических концепций.

Во-вторых, выявлены определенные препятствия на пути успешной интеграции искусственного интеллекта. Некоторые учителя обеспокоены отсутствием надлежащей подготовки и доступа к соответствующему оборудованию. Кроме того, это открывает возможности для создания обучающих программ и ресурсов, направленных на устранение барьеров и поддержку преподавателей для интеграции технологий.

В-третьих, опыт некоторых учителей, успешно использующих искусственный интеллект, показывает эффективность использования искусственного интеллекта в обучении географии. Благодаря повышению уровня активности и мотивации учащихся, а также обучению с помощью систем искусственного интеллекта, высока вероятность повышения качества образования в будущем.

Таким образом, интеграция приложений искусственного интеллекта на уроках географии дает уникальные возможности для укрепления образовательного процесса и создания более глубоких и продуктивных образовательных сред. Необходимость исследований, направленных на разработку более эффективных методов в поддержку учителей и создание инновационных образовательных ресурсов, становится неотъемлемой частью стратегии развития образования. Это этап развития, который требует коллективных усилий образовательных учреждений, преподавателей, разработчиков технологий и общества в целом, чтобы обеспечить максимальное использование потенциала искусственного интеллекта в преподавании географии и подготовить новое поколение к вызовам современного мира.

Список литературы:

1. Ан Х., Чай К., Ли Ю. Моделирование поведенческого намерения учителей английского языка использовать искусственный интеллект в средних школах // *Educ Inf Technol* 28 , 5187–5208 (2023).
2. Дайан Тоар Ю.Г.; Фуад Абдул Х., Диди С. Искусственный интеллект в классах EFL: друг или враг? // *Журнал LEARN: Сеть исследований в области языкового образования и усвоения знаний* , v15 n1 p232-256, январь-июнь 2022 г.

3. *Моханад Х.* ChatGPT в образовании: стратегии ответственного внедрения // *Современные образовательные технологии*, v15 n2 Статья ер421 2023 г.
4. *Мохамед А., Кирк П.* Искусственный интеллект в четвертой промышленной революции для образования в интересах устойчивого развития // *Канадский журнал обучения и технологий*, том 48 (4), Специальный выпуск за 2022 г.
5. *Мурат Т.* Метафорические представления учащихся средних школ о концепции искусственного интеллекта // *Международный журнал исследований образования и грамотности*, v11 n2, стр. 108-116, 2023 г.
6. *Кабан, А.* Искусственный интеллект в образовании: подход к научному отображению. *Международный журнал образования в области математики, естественных наук и технологий (IJEMST)*, 11 (4), 844-861, 2023
7. *Актай С.* Удобство использования изображений, сгенерированных искусственным интеллектом (ИИ) в образовании // *Международный журнал технологий и образования*, том. 6, № 2; декабрь 2022 г.
8. *Сюй, Ю.К., Чинг, Ю.Х.* Генеративный искусственный интеллект в образовании, часть первая: динамический рубеж // *TechTrends 67*, 603–607 (2023).
9. *Ферикоглу, Д., Акюн, Э.* Исследование осведомленности учителей об искусственном интеллекте: масштабное исследование развития. *Малазийский онлайн-журнал образовательных технологий*, 10 (3), 215-231, 2022.
10. *Тайсон, М.М., Зауэрс, Нью-Джерси.* «Принятие и внедрение искусственного интеллекта школьными руководителями», *Журнал управления образованием*, Vol. 59 № 3, стр. 271-285, 2021. <https://doi.org/10.1108/JEA-10-2020-0221>
11. *Цао И., Цзя Чжай.* Преодоление разрыва: влияние ChatGPT на финансовые исследования // *Журнал китайских экономических и бизнес-исследований*, 21:2, 177-191, DOI:10.1080/14765284.2023.2212434
12. *Tapalova O., Zhiyenbayeva N.* Artificial Intelligence in Education: AIED for Personalised Learning Pathways *The Electronic Journal of e-Learning*, 20(5), pp. 639-653
13. *О'Ди Х., О'Ди М.* Действительно ли искусственный интеллект - следующая важная вещь в обучении и преподавательской деятельности, действительно ли следующая важная вещь в обучении и преподавательской деятельности в сфере высшего образования? // *Журнал университетского преподавания и практики обучения*
14. *Сон Т.Х. Фам, Полин М. Сэмсон.* Развитие искусственного интеллекта в образовании: обзор в контексте // *Журнал компьютерного обучения*, 1 мая 2022 г.

АҚШАЛАЙ ӨНДІРІП АЛУ МӘЖБҮРЛЕУ ШАРАСЫНЫҢ ПРОЦЕССУАЛДЫҚ ТӘРТІБІ

Жандар Айдарұлы Болатбек

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы магистранты,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.*

Аннотация. Мақалада авторлар ақшалай өндіріп алу мәжбүрлеу шарасын қолданудың тиімділігін зерделеу және оны жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеуді қамтиды. Жұмыста қылмыстық процестік жауаптылық институтын талдап, ондағы ақшалай өндіріп алудың қылмыстық процестік жауаптылық санкциясы ретіндегі орнын анықтау мен қылмыстық процестік заңнамасының нормаларында бекітілген сотқа дейінгі және сот өндірісінде ақшалай өндіріп алу жазасын тағайындау тәртібін зерделеу, бағалау және осындай шараларды қолдануға кедергі келтіретін факторларды анықтай отырып ұсыныстар әзірлеу басты назарда болды.

Түйінді сөздер: ақшалай өндіріп алу; мәжбүрлеу шаралары; тергеуші; анықтаушы; прокурор; алдын ала тергеу.

Сотқа дейінгі өндіріс шеңберінде ақшалай өндіріп алу немесе оны іс жүзінде қолдану қылмыстық іске қатысушылардың өздеріне заңмен жүктелген процестік міндеттерді уақтылы және тиісінше орындауына ықпал етеді және сотқа дейінгі сот ісін жүргізудің тиімділігін арттырады. Соңғы жылдары тергеу және сот тәжірибесінде қылмыстық процеске қатысушылардың Қылмыстық процестік кодексімен көзделген міндеттерді орындаудан жалтару (анықтаушының, тергеушінің, прокурордың немесе соттың шақыруы бойынша келмеу, айғақ беруден бас тарту немесе жалған айғақ беру және т.б.), олардың сотты құрметтемеушіліктің әртүрлі нысандардағы көріністері (сот ісін жүргізуге кедергі жасау, сот отырысының басқа қатысушыларының атына балағат сөздер айту, судьяның немесе сот приставының бұйрығына бағынбау). фактілері артуда. Сондықтан қылмыстық процестің тиімді қызмет етуі үшін қажетті жағдайлар жасауда ақшалай өндіріп алу барған сайын маңызды рөл атқаратын болады.

Сот отырысында тәртіпті қамтамасыз ету шарасы ретінде «ақшалай жаза» сот талқылауын белгіленген ережелерге сәйкес жүргізуге мүмкіндік беріп қана қоймайды, сонымен бірге соттың және жалпы сот билігін нығайтудың құралы ретінде де қызмет етеді.

Осыған байланысты қылмыстық сот ісін жүргізуде ақшалай өндіріп алуды қолданудың негіздері мен тәртібін реттейтін қылмыстық процестік нормаларды тергеу органдарының лауазымды адамдарының, прокурорлардың, судьялардың пайдалануы үшін ғылыми негізделген әдістемелік ұсынымдар дайындау қажеттілігі туындады. Қылмыстық процестік мәжбүрлеу шарасы ретінде қылмыстық процесте ақшалай өндіріп алуды қолдануды реттеу бөлігінде Қылмыстық процестік кодексінің оңтайландыру бойынша ұсыныстар әзірлеу өте маңызды.

Қылмыстық процесте ақшалай өндіріп алуды тағайындауды реттейтін Қылмыстық процестік кодексте қазіргі кезде бекітілген нормалар жүйесі айқындылығымен, толықтығымен және ішкі жүйелілігімен ерекшеленбейді.

Қылмыстық іс жүргізу теориясында да, практиктер арасында да «ақшалай жаза» қолданылуы мүмкін адамдар шеңберін түсінуде түбегейлі айырмашылықтар бар. Қылмыстық процеске қатысушыларға «ақшалай жаза» қолдану негіздерін және оларды процестік күшейту тәртібін белгілейтін нормативтік ережелер қосымша нақтылауды талап етеді. Сот отырысында тәртіпті қамтамасыз ету шаралары туралы заң нормаларының қысқа болуы сот отырысында оның өкімдерін орындамағаны үшін ақшалай өндіріп алуға қатысты да бірқатар сұрақтар туғызады.

Қылмыстық процестік заңнамасы шеңберінде соттың ақшалай өндіріп алу тағайындау туралы қаулыларының нақты орындалуын қамтамасыз ететін тетік жасалмаған.

Ақшалай өндіріп алу түріндегі процессуалдық мәжбүрлеу шарасын заңнамалық реттеудегі кемшіліктер оны іс жүзінде қолдануға кедергі жасайды немесе оған құқықтық хаос енгізеді, бұл өз кезегінде қылмыстық істер бойынша сот төрелігінің тиімділігіне теріс әсер етеді.

Белгіленген мән-жайлар таңдалған зерттеу тақырыбының өзектілігін көрсетеді және оның ғылыми және практикалық бағытын растайды.

Қылмыстық процестік мәжбүрлеу шаралары деп анықтау органының, анықтаушының, тергеушінің, прокурордың, соттың қылмыстық іс жүргізуге байланысты қолданатын және күдіктінің, айыпталушының, жәбірленушінің, куәнің және сот процесіне басқа да қатысушылардың өз міндеттерін тиісінше орындау немесе олар бұзған азаматтардың құқықтарын қалпына келтіру немесе сотқа дейінгі іс жүргізу мен сот талқылауының белгіленген тәртібін қамтамасыз ету мақсатында, олардың құқықтары мен бостандықтарын шектеумен ұштасқан процессуалдық заңнамамен реттелетін мәжбүрлеу шараларын түсіну керек.

Ақшалай өндіріп алу қылмыстық процестік кодексте көзделген қылмыстық процестік мәжбүрлеу шараларының бірі болып табылады. Кез келген процессуалдық мәжбүрлеу шарасына тән жалпы белгілермен қатар ақшалай өндіріп алудың жеке қасиеттері, өзіндік ерекшелігі бар және қылмыстық сот ісін жүргізуде белгілі бір «жүктемесі» бар.¹

Ақшалай өндіріп алу қолданылған адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, тиісті рәсімнің болуымен қамтамасыз етілуі тиіс. Ақшалай жаза тағайындау тәртібі Қылмыстық-процестік кодекстің 160-бабымен реттеледі.

Бұл бапта заң шығарушы ақшалай өндіріп алуды қолданудың екі тәртібін анықтайдыⁱⁱ. Олардың бірі Қылмыстық-процестік кодекстің 160-бабының 2-бөлігінде белгіленген: егер тиісті бұзушылық сот отырысында жасалса, онда жазаны осы бұзушылық анықталған сот отырысында сот тағайындайды, ол туралы сот үкімі шығарылады. Екіншісі сол баптың 3 және 4-бөліктерінде: тиісті бұзушылыққа сотқа дейінгі іс жүргізу барысында жол берілген болса, онда сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам немесе прокурор бұзушылық туралы хаттама жасап, оны тергеу судьясына жібереді, ол оны сотқа келіп түскен кезден бастап бір тәулік ішінде қарайды. Сот отырысына өзіне ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін тұлға шақыртылады. Бұзушылық жасаған адамның дәлелді себептерсіз келмей қалуы хаттаманы қарауға кедергі болмайды. Судья хаттаманы қарау нәтижесі бойынша елу айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде ақшалай өндіріп алуды қолдану немесе оны қолданудан бас тарту туралы қаулы шығарады. Қаулының көшірмесі хаттаманы жасаған адамға және ақшалай өндіріп алу қолданылған адамға жіберіледі.

Хаттаманы қарау тәртібі Қылмыстық-процестік кодекстің 106-бабында белгіленген тәртіпке ұқсас. Себебі, аталған екі өндірістің де негізі қылмыстық процестік заңнаманы бұзу фактілері бойынша сотқа шағымдану болып табылады, алайда, Қылмыстық-процестік кодекстің 106-бабының шеңберінде сотқа шағымданудың бастамашысы тергеушінің (анықтаушының) әрекеттерінің немесе шешімдерінің заңсыз немесе негізсіздігіне шағымданған процеске қатысушы болып табылады, ал басқа жағдайда (ҚПК 160-бабы) шағымның бастамашысы тергеушінің немесе анықтаушының өзі болып табылады.

Сонымен, Қылмыстық-процестік кодекстің 160-бабының 3 және 4-бөліктері реттейтін мән жайлар: шағымды қарау нысанасы; бастамашы тұлғалар; қарауға қажетті құжаттар (бұл жағдайда бұзушылықтың мән-жайлары жазылған, егер бар болса, оның куәгерлері көрсетілген хаттама); хаттаманы қарау мерзімдері; жарыспалы іс жүргізу қағидалары бойынша өткізілетін сот отырысына қатысушылар; осы мәселе бойынша сот шешімдерінің түрлері, қаулының көшірмесін қылмыстық процеске тиісті қатысушыларға (хаттаманы жасаған адамға және жаза қолданылған адамға) жіберуді қамтиды.

Алайда, бапта хаттамамен бірге сотқа қосымша құқық бұзушылыққа қатысты құжаттар жіберілетіні көрсетілмеген, аталған сот бақылау рәсімінің реттілігі реттелмеген.

Бапта соттың сот отырысына қатысушылардан хаттамада не айтылғанына байланысты түсініктеме алуы, соттың құқық бұзушылықтың куәгерлерін шақыру және олардан жауап алу,

қосымша материалдарды талап ету құқығы көзделуге тиіс. Сонымен қатар от шешіміне шағымдану мүмкіндігі көрсетілмеген. Бұл да, біздің ойымызша, заңның құқықтық мәселесі.

Кейбір ғалымдар Қылмыстық-процестік кодекстің 160-бабында көзделген тәртіп толық реттелмеген деп есептеп, оны толықтыруды ұсынадыⁱⁱⁱ және "бұзушылық туралы хаттаманы қарау бойынша сот қабылдайтын қаулылар екінші сатыдағы сотқа шағымданатын қаулылар қатарына жатқызылуы тиіс, өйткені аталған шешім оған қатысты қабылданған қатысушының мүдделерін қозғайды" деп айтылады^{iv}.

Сонымен қатар, біз сотқа дейінгі іс жүргізуде ақшалай өндіріп алу туралы сотқа жүгіну нысаны қатысушының өзінің іс жүргізу міндеттерін бұзғаны туралы хаттама болмауы керек деп санаймыз, ал тергеу судьясына жіберілетін ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы өтініш деп қарастыру қажеттігін ұсынамыз. Бұл анықтаушының, тергеушінің қаралып отырған мәселе бойынша сотқа жүгінуі мәжбүрлеу шарасын қолдану туралы ресми өтініш болып табылатындығына байланысты, ал бұзушылық туралы хаттама оған қоса берілуге тиіс.

Ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы өтініш ең алдымен, мыналарды қамтуы тиіс: қылмыстық іс туралы ақпарат, бұзушылық туралы хаттама жасаған лауазымды тұлға туралы мәліметтер, оны жасаған адам туралы, құқық бұзушылықтың мазмұны мен мән-жайлары, оның жасалу фактісін растайтын дәлелдемелер көрсетілуі тиіс, орындалмаған тиісті қылмыстық іс жүргізу міндетін көздейтін ҚПК нормасы, өтінішхаттың жасалған күні мен орны, лауазымды адамның қолы.

Талқыланғанның негізінде Қылмыстық-процестік кодекстің 160-бабының 3 және 4-бөліктеріне толықтырулар енгізуді ұсынамыз, оларды мынадай редакцияда рәсімдеу қажет:

«3. Егер сотқа дейінгі іс жүргізу барысында тиісті бұзушылыққа жол берілсе, онда сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам немесе прокурор тергеу судьясының алдына ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы өтініш жасайды, ол туралы қаулы шығарады, ол бұзушылық фактісін растайтын хаттамамен және өзге де материалдарымен бірге тергеу судьясына жіберіледі, ол оны сотқа келіп түскен сәттен бастап бір тәулік ішінде қарайды. Сот отырысына ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін адам және ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы өтініш білдірген адам шақырылады. Бұзушының дәлелсіз себептермен келмеуі өтінішхатты қарауға кедергі келтірмейді. Тергеу судьясы сот отырысына қатысушылардан жауап алады, құқық бұзушылық куәгерлерін шақыруға және сұрауға, қосымша құжаттарды талап етуге құқылы.»

«4. Хаттаманы қарау нәтижелері бойынша судья елу айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде ақшалай өндіріп алу немесе оны қолданудан бас тарту туралы қаулы шығарады. Қаулының көшірмесі хаттама жасаған адамға және ақшалай өндіріп алу қолданылған адамға жіберіледі. Тергеу судьясының осы баптың үшінші және төртінші бөліктерінде белгіленген тәртіппен шығарылған қаулысына жоғары тұрған сотқа шағым жасалуы мүмкін.»

ТЕНДЕНЦИИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА В КОНТЕКСТЕ РЕАЛИЗАЦИИ ЦУР

Сатаева А.М.

Магистрант 2 курса специальности «Государственное и местное управление»

Научный руководитель: Имашев А.Б.,

доктор PhD.

учреждение «Esil University», г. Астана

Аннотация

В данной статье рассматривается характер продвижения регионов Казахстана к устойчивому развитию, заключающийся в различиях социально-экономического развития регионов Республики Казахстан. Определение степени адаптации регионов к требованиям устойчивого развития является одной из сложных проблем, требующих сочетания как количественного, так и качественного подходов.

Ключевые слова: цели устойчивого развития, регионы, экономика, инновации, ООН.

Инновационная деятельность – важная составляющая инновационного потенциала развития любой экономической системы. В условиях рыночной экономики продукт инновационной деятельности является товаром и обязан обладать коммерческим эффектом для всех участников технологического бизнеса. При создании такого продукта требуются разнообразные ресурсы, в том числе и инвестиции. [1]

Целью данного исследования является рассмотрение тенденции инновационного развития регионов Казахстана в контексте устойчивого развития национальной экономики с учетом специфики регионов. Для достижения данной цели были поставлены следующие задачи: рассмотреть теоретические аспекты инновационной деятельности Казахстана и их важность в обеспечении регионов нашей страны; исследовать важность процессов инновационной политики страны с целью повышения эффективности отраслей национальной экономики; провести оценку инновационной активности Казахстана в условиях устойчивого развития; выявить основные направления формирования национальной инновационной системы и совершенствования механизмов инновационного процесса страны с учетом специфики регионов и выявить степень влияния инновационной активности регионов на темпы экономического роста Казахстана и др. При рассмотрении имеющихся тенденции процессов инновационного развития регионов страны в контексте устойчивого развития Казахстана применялся комплекс общих и специфических методов исследования, таких как: абстрактно-логический, монографический, статистический, эмпирический.

Одной из основных проблем развития Казахстана заключается в неравномерных показателях устойчивого развития на территориальном уровне. Среди них можно выделить шесть пунктов достижения устойчивого развития, и все они тесно связаны с Целями устойчивого развития. К ним относятся:

- 1) высокий уровень неравенства между регионами (ЦУР 10);
- 2) неравномерное развитие инноваций и инфраструктуры (ЦУР 9);
- 3) разный уровень роста, производительности и занятости (ЦУР 8);
- 4) региональные отличия в уровне здоровья и доступе к здравоохранению (ЦУР 3);
- 5) различия в уровне образования (ЦУР 4);
- 6) гендерное неравенство (ЦУР 5).

Рассматривая, к примеру, уровень заработной платы: отличия в уровне зарплаты между мужчинами и женщинами в некоторых регионах, таких как Атырауская и Мангистауская области, составляют примерно 50%. Как Атырауская, так и Мангистауская области очень сильно зависят от добычи полезных ископаемых, а в этой отрасли обычно доминируют мужчины. В Атырауской и Мангистауской областях, как горнодобывающих регионах,

необходимо проводить активную политику содействия занятости женщин в добывающих отраслях, причем чтобы их уровень зарплат был сопоставимым с мужским. Информационные кампании и гендерные награды, организованные местными акиматами, могут помочь настроить компании на более положительную реакцию по снижению гендерных различий.

Подводя итог прогресса, достигнутого в 2022 году Организацией Объединенных Наций (ООН) совместно с ее многочисленными партнерами в поддержке Казахстана в достижении национальных приоритетов и целей, поставленных в Повестке дня в области устойчивого развития на период до 2030 года, реализованных в Рамочной программе ООН по сотрудничеству в области устойчивого развития на 2021-2025 годы (РПСУР ООН). Также рассматриваются основные тенденции развития, возникающие проблемы и их последствия для национальных приоритетов ЦУР, а также дается обзор наших приоритетов и планов на 2023 год.

10 марта 2023 года в Астане состоялось мероприятие на тему "30 лет ООН в Казахстане и Руководящий комитет Рамочной программы ООН по сотрудничеству в области устойчивого развития на 2021-2025 годы", организованное Офисом Постоянного координатора ООН в Казахстане и Министерством иностранных дел РК.

В настоящее время Институт экономических исследований совместно с Министерством национальной экономики при поддержке ПРООН в Казахстане подготовили проект второго Добровольного национального обзора (ДНО).

«Для подготовки Второго ДНО Организация Объединенных наций ежегодно рекомендует странам пять приоритетных целей. В текущем определены приоритетными ЦУР 4: «Качественное образование»; ЦУР 5: «Гендерное равенство»; ЦУР 14: «Сохранение морских экосистем»; ЦУР 15: «Сохранение экосистем суши»; ЦУР 17: «Партнёрство», — отметила в своем выступлении директор Секретариата по ЦУР АО «Институт экономических исследований» Бакытгуль Хамбар. [3]

В своем выступлении, с целью выявления приоритетных направлений реализации ЦУР в Казахстане в ходе выездных мероприятий в 17 регионах страны, в которых приняли участие более 2000 представителей местных исполнительных органов, граждан и всех заинтересованных сторон проводились голосования, в результате которых в качестве приоритетных участники выделили: ЦУР 1: «Ликвидация нищеты», ЦУР 3: «Хорошее здоровье и благополучие», ЦУР 4: «Качественное образование», ЦУР 5: «Гендерное равенство», ЦУР 6: «Чистая вода и санитария», ЦУР 8: «Достойная работа и экономический рост». При подготовке ДНО будет сделан акцент на данные ЦУР.

«Важный момент в продвижении Повестки дня до 2030 года и выполнении одного из обязательств Казахстана – формирование с 2021 года новой архитектуры государственного планирования. Для этих целей в 2021 году также утверждены национальные индикаторы ЦУР, которые будут способствовать мониторингу реализации ЦУР в стране», – добавила Бакытгуль Хамбар. [3]

Было отмечено, что за 3-летний период с момента первой презентации Добровольного национального обзора, Казахстан осуществил ряд важных мероприятий по достижению Целей устойчивого развития. Разработаны меры по адресной социальной поддержке населения, начата работа по созданию комплексной национальной стратегии финансирования проектов в области устойчивого развития, ведется работа по углеродной нейтральности экономики, анализируются документы государственных органов на предмет наличия гендерного равенства, по расширению доступа к образовательным и медицинским учреждениям и многие другие направления.

Институт экономических исследований при поддержке Программы Объединенных наций в Казахстане провели большую аналитическую работу с использованием таких инструментов, как Оценка финансирования развития и Быстрая комплексная оценка, результаты которых также отражены во Втором ДНО.

Реализация Рамочной программы, ООН углубила совместную информационно-разъяснительную деятельность, повысила согласованность с национальными приоритетами,

укрепила подход, основанный на правах человека, и научно обоснованное консультирование по вопросам политики. Мы поддержали такие важные изменения в политике, как разработка Социального кодекса, Концепции молодежной политики на 2023-2027 гг. и Закона о борьбе с торговлей людьми. ООН также участвовала в ряде платформ, посвященных ЦУР и региональному сотрудничеству, таких как Саммит ЦУР в Алматы, VII Съезд лидеров мировых и традиционных религий, а также организовала визиты в Казахстан Заместителя Генерального секретаря ООН и Председателя Генеральной Ассамблеи ООН. [4]

За последние 30 лет ООН реализовала в Казахстане более 400 проектов на национальном, региональном и местном уровнях во многих областях, таких как снижение неравенства, модернизация институтов, диверсификация экономики и поддержка наиболее уязвимых групп населения – детей, женщин, пожилых людей, мигрантов и беженцев. [4]

В условиях глобализации мировой экономики Казахстан сталкивается с решением следующих основных проблем: сырьевая направленность, недостаточная интеграция с мировой экономикой, низкий уровень межрегиональной и отраслевой интеграции внутри самого Казахстана. Развитие экономики любого государства основано на одновременном совершенствовании технологии производства и технологии управления.

На современном этапе одним из важнейших факторов и источников экономического развития является инновационная деятельность. В настоящее время в вопросах инновационного развития Казахстан подошел уже с конкретными результатами. Так, на сегодня в стране создана необходимая инфраструктура поддержки инноваций. Работают такие институты развития, как Национальный инновационный фонд, Фонд науки, венчурные фонды, региональные технопарки, офисы коммерциализации, отраслевые конструкторские бюро, международные центры трансфера технологий.

Начато строительство первой очереди Парка инновационных технологий. Существенно возросла эффективность региональных технологий, запущена полноценная система коммерциализации технологий, создаются центры распространения знаний, формируется национальная инновационная система.

Инновационное предпринимательство постепенно приобретает фактический характер и становится неотъемлемой частью современного конкурентоспособного Казахстана, приближая его вхождение в число 50 наиболее развитых стран мира.

Некоторые рекомендации по дальнейшей инновационной активизации ведущих отраслей и секторов экономики РК:

1. Активизировать взаимодействие государственных органов и субъектом предпринимательства для дальнейшего инновационного развития ведущих отраслей и секторов экономики Казахстана

2. При освоении новых направлений инновационного развития регионов с учетом ЦУР

3. Усилить применение эффективных инструментов ГЧП в регионах с низким уровнем инновационной активности

4. Выработать четкую политику по гармонизации отношений между государственными органами и предпринимательским классом для дальнейшего развития регионов Казахстана с целью усиления их инновационной активности.

Список использованной литературы:

1. Анализ состояния и тенденции инновационного развития экономики Казахстана | Алимбетов | Вестник университета «Туран» (turandev.kz)
2. [https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/23018Kazakhstan 19.05.17 main message.pdf](https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/23018Kazakhstan%2019.05.17%20main%20message.pdf)
3. <https://www.undp.org/ru/kazakhstan/news>
4. <https://kazakhstan.un.org/ru/sdgs> Организация Объединенных Наций Казахстан
5. <http://vestnik.kuef.kz/web/uploads/file-vestnik/b11a17c10a99be8dc135fc181beb42e2.pdf>

ВЛИЯНИЕ ИТ В ИННОВАЦИОННОМ РАЗВИТИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА

Сатаева А.М.

Магистрант 2 курса специальности «Государственное и местное управление»

Научный руководитель: Имашев А.Б.,

доктор PhD.

учреждение «Esil University», г. Астана.

Аннотация

В данной работе отражены результаты анализа локализации регионов Казахстана в ИКТ-сфере. Проведён анализ развития ИКТ-процессов в Казахстане, выявление инновационного роста в интересах цифрового налаживания связи в регионах страны. В данном научном исследовании рассмотрены: анализ уровня использования ИТ-оборудования, оценка уровня затрат на ИКТ оснащение, оценка уровня цифровой грамотности населения.

Ключевые слова: ИКТ, ИТ, развитие, регионы, Казахстан, ИТ-оборудование, инновации.

Казахстан является региональным лидером в сфере информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), обладая самым большим ИКТ-рынком среди стран Центральной Азии и Закавказья. Казахстан занимает 28 место в рейтинге ООН по развитию электронного правительства, и восьмое место в рейтинге по уровню развития онлайн-сервисов.

На данный момент спрос на автоматизацию и цифровую трансформацию, увеличивается с каждым днем. Вследствие чего привлекает за собой инвестиции как в сферу ИТ-оборудования, так и ИТ-услуг, программного обеспечения, облачных услуг и т. д. Данный спрос наблюдается как в крупных и очень крупных сегментах, так и в малых и средних компаниях. Основными направлениями спроса выступают традиционные сектора экономики: финансовый, горнодобывающий сектора, а также розничная торговля, профессиональные услуги, промышленность, квазигосударственный сектор.

В 2024 году государством уже действуют уникальные условия для развития ИТ-отрасли. В технопарке AstanaHub существует нулевая налоговая ставка для ИТ-компаний, льготные условия по их размещению и различные акселерационные программы. Помимо этого, государством разработан и внедряется набор мер поддержки отрасли, включающий стимулирование ИТ -экспорта, подготовку ИТ -кадров, развитие местного содержания. Наряду с возможностями и драйверами роста, существует и ряд препятствий для развития ИКТ-рынка.

Рисунок 1 - Доля населения регионов Казахстана, обладающих навыками использования персонального компьютера, смартфона, планшета, ноутбука за 2019 г.

Основываясь на результатах за 2019 год можно заключить, что практически все регионы Казахстана демонстрируют высокие показатели в вопросе использования навыков персонального компьютера, смартфона, планшета и ноутбука через интернет.

Так же можно выделить тот факт, что большое количество пользователей сосредоточено в следующих регионах Казахстана: Алматинская область (84,6%), г. Астана (являющимся до 2022 года г. Нур-Султан) (83,8%), г. Алматы (81,6%) и Костанайская область (80,0%). В то же время средние показатели были зафиксированы в Жамбылской области (61,0%) и Акмолинской области (67,04%).

В целом, оценка базового набора знаний и навыков населения Казахстана проводилась по следующим категориям:

- 1) использование персонального компьютера, смартфона, планшета, ноутбука;
- 2) использование стандартных программ (текстовые и табличные редакторы и так далее);
- 3) получение услуг и сервисов через сеть интернет.

На основании проведенного аналитического обзора видно, что в Казахстане происходит адаптация к новым условиям функционирования ИКТ-сектора

Таблица 1. Рынок IT -оборудования Казахстана в 2022 году разрезе сегментов в объеме выручки

№	Сегменты рынка IT -оборудования	в млн долларов США	%
1	Персональные компьютеры	696,30	26
2	ПК-мониторы	64,29	3
3	Мобильные телефоны	1 433,57	54
4	Печатающее оборудование	86,78	3
5	Серверы и СХД	241,34	9
6	Сетевое оборудование	136,91	5
Источник: IDC, 2023			

Основываясь на результатах таблицы можно сделать выводы, что рынок IT -оборудования — важнейшая составляющая ИКТ-рынка Казахстана. На hardware в 2022 году приходилось 48,9% рынка или 2,659 млрд долларов США или 1 224,4 млрд тенге.

В последние годы сектор традиционно занимает большую долю в экономике страны, отраслевым министерством и другими государственными органами, а также за счет небюджетных средств проведены значительные инвестиции в рамках государственной программы «Цифровой Казахстан», «Технологический рывок за счет цифровизации, науки и инноваций», а также в период пандемии COVID 19. [4]

Стоит отметить, что оценка уровня отраслевой локализации и специализации в регионах Казахстана достаточно хорошо соответствует тенденциям многих стран с развивающейся рыночной экономикой. В целом наиболее потенциальными регионами для развития ИКТ, согласно полученным результатам, являются г. Алматы, г. Астана, Актюбинская, Карагандинская и Северо-Казахстанская области. Именно эти регионы имеют перспективы инновационного развития всех процессов, их рост во многом зависит от характера размещения отраслей специализации, распределение которых тесно связано территориальным расположением. Перечисленные регионы станут верхушкой нового поколения, направленных на трансферт наукоемких технологий и знаний на широкое развитие страны.

Исходя из выше сказанного можно сделать вывод, что крупные города и регионы, где существуют научные центры и сильные вузы, смогут обеспечить благоприятную среду для создания и развития ИКТ-площадок, таких как ИКТ-кластеры, цифровые города, цифровые хабы и др. Учитывая проведенный анализ развития ИКТ, логично предположить, что лишь некоторые регионы способны специализироваться на цифровых технологиях. Во многом это

зависит от уровня развития ИКТ-инфраструктуры в регионах и скорости внедрения инноваций. Бесперебойная мобильная интернет-связь и широкополосный интернет позволят развить ИКТ рынок, снизить транзакционные издержки и создать новые рабочие места.

В современных условиях ИТ являются основным фактором технологических перемен и условием обеспечения конкурентоспособности как отдельных предприятий, так и стран, приводя к модернизации всех экономических и производственных процессов, повышению производительности и качества, а также снижению себестоимости товаров и услуг.

Итоги за 2023 год выявили: доля отрасли ИКТ в ВВП составила 4,3%.

В сфере производства промышленной продукции ИКТ-отрасли Республики Казахстана за 2023 год производство компьютеров и периферийного оборудования составило 45,7 млрд тенге;

В 2023 году экспорт ИТ-услуг участниками технопарка Astana Hub составил 127,3 млрд тенге.

Прямые иностранные инвестиции в ИТ и другие информационные услуги в 2023 года составил порядка 60 млрд тенге, что говорит о высокой привлекательности данной отрасли для иностранных компаний.

На сегодняшний день, данной отрасли государством на республиканском и местном исполнительном уровне оказывается поддержка в виде предоставления субсидий, снижения процентных ставок по кредитам, налоговых и таможенных послаблений и др. [5]

На основании проведенного аналитического обзора видно: активное внедрение различных программ развития ИКТ, работа в направлении развития ИКТ-рынка и цифровизации общества, рост доли пользователей интернет сети. В Казахстане большая часть регионов имеет высокий уровень ИКТ и происходит адаптация к новым условиям развития уровня цифровизации.

Список использованной литературы:

6. [Анализ состояния и тенденции инновационного развития экономики Казахстана | Алимбетов | Вестник университета «Туран» \(turandev.kz\)](#)
7. https://www.gov.kz/uploads/2024/2/12/0c6500bbaaa233b76e0c1101971415f4_original.8081299.pdf
8. <https://pps.kaznu.kz/ru/Main/FileShow2/205012//1/0/2021//>
9. https://stat.gov.kz/for_users/archive
10. https://investastana.kz/priority-sectors/industries/it_industry/

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ АКАДЕМИЧЕСКОГО ХОРОВОГО ПЕНИЯ

Тойкенова Рахима Махмутовна

студент, специальность "Фортепиано"

Казахский Национальный Университет Искусств,

Казахстан, г. Астана

Кузбакова Гульнара Жанабергеновна

научный руководитель, кандидат искусствоведения, доцент,

Казахский Национальный Университет Искусств,

Казахстан, г. Астана

АННОТАЦИЯ

Статья рассматривает историю становления академического хорового пения, а так же о некоторых особенностях исполнения хоровых произведений.

Ключевые слова: хоровое исполнительство, вокальная техника, интонация

История ранних хоровых обществ уходит в глубь веков, когда формировались первые хоры в различных странах: Италии, Испании, Франции, Англии в XII-XIII веках, а также в Петербурге и Москве в XVIII веке. В университетской атмосфере, помимо григорианских монодий, звучали светские хоровые мотеты и студенческие песни с разнообразной полифонической и гомофонической структурой, часто с аккомпанементом инструментов.

В ходе веков наблюдалось развитие хорового жанра в двух основных направлениях: официальном, под влиянием церкви и государства, и народном, связанном с бытовыми и старинными обрядами. Церковь играла важную роль в формировании академического хорового искусства, внушая хористам необходимость высокой вокально-технической мастерности, включающей чистоту интонации, сплоченность ансамбля, четкую дикцию, а также владение различными техниками дыхания, высотой и динамикой исполнения. Однако в ходе эволюции академического хорового исполнительства также проявлялись и другие качества, такие как глубокое вовлечение в произведение, передача его формы и эмоциональной сущности.

Церковная цензура тщательно контролировала хоровое пение, чтобы избежать элементов "театрализации", стремления к художественной красоте, контрастной динамики, агогики и других подобных проявлений. Идеалом считалось исполнение, которое было бы "смирненным", "умиленным" и не привлекало бы излишнего внимания во время церковного богослужения. Стиль церковного пения формировался и закреплялся решениями вселенских соборов.

В начале XIX века многие пытались изменить традиционный характер церковного пения, добавляя в него эмоциональную окраску, чтобы освежить интерпретацию музыкального содержания и текста. Регенты стремились избежать устаревшего, накопленного за века стиля хорового пения. Однако церковная цензура оказывала сильное воздействие на регентов, ограничивая их своими запретами и часто лишая работы или заставляя отказываться от предпочтительной занятости. Эта ситуация продолжалась до второй половины XIX века, когда появились талантливые мастера профессионального хормейстерского искусства. Под руководством русских хормейстеров, таких как В.С. Орлов, Н.М. Данилин, А.А. Архангельский, Г.Я. Ломакин, М.Г. Климов, были созданы хоры, для которых великие композиторы, такие как Н.А. Римский-Корсаков, П.И. Чайковский, М.П. Мусоргский, С.В. Рахманинов, П.Г. Чесноков, С.И. Танеев, сочиняли свои лучшие произведения. Это время стало золотым периодом для академического хорового исполнительства. [1]

В хоровом исполнительстве произошел резкий поворот в XX веке. Вследствие революционных событий 1917 года церковь, отделенная от государства, окончательно утратила

свое влияние на развитие музыкальной культуры. Хор стал средством политической пропаганды, и жанр высокой духовной музыкальной культуры постепенно утрачивал свое значение. В хоровом исполнительстве произошел резкий поворот в XX веке. Вследствие революционных событий 1917 года церковь, отделенная от государства, окончательно утратила свое влияние на развитие музыкальной культуры. Хор стал средством политической пропаганды, и жанр высокой духовной музыкальной культуры постепенно утрачивал свое значение.

На хоровом исполнительском уровне сказывалась строжайшая цензура в подборе руководителей хоров, а также в репертуарном вопросе по политическим мотивам. Звучание хоров перешло в форсированную, крикливую звучность. Одухотворенность стала выражать наигранный энтузиазм. Многие композиторы по понятным причинам уже не писали для хора, а приоритет своего дарования отдавали инструментальному жанру [2]. В то же время писали музыку для хора Д.Д. Шостакович, С.С. Прокофьев, Г.В. Свиридов, В.Н. Салманов, Р. Щедрин, А.Г. Флярковский [3]. Однако из-за политизированных текстов большинство произведений вынуждены теперь находиться на музейных полках.

В хоровом исполнительстве произошел резкий поворот в XX веке. Вследствие революционных событий 1917 года церковь, отделенная от государства, окончательно утратила свое влияние на развитие музыкальной культуры. Хор стал средством политической пропаганды, и жанр высокой духовной музыкальной культуры постепенно утрачивал свое значение.

На уровне хорового исполнительства наблюдалась строгая цензура в подборе руководителей хоров и в выборе репертуара, который часто определялся политическими мотивами. Звучание хоров стало более агрессивным и крикливым, а искренность проявления эмоций часто уступала место искусственному энтузиазму. Многие композиторы, по понятным причинам, перестали писать музыку для хора и отдали предпочтение инструментальным жанрам. Несмотря на это, некоторые, такие как Д.Д. Шостакович, С.С. Прокофьев, Г.В. Свиридов, В.Н. Салманов, Р.К. Щедрин, А.Г. Флярковский, продолжали творить музыку для хора. Однако из-за политически окрашенных текстов большинство их произведений были вынуждены оставаться на полках музейных хранилищ.

Работая с хором, каждый хормейстер обязан помнить о важнейших принципах, сформированных веками: о высоком уровне вокальной техники (интонация, сплоченность ансамбля, четкая дикция), разнообразии звучания, широком динамическом и тембровом диапазоне, а также о поддержании высокой профессиональной дисциплины. Современный хор должен обладать не только формальными вокальными навыками, но и умением воплощать мелос, то есть душу музыки и ее первоначальную природу. Мелос характерен не только для вокальной, но и для инструментальной музыки. Рихард Вагнер говорил: «Хорошо играть на инструменте - это значит заставлять его хорошо петь».

Хоровое исполнительство невозможно без развитых навыков цепного певческого дыхания, чувства внутреннего ритмического пульса, а также без умения играть с агогикой и пластичной динамикой, являющейся основой мелоса. Для Рихарда Вагнера душой исполнения является темп. Он также подчеркивает, что только мелос придает правильное ощущение темпа, применяемого не только к мелодическому материалу, но также к побочным голосам в гармоническом контексте, а также к разным ритмическим и динамическим нюансам. Даже самые краткие звуки должны быть пропеты, а паузы должны "звучать". [4]

Архитектоника и мелос - это две основные составляющие музыкального содержания, определяющие стиль исполняемого произведения. Интонация, как основной элемент, является материалом для музыки, а музыкальная архитектоника использует интонации как строительный материал. Мелос, в свою очередь, выстраивает из интонаций живые образы и выражает эмоции

и душевное состояние. Благодаря мелосу музыка обладает собственным языком, который не может быть выражен словесно. Дирижер и хор, лишённые чувства мелоса, могут исполнить произведение архитектурного стиля с точностью, но не смогут передать внутреннюю жизнь, заложенную в нём. Произведение, зарождаемое в мелосе, не должно быть исполнено исключительно "архитектурно". Истинный музыкант должен постоянно совершенствоваться и развивать в себе, а также в хоре, умение овладеть искусством мелоса и архитектурного стиля.

Улучшение музыкального образования, включая среду профессионалов, невозможно без понимания определенных противоречивых тенденций в истории музыкальной культуры. Считается, что проблема развития музыкальной культуры, в том числе академического хорового пения, неразрывно связана с проблемой развития духовной культуры в постсоветском пространстве. Воспитание личности в соответствии с принципами красоты и гармонии является важным фактором общечеловеческого прогресса. Несмотря на важность технического прогресса, мы убеждены, что он должен сбалансироваться духовным развитием. Важно осознать высокое цивилизационное значение художественной культуры в целом и музыкальной культуры в частности, которые объединяют людей независимо от государственной принадлежности, политических убеждений или национального происхождения. Искусство по своей природе обладает универсальным, всеобщим содержанием, и поэтому мы считаем, что фраза Ф. Шиллера "Красота спасет мир" остается актуальной.

Список литературы:

1. Казачков С.А. Пути и лабиринты академического хора. К., 1996. с
2. Казачков С.А. От урока к концерту. К., 1990. С. 14-19.
3. Государственная академическая капелла имени М.И.Глинки. *н.*, 1975. С. 16-23.
4. Дмитриевский Г.А. Хороведение и управление хором. М., Л., 1948. С. 6-17.

“Международный научный журнал АКАДЕМИК”

№ 1 (249), 2024 г.

АПРЕЛЬ, 2024 г.

В авторской редакции
мнение авторов может не совпадать с позицией редакции

Международный научный журнал "Академик". Юридический адрес:
M02E6B9, Республика Казахстан, г.Караганда

Свидетельство о регистрации в СМИ: KZ12VPY00034539 от 14 апреля 2021 г.
Журнал зарегистрирован в комитете информации, министерства информации и
общественного развития Республики Казахстан, регистрационный
номер: KZ12VPY00034539
Web-сайт: www.journal-academic.com
E-mail: info@journal-academic.com

